

7

Grafisch ontwerp in België tijdens het interbellum

Katrien Van Haute

Het beroep van grafisch ontwerper is verrassend jong. In de literatuur bestaat stilaan consensus over de opvatting dat de discipline tijdens het modernisme tussen de twee wereldoorlogen is ontstaan. Futuristen en dadaïsten braken radicaal met de traditie van de (boek)drukkunst en er kwam een totaal nieuw concept van drukwerk tot stand. De Amerikaanse ontwerper William Addison Dwiggins bestempelde dergelijk drukwerk voor het eerst als 'graphic design' in 1922.¹ Volgens Dwiggins is een grafisch ontwerper iemand die zich bewust bezighoudt met het uiterlijk voorkomen van industrieel drukwerk. Zijn actieterrein behoort tot de commerciële wereld van de reclame en niet tot de wereld van het bibliotheekboek. Dwiggins schrijft dat grafisch ontwerp fundamenteel verschilt van boekontwerp doordat het geen voorgeschiedenis of traditie heeft. Dat betekent echter niet dat grafisch ontwerp geen artistieke dimensie kan hebben, wel integendeel. Dwiggins riep kunstenaars op om hun verantwoordelijkheid te nemen binnen deze nieuwe discipline en een vormtaal te ontwikkelen die beantwoordde aan de evolutie op het gebied van de moderne druk- en communicatietechnieken.

Dat is ook wat anno 1922 al volop gebeurde in modernistische kringen in Europa. Kunstenaars hadden een bijzondere interesse voor drukwerk. En dat niet alleen om hun eigen artistieke programma's te verspreiden. Ze voelden zich ook aangetrokken door het artistieke en beeldende potentieel dat modern drukwerk te bieden had en formuleerden in hun kunsttijdschriften radicale stellingen en theorieën waarover (hoe kortstondig ook) eensgezindheid bestond. Deze vaak stellige teksten van de eerste generatie kunstenaars-ontwerpers maken het modernistisch grafisch ontwerp erg aantrekkelijk als onderzoeksonderwerp. Het interbellum is dan ook meer bestudeerd dan enige andere periode – vooral in de landen met een voortrekkersrol.

België was lang een blinde vlek in dit onderzoek. Sommige typografische experimenten werden wel uitvoerig bestudeerd, zoals Paul van Ostaijens onvolprezen *Bezette Stad* (afb. 9.32) of de bundel *Piano* (afb. 9.4) van Gaston Burssens, een pareltje van modern drukwerk in samenwerking met de Antwerpse drukkersfirma E.J. Buschmann. Aan de hand van dergelijke eenmansprojecten is het echter moeilijk de ontstaansgeschiedenis van de grafische vormgeving in België in kaart te brengen. Van Ostaijen en Burssens maakten geen school en bovendien was hun hoofdbekommernis de poëzie en niet het drukwerk, laat staan typografie of grafisch ontwerp.

De Belgische 'constructieve grafiek' en het 'typografisch ornament': grafisch ontwerp in een embryonaal stadium

In België reflecteerden de abstracte kunstenaars Jozef Peeters en Pierre-Louis Flouquet als eersten over het nieuwe fenomeen grafisch ontwerp. Dat was wellicht de reden voor de Duitse typograaf, theoreticus en 'paus' van de modernistische grafische vormgeving Jan Tschichold om hen in 1928 als enige Belgen te vermelden in zijn standaardwerk *Die neue Typographie*.²

Termen als 'grafisch ontwerp' of 'grafische vormgeving' bestonden nog niet in de jaren 1920 en daarom is het interessant om na te gaan welke woorden Peeters en Flouquet uitvonden om de lading te dekken. Jozef Peeters lanceerde in *Het Overzicht* de term 'constructieve graphiek' in een artikel met die titel.³ De tekst leest niet bepaald vlot, maar aan de hand van de concrete voorbeelden die Peeters geeft, wordt duidelijk dat constructieve grafiek het midden houdt tussen illustratie en grafisch ontwerp. We kunnen het beschouwen als een embryonaal stadium van grafisch ontwerp. Het affiche voor de voordracht van moderne gedichten door Germaine Michielsens bijvoorbeeld (afb. 9.33) is 'constructief' omdat het puur functioneel is, want bevrijd van allerlei 'bijkomende versieringen'. Het ontwerp vervult een utilitaire functie doordat het het publiek uitsluitend via tekst informeert. Tegelijk overstijgt het het louter functionele en kan het ook gewoon als abstracte compositie worden geapprecieerd.

Volgens Peeters was er nauwelijks een verschil tussen constructieve grafiek en de zogenaamde 'zwart-witkunst', de abstract geometrische composities in uitsluitend zwart en wit, die verschenen als autonome bijdragen in periodieken en kunsttijdschriften. Een paar jaar (1920–21) zaten Jozef Peeters, Karel Maes en Edmond Van Dooren met hun zwart-witcomposities op dezelfde golflengte; hun ontwerpen waren soms zo gelijkend dat ze perfect verwisselbaar waren.⁴ Hun composities verschenen hoofdzakelijk in de avant-gardekunsttijdschriften in binnen- en buitenland en bereikten een vrij groot publiek. Soms werden ze ook apart verkocht als reeksen prentbriefkaarten of uitgegeven als mappen met lino's. Concreet: de lino's van Jozef Peeters zijn prachtige voorbeelden van zwart-witkunst, en de mappen die eromheen zitten, de verpakking dus, behoren tot de 'constructieve grafiek'. Ze waren volgens hetzelfde idioom vormgegeven maar daarenboven functioneel.

De principiële gelijkschakeling van vrije en toegepaste kunst is inherent aan het modernistische discours en een absolute voorwaarde voor het ontstaan van het moderne grafisch ontwerp. Dat de ambachtelijk vervaardigde lino-leumsneden dikwijls werden omgezet in lijnclichés om ze te kunnen publiceren, deed geen afbreuk aan het artistieke. Ook het feit dat ontwerpen voor drukwerk per definitie machinaal in grote oplagen werden gedrukt en dus niet uniek waren, maakte weinig verschil voor de modernisten.

De meest in het oog springende voorbeelden van de ontluikende grafische vormgeving zijn wellicht de vele omslagontwerpen die kunstenaars maakten voor hun avant-gardetijdschriften. De redacties ontvingen ruilnummers uit heel Europa en daarbuiten, waardoor een internationaal netwerk van avant-gardeontwerpen ontstond. Vaak stonden de krachtige omslagontwerpen in schril

1. Dwiggins 1922.
2. Tschichold 1928, p. 64.
3. Peeters 1923, pp. 111–114.
4. Seuphor 1963, p. 40.

7.1. Jos Léonard, Reclamekaart voor Labor, vóór oktober 1923. Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Stedelijk Prentenkabinet

contrast met de slechte fotografische reproducties binnenin waarmee de kunstenaars elkaar op de hoogte hielden van hun beeldend werk.

Vanaf 1922, toen Jozef Peeters redacteur werd van *Het Overzicht*, ging er opeens veel aandacht naar grafisch ontwerp. Het contrast met de nummers van voor de redactiewissel kon niet groter zijn. Voordien hadden de omslagen een gestandaardiseerde vormgeving met een eenvoudige, telkens op dezelfde manier gezette inhoudsopgave. Onder impuls van Peeters werd elk nummer toevertrouwd aan een andere kunstenaar. Achtereenvolgens werden Karel Maes, Victor Servranckx, László Moholy-Nagy, Robert Delaunay, Jos Léonard en Carel Willink uitgenodigd. De redactie was bijzonder trots op deze samenwerking en hing de ontwerpen op aan de muur van het redactielokaal. We kunnen er gerust van uitgaan dat de ontwerpen er niet alleen hingen als bewijs van internationale erkenning, maar ook om hun intrinsieke grafische kwaliteiten. Een dergelijk gebaar verlaagde de drempel tussen *high* en *low*.

Het is opvallend dat het grafisch ontwerp avant la lettre ook in België vooral een zaak van modernisten was: beeldend kunstenaars in de ban van de abstracte kunst,

het Russische constructivisme, de Bauhausbeweging in Duitsland en De Stijl in Nederland. In het constructivistische tijdschrift *7 Arts*, de Brusselse tegenhanger van het Antwerpse *Het Overzicht*, deden kunstcriticus Maurice Casteels en Pierre-Louis Flouquet een poging om een theoretisch kader te creëren voor de ontwerp-methode die bij verschillende kunstenaars intuïtief was ontstaan.⁵ Net als Jozef Peeters hielden ze een pleidooi voor de verzelfstandiging van alle kunsten, ook van de illustratie. Daarom beschouwden ze de ontwerpen die niets illustreerden, maar uitsluitend gebruikmaakten van abstracte vlakken in combinatie met lettercomposities veruit als de interessantste. In *7 Arts* kregen ze het etiket *ornement typographique* opgeplakt, wat uiterst verwarrend is aangezien die term al eeuwenlang door drukkers werd gebruikt om de loden ornamentjes te benoemen waarmee het zetsel kon worden opgesmukt.⁶ Bovendien ging het bij modernistische 'typografische ornamenten' stevast om getekende letters en werd er bewust niet met loden lettertypes gewerkt. Dat waren immers de creaties van iemand anders, de letterontwerper.

De verwarring is echter compleet wanneer we de *ornements typographiques* van Karel Maes bekijken. Hier komen zelfs geen lettervormen meer bij te pas maar gaat het om zuiver abstracte composities die enkel verwijzen naar zichzelf: het beeldend equivalent van een gedicht. Met puur plastische middelen en monochrome, abstracte vormen kon de kunstenaar in één enkele drukgang toon en ritme in de composities brengen en zo een gevoel uitdrukken. Maes' lyrische composities konden ook geïntegreerd worden in een tekst, zoals in de publicatie *80 compositions lyriques* van Pierre Bourgeois.⁷ Het was de kunstenaar zelf die besliste om zijn ontwerpen als 'typografische ornamenten' toe te passen of ze juist als op zichzelf staande composities te behandelen.

Vermoedelijk werd deze bizarre invulling van het begrip 'typografisch ornament' oorspronkelijk geïntroduceerd door Theo van Doesburg, de onvermoeibare promotor van De Stijl. In een bijschrift bij het omslagontwerp van Vilmos Huszár in het eerste nummer van het tijdschrift *De Stijl* (1917) lichtte hij het omslagontwerp toe: 'Het typografische ornament tussen titel en tekst op den omslag is van de hongaarschen kunstenaar Vilmos Huszár. Het is ontleend aan een houtsnede welke als zuiver beeldende kunst bedoeld, hier in toepassing is gebracht om een aesthetisch-harmonische eenheid met den druk te vormen.'⁸ Van Doesburg schreef expliciet dat een bestaand autonoom kunstwerk werd gerecupe-reerd om te worden 'toegepast'. Zo blijkt eens te meer dat *De Stijl* een grote aantrekkingskracht had in België. Ook wanneer het op grafisch ontwerp aankwam.

5. Casteels 1922; Flouquet 1926.
6. Tegenwoordig is hiervoor de Engelse term *dingbat* gangbaar.
7. Bourgeois 1923.
8. Van Doesburg 1917, p. 11.

Reclamekunst in het verlengde van de abstracte kunst

De meeste abstracte kunstenaars in België maakten weleens een grafische zijsprong wanneer ze een omslag of een affiche ontwierpen. Aanvankelijk was dat voor 'intern' gebruik bestemd: een tijdschrift dat ze zelf hadden opgericht, een affiche voor een tentoonstelling waar ze zelf aan deelnamen, enzovoort. Medio jaren 1920 waagden heel wat modernisten zich echter ook buiten de cultuursector en verkenden ze de commerciële wereld. Zo zou Floris Jespers sporadisch ontwerpen hebben gemaakt voor de firma De Beuckelaer. En van Servranckx is bekend dat hij onder andere voor de behangselpapier-fabriek Peters-Lacroix in Haren (bij Brussel) werkte.⁹

Anderen pakten het iets systematischer aan en richtten een eigen reclamestudio op. Jos Léonard vestigde zich in 1924 als zelfstandig reclameontwerper en signeerde zijn werk met 'Studio Novio'.¹⁰ In de loop van de jaren 1920 had Marcel-Louis Baugniet zich geher-oriënteerd op de toegepaste kunsten en in 1923 werd hij artistiek directeur van de Brusselse reclamestudio Fulgura. Aan het eind van het decennium lanceerde de modernistische fotograaf Willy Kessels samen met Albert Malevez het publiciteitsbureau 'Créations PPP', wat stond voor 'Publicité Par Photo'.¹¹

Veel ontwerpers zetten met hun studio hun loopbaan als abstract kunstenaar gewoon voort binnen een andere discipline en een commerciële context. Ze gebruikten de reclame om de nieuwe abstracte vormtaal te verspreiden onder een ruim publiek. Het is dan ook niet te verwonderen dat de wijze waarop een kunstenaar als Jos Léonard zijn vroegste commerciële ontwerpen componeerde, in wezen weinig verschilde van de manier waarop hij al langer zijn abstracte composities opbouwde. In die zin is het interessant om een vroege folder van Studio Novio te vergelijken met de abstracte gouache *Compositie in zwart, grijs en rood* die van enkele jaren eerder dateert (afb. 7.2, 4.48). Sommige compositieschema's of motieven, zoals het zebepadachtige motief, had de kunstenaar al eerder in zijn oeuvre geïntroduceerd. Dit soort ontwerpen beantwoordde volledig aan wat Vilmos Huszár van De Stijl een 'beeldend-reclame-compositie' noemde: reamedrukwerk ontworpen volgens de visuele canon van de Nieuwe Beelding.¹²

Het debat van het modernisme had zich in de loop van de jaren 1920 verlegd van de literatuur, de schilderkunst en beeldhouwkunst naar de architectuur. In de toegepaste kunsten, dus ook in reclameontwerp, bleken de modernistische idealen wel een haalbare kaart. Reclame werd beschouwd als een nieuwe kunstvorm die de (constructivistische) kunst opnieuw in de moderne samenleving zou kunnen integreren.

Uiteraard gingen de Belgische nieuwbakken ontwerpers niet met om het even welk bedrijf in zee. Hun favoriete opdrachtgevers brachten nieuwe producten op de markt die de vooruitgang bevorderden: geavanceerde automerken, foto en film, gloeilampen, moderne machines of modern meubilair. Reclame werd vooral geassocieerd met een modernistisch vooruitgangsoptimisme en een machine-esthetica. Zo schreef Baugniet enthousiast over zijn fascinatie voor de rationele en logische vorm-

geving van moderne, industrieel vervaardigde producten.¹³ Dergelijke voorwerpen vormden niet alleen een belangrijke schakel in de groeiende economie van een industriële maatschappij, het waren ook moderne mechanische objecten die refereerden aan een nieuwe esthetische orde.

Omdat veel avant-gardeontwerpers ervan overtuigd waren dat ze reclame maakten voor essentiële objecten die de samenleving ten goede kwamen, legden ze in hun ontwerp heel nadrukkelijk de klemtoon op het object en brachten het bij voorkeur prominent in beeld. Het was vaak een moeilijke evenwichtsoefening om het object zo 'essentieel' mogelijk voor te stellen zonder te vervallen in de anekdotiek van een traditionele en al te gedetailleerde voorstelling. Daarom werd het geadverteerde product dikwijls in profiel weergegeven, zoals op het Philipsaffiche van Baugniet, of werd het volledig zwart gemaakt, zoals in de advertentie voor Sabbe en Steenbrugge van Jos Léonard. Eenvoudige geometrische patronen dienden als achtergrond of als omlijsting van het geheel.

Dit compositieschema en ook de robuuste no-nonsenseaanpak doen denken aan de legendarische affiches van de constructivistische schilder Alexander Rodtsjenko en aan de dichter Vladimir Majakovski uit dezelfde periode. In tegenstelling tot wat we vandaag zouden verwachten, was reclame voor deze zelfverklaarde specialisten een vorm van propaganda: door op revolutionaire wijze koopwaar te adverteren, hielpen ze mee de communistische staat op te bouwen.

'Geteekende reclamen spreken, dus laat uwe reclamen tekenen'

De Belgische pioniers van het grafische ontwerp geloofden in de directheid en de kracht van het getekende beeld. 'Geteekende reclamen spreken, dus laat uwe reclamen tekenen' commandeert een advertentie van de hand van de jonge Jos Léonard (afb. 7.1). Veel tekst en uitleg heeft Léonard bij deze slogan nooit gegeven. Baugniet was spraakzamer. In *7 Arts* trad hij op als criticus en verdedigde hij met veel vuur de methode waarbij het volledige ontwerp getekend werd, inclusief de letters. Door het beeld integraal in dezelfde techniek uit te voeren, ontstond een visuele homogeniteit. In het toenmalige 'klassieke' reamedrukwerk in België gebeurde precies het tegenovergestelde: 'De meeste affiches worden in twee fases vervaardigd: iemand maakt het ontwerp, de voorstelling; een ander zorgt voor de tekst, en het resultaat is een volmaakt onevenwicht!'¹⁴ Door dit onevenwicht tussen beeld en woord bleven de meeste affiches in een vorig tijdperk hangen. Doorgaans schrok de kunstenaar-ontwerper ervoor terug om ook het tekstgedeelte voor zijn rekening te nemen en dat werd dus gewoontegetrouw uitbesteed aan een drukker.

9. De Brabander 1991, p. 127; Pil 1989, p. 24.

10. Van Haute 2009.

11. De Naeyer en Vercheval 1996, p. 28.

12. Huszár 1927.

13. Baugniet 1924.

14. Baugniet 1923.

7.2. Jos Léonard, Folder van Studio Novio, Brugge, vóór 1926.
Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Stedelijk Prentenkabinet

Ten onrechte, vond Baugniet, want een drukker of een zetter was geen kunstenaar. Hij noemde ze neerbuigend 'onwetende arbeiders'.

Zelfs het beroemde affiche van Karel Maes voor *De vertraagde film* van Herman Teirlinck (afb. 9.5), dat dikwijls naar voren wordt geschoven als toonbeeld van modernistisch grafisch ontwerp, is volgens de analyse van Baugniet een tikkeltje ouderwets. De tekst onderaan werd namelijk toegevoegd door de drukker. Daardoor lijkt het affiche inderdaad uiteen te vallen in twee zones, met bovenaan het artistieke deel, dat overigens ook werd gesigineerd door de kunstenaar. De brave symmetrische typografie onderaan met nogal ouderwetse schreefletters drukt niet dezelfde vooruitstrevendheid uit als de dyna-

mische abstracte compositie met de moderne schreefloze belettering. Als we in gedachten de witte strook onderaan laten wegvallen, komt het ontwerp veel krachtiger over. Dat is wellicht ook de reden waarom het affiche niet volledig werd afgebeeld in *7 Arts*.¹⁵

Er gaapte een diepe kloof tussen de drukkerswereld en die van de kunstenaars, en dat drukte uiteraard een stempel op het jonge grafisch ontwerp. In veel gevallen hadden de drukkers misschien weinig artistieke bagage – zoals Baugniet beweerde – terwijl de beginnende grafisch vormgevers op hun beurt weinig afwisten van typografie. De getekende letters hebben daardoor iets amateuristisch, iets aandoenlijks zelfs; ze bulken vaak van de inconsequenties wat betreft schreefvorming of lijncontrast (dikteverschil in het afzonderlijke letterbeeld). Doorgaans konden kunstenaars hun onkunde op dit gebied maskeren door een eenvoudig kapitalenalfabet te gebruiken. Het valt op hoe dikwijls de beoefenaars van de abstracte kunst in hun grafische ontwerpen teruggrepen op strakke, schreefloze kapitalen. Die sloten namelijk het beste aan bij de abstracte vormtaal die ze zich eigen hadden gemaakt. Ook bij het Bauhaus ging aanvankelijk de voorkeur uit naar dit eenvoudige letterbeeld. De kapitalen waren in hun geometrische eenvoud niet alleen gemakkelijk te construeren, met hun grondvormen van driehoek, vierkant en cirkel pasten ze ook wonderwel in het plastische vocabularium van de opleiding.

Het idioom van De Stijl legde nog strengere regels op voor het tekenen van kapitalen. Vilmos Huszár en Theo van Doesburg vermeden zelfs diagonalen en cirkelvormen in hun getekende letterbeelden. In 1920 ontwierp Van Doesburg het 'universeel alfabet', een kapitalenalfabet waarvan alle letters opgebouwd zijn uit horizontalen en verticalen volgens een heel eenvoudig modulair systeem van vijf bij vijf eenheden.

Een van de zeldzame keren dat Van Doesburg zijn alfabet ook daadwerkelijk gebruikte in een grafisch ontwerp, was voor het boekomslag van *Klassiek-barok-modern*, uitgegeven in 1920 bij De Sikkel in Antwerpen (afb. 6.2). Het boekje bevatte de gelijknamige lezing van Van Doesburg. Zowel de inhoud van de lezing als de vormgeving van het boekje maakten veel indruk op de Belgische avant-garde. Nogal wat kunstenaars lieten zich voor hun grafische ontwerpen inspireren door dit alfabet van De Stijl.

Het universeel alfabet mag dan nog zo'n rijke inspiratiebron zijn geweest in België, de voorschriften werden zelden strikt gevolgd. Het alfabet op het omslag voor *Banalités* van Maurice Casteels bijvoorbeeld komt wel in de buurt, maar voor de leesbaarheid werd hier en daar toch een diagonaal ingevoerd.¹⁶

Een andere variant is te zien op het voorplat van een klein foldertje voor de firma Het Binnenhuis (afb. 7.3). Het moest de bezoekers van de Parijse 'Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes' in 1925 de weg wijzen naar de 'bibliotheek-rooksalon'

15. *7 Arts*, 27 december 1925, nr. 11.

16. *Banalités* werd opgestuurd naar *De Stijl* 4 (1921), nr. 4.

van Huib Hoste en Victor Servranckx. Het is overigens uitzonderlijk dat een dergelijk efemeer ontwerp bewaard bleef.¹⁷ Grafisch ontwerper van dienst Jos Léonard volgde in grote lijnen de voorschriften van het universeel alfabet: nergens zijn diagonalen of cirkelsegmenten te bespeuren en binnen elk woordbeeld werden de kapitalen min of meer even breed gemaakt. Maar de getekende letterbeelden wijken ook duidelijk af van het Nederlandse voorbeeld. Het lijncontrast werd lichtjes opgetrokken en in de meeste letters is te zien hoe de horizontale middenlijn een beetje excentrisch is geplaatst. Hierdoor kreeg het letterbeeld een typische art-deco-inslag. Dit soort persoonlijke interpretaties van stijlzuivere buitenlandse voorbeelden is karakteristiek voor het grafisch ontwerp tijdens het interbellum in België.

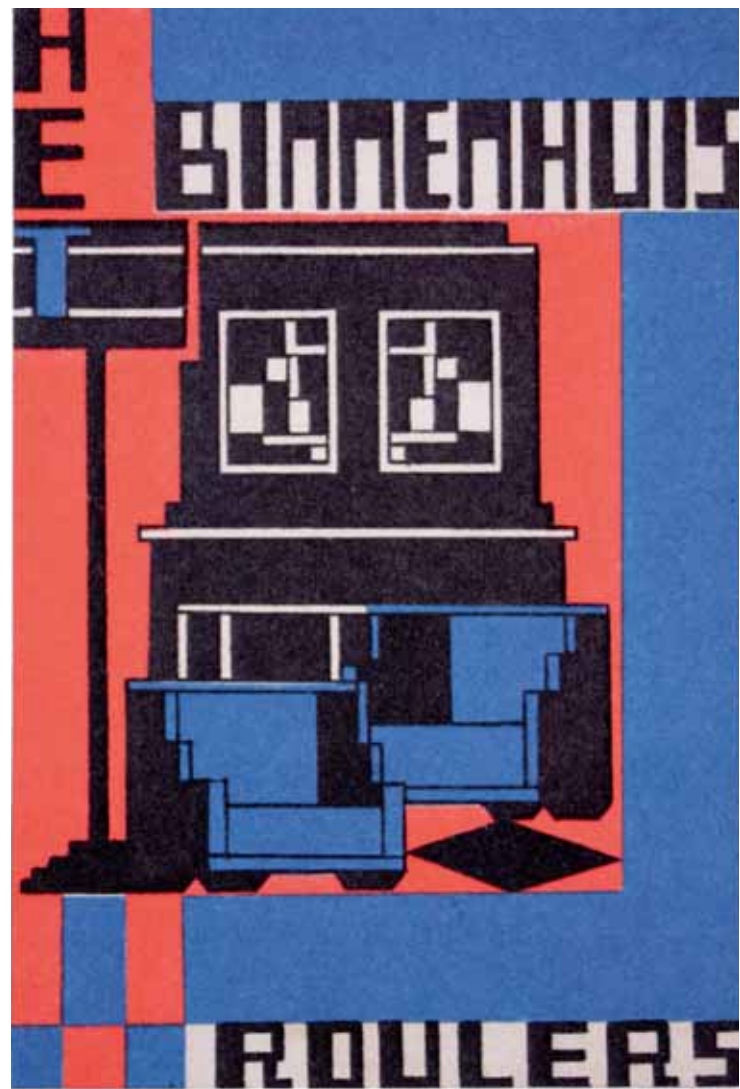
De ontwerpers die ervoor kozen om alles zelf te tekenen, gedroegen zich eigenlijk als affichemakers, ook wanneer de opdracht bestond uit een ontwerp voor een boekomslag, een prospectus of ander efemeer drukwerk. Ze beperkten zich immers tot het tekenen van een sprekend beeld waarin ook de belettering was opgenomen. Wat de zogenaamde 'leestypografie' betreft – typografie niet op het niveau van de afzonderlijke letter, maar op het niveau van een tekstblok – hielden ze zich doorgaans afzijdig. In de meeste gevallen werd de typografie dan toch uitbesteed aan een drukker. Uitzonderlijk waagde een ontwerper zich aan het tekenen van een langer tekstblok met pen en inkt, zoals Léonard deed met het binnenwerk van de folder voor Het Binnenhuis. De afzonderlijke letterbeelden zien er op het eerste gezicht modern uit, maar de axiale opmaak (met wisselende lettergrootten lijn per lijn) is dat in geen geval. Op het gebied van de typografie slaagde men er in België – zelfs in vooruitstrevende modernistische kringen – dus niet altijd in om zich los te wrikken uit de traditie.

Nieuwe typografie in België?

De *neue Typographie* zoals die door László Moholy-Nagy aan het Bauhaus en door Jan Tschichold werd gepropageerd, vond in België nauwelijks weerklank. De Bauhausteksten die ons land bereikten, gingen over het pedagogisch project van de school of over architectuur. Over hun baanbrekende grafische ontwerpen werd niet bericht in de Belgische avant-gardetijdschriften.

Toch zijn er frappante visuele parallellen met het Bauhausdrukwerk te ontdekken, zoals de vormgeving van het tijdschrift *De Driehoek*, waarin de typografie bijzonder veel aandacht kreeg. Zoveel zelfs dat het hele omslagontwerp aan de bok van de zetter tot stand kwam. Er werden verschillende lees- en zetrichtingen gecombineerd en het stramien werd gemarkeerd met dikke lijnen en balken. Traditioneel gebruikte de drukker deze loden lijnen als decoratie of om kolommen te maken. Maar door de 'nieuwe typografen' werden ze beschouwd als constructieve elementen in de grafische compositie. De wind kwam duidelijk uit het oosten.

De Rus El Lissitzky had getoond hoe een grafisch ontwerper op een eerlijke en directe manier aan de slag moest gaan met de bouwstenen van zijn medium, en dat was in allereerste instantie de typografie. Het

7.3. Jos Léonard, Folder voor Het Binnenhuis, Roeselare, 1925. Antwerpen, Museum Plantin-Moretus / Stedelijk Prentenkabinet

principe vond een vruchtbare bodem in Duitsland en werd de belangrijkste pijler van de *neue Typographie* van het Bauhaus. Het valt moeilijk te achterhalen in welke mate de Belgische ontwerpers op de hoogte waren van het ideaal van *Materialgerechtigkeit* (authentiek, integer materiaalgebruik) dat achter deze zuiver typografische ontwerpmethodologie schuilging.

Net als *De Driehoek* onderscheidde het tijdschrift *Opbouwen* zich van de meeste andere avant-gardetijdschriften in België doordat de experimentele vormgeving ervan niet beperkt bleef tot het omslag. Wie een nummer van deze tijdschriften doorbladert, stoot hier en daar op de typische dikke zwarte lijnen en vierkanten. Soms staan letters niet naast maar onder elkaar of werd een volledige

17. Dat een uitzonderlijke collectie van ruim duizend grafische ontwerpen van Jos Léonard bewaard bleef in het Antwerpse Prentenkabinet, is te danken aan een schenking van zijn oudere broer Edward.

paragraaf als het ware gekanteld. Sommige pagina's van *Opbouwen* spelen dan weer nadrukkelijk met het contrast tussen grote schreeflozen met veel wit eromheen en donkere tekstblokken gezet uit een schreeffletter in een veel kleiner corps.

Zo te zien had Victor Servranckx, de vormgever van de eerste nummers van *Opbouwen*, een drukker gevonden met een open geest. Drukken tot op enkele millimeters van de rand of afwijken van het obligate horizontale leesstramien was namelijk geen sinecure met loodzetsel. Op het omslag van *Opbouwen* is de hand van Servranckx duidelijk te herkennen aan het woord 'maandschrift' rechtsboven. De kunstenaar gebruikte zijn hoogstpersoonlijke alfabet, dat eerder al te zien was op de omslagontwerpen voor de uitgaven van het Vlaamse Volkstoneel (afb. 7.13).

Maar voor de rest maakt het ontwerp van *Opbouwen* een gedepersonaliseerde indruk. Stilistisch is het verwant aan het ornamentloze en functionele grafisch ontwerp van de Bauhausbücher. Met uitzondering van de kleine mededeling onderaan (Buitenland 14 Belga) koos Servranckx ervoor om geen kapitalen en onderkastletters met elkaar te combineren in hetzelfde woord of in dezelfde regel. Het principe was onmiskenbaar afkomstig van het Bauhaus, waar sinds 1925 al het drukwerk consequent in onderkast werd gezet om zo het ideaal van een rationele, vereenvoudigde en universele typografie uit te dragen. Aanvankelijk verkozen ze de strakke geometrische kapitalen boven de grillige organische onderkastletters. De kapitalen leken perfect aan te sluiten bij het stijldioom van het Bauhaus, dat net als de Romeinse kapitalen gebaseerd was op driehoek, vierkant en cirkel. Maar na enkele jaren kwamen ze erachter dat een tekst in onderkast veel leesbaarder is dan in kapitalen.

Alle letterbeelden op het omslagontwerp van Servranckx zijn bovendien geheel ornamentloos, zonder schreven. Het gebruik van schreeflozen was in de jaren 1920 dé typografische uitdrukking van moderniteit.¹⁸ Samen met het rode vlak dat het ontwerp perfect in tweeën verdeelt en de rode cirkel als blikvanger zijn dit allemaal ingrediënten van wat aan het Bauhaus *neue Typographie* werd genoemd.

Wat minder opvalt, maar misschien wel de belangrijkste vernieuwing is van het modernistische drukwerk, is de asymmetrie. Zowel in Rusland als in Europa en Amerika zetten de modernisten zich af tegen de axiale, symmetrische lay-out van het traditionele drukwerk. In plaats van het statische evenwicht van een symmetrische lay-out gingen ze op zoek naar een asymmetrisch evenwicht dat vrijheid en flexibiliteit uitstraalt. De witte, onbedrukte ruimten die daardoor soms midden op de pagina ontstonden, werden niet langer gezien als restvormen die in de achtergrond verdwijnen, maar als positieve beeldelementen.

In de inleiding van het eerste nummer van *Opbouwen* staat letterlijk dat het 'steeds een bijzondere nadruk [zal] leggen op de eenheid van leven en kunst'.¹⁹ Het tijdschrift promootte dus een modernistisch ideaal door middel van een modernistisch ontwerp. Toch is het ontwerp van Servranckx niet modernistisch pur sang te noemen. De ambachtelijk getekende letters staan haaks op de slagzin 'kunst en techniek, een nieuwe eenheid', waarmee Walter Gropius het Bauhaus in 1923 de twintigste eeuw inloodde.

7.4. László Moholy-Nagy, *Von Material zu Architektur* (Bauhausbücher 14), 1929. Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Bovendien lijken de schreefloze kapitalen van het woord 'opbouwen' eerder naar de Franse art deco te verwijzen dan naar het Duitse modernisme.

Dit soort inconsequenties en vreemde stijlvermengingen lijken erop te wijzen dat de Belgische ontwerpers zich in eerste instantie visueel lieten inspireren door buitenlands drukwerk, vaak zonder theoretische onderbouwing. In deze context is het interessant om twee omslagontwerpen van Jozef Peeters onder de loep te nemen: *Vrijheid en geus* van Michel Seuphor en *Kwartier per dag* van Duco Perkens, een van de pseudoniemen van E. du Perron (afb. 7.6).²⁰ Uit beide ontwerpen blijkt een soort kruisbestuiving tussen het Duitse modernistische

18. In afwachting van het ultieme eigentijdse schreefloze lettertype gebruikten de modernisten anonieme negentiende-eeuwse reclameletters waarmee geen grote hoeveelheden tekst konden worden gezet. In België en Nederland verdwenen ze als sneeuw voor de zon zodra de lettertypes Futura (1927–28) van Paul Renner en Nobel (1929) van Sjoerd de Roos op de markt kwamen.
19. *Opbouwen* 1 (1928), nr. 1, inleiding.
20. Seuphor 1924; Perkens 1924.

7.5. Kurt Schwitters, *Typoreklame. Merz 11*, 1924.
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis

ontwerp en de typografie waarmee de Nederlandse architect Hendricus Wijdeveld zijn tijdschrift *Wendingen* vorm gaf. De titelpagina's, de paginanummers, alle decoratieve elementen en vaak ook de omslagen van dit tijdschrift, dat in Nederland gold als de luxueuze tegenhanger van *De Stijl*, bestonden uit loden materiaal uit de zetkast. Bij de constructie van zijn zware letterbeelden ging Wijdeveld op bijna dezelfde manier te werk als wanneer hij met bakstenen geveldecoraties ontwierp.

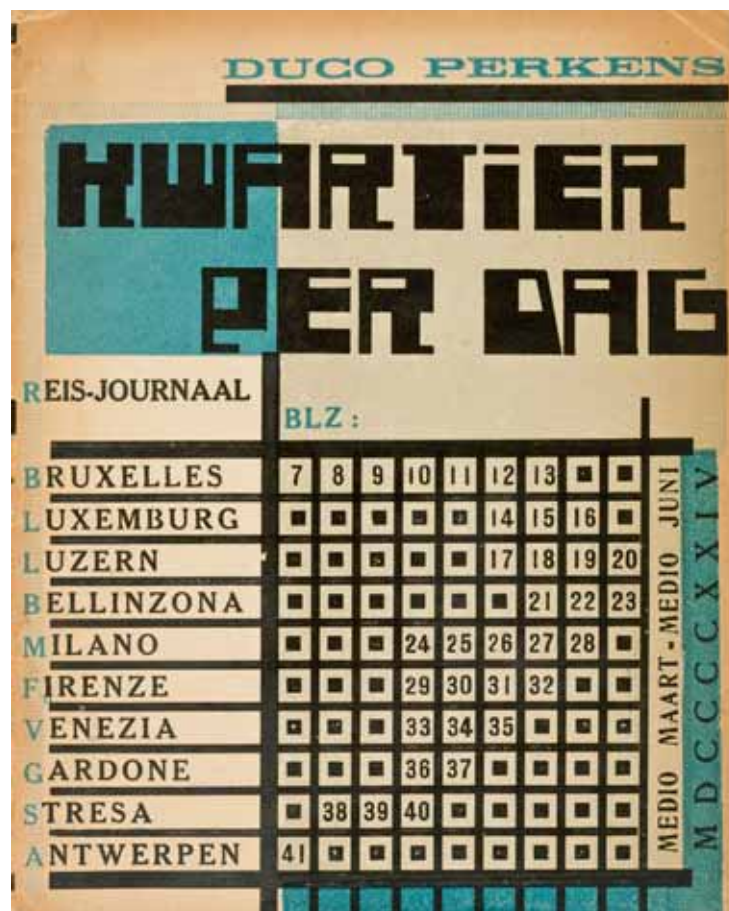
Op het omslagontwerp van *Vrijheid en geus* is eenzelfde gepuzzel met blokjes en vlakjes te zien, terwijl de letters van *Kwartier per dag* gewoon getekend zijn met een pen. Peeters was blijkbaar wel in de ban van de esthetiek van het zuiver typografische ontwerp, maar net zogoed verving hij het zetmateriaal door een lijncliché. Beide werkwijzen waren volgens hem volstrekt inwisselbaar, wat erop wijst dat het hem uitsluitend om de stijl te doen was en niet zozeer om het principe van de 'economie van de middelen'.

Typografie was niet cruciaal voor de eerste generatie grafisch ontwerpers in België. Het idee dat de grafisch ontwerper ook (en misschien zelfs in eerste instantie) een typograaf is, dateert van later. De termen 'typograaf' en 'typografie', die in het buitenland gangbaar waren om

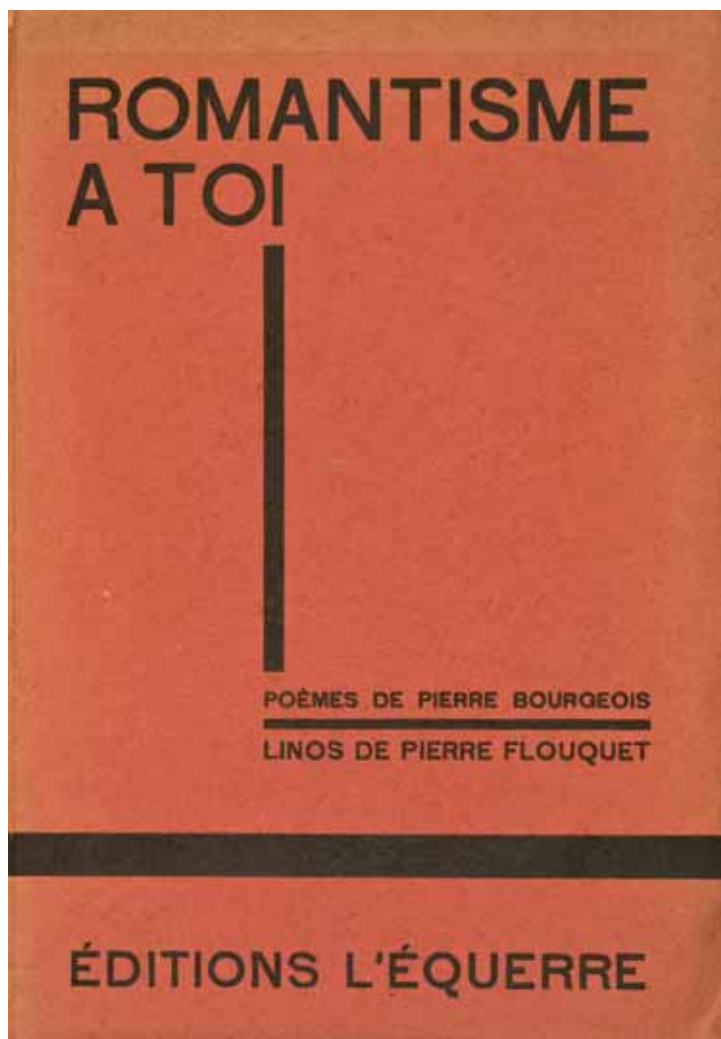
over het moderne grafisch ontwerp te spreken, werden in België nog lange tijd gereserveerd voor het (uitvoerende) werk van zettters en drukkers. De drukkerswereld in België stond erom bekend hermetisch en protectionistisch te zijn. Zelfs Jos Léonard, die via zijn vaste medewerking met meester-drukker Willy Godenne een makkelijke en directe toegang had tot de 'zwarte kunst', liet zich om die reden nog lang 'tekenaar' noemen.

Het beroep van de grafisch ontwerper mag dan nog jong zijn in vergelijking met dat van de drukker, vandaag de dag zullen nog maar weinig ontwerpers zich kunnen herkennen in de 'reclame-tekenaar' die met een potlood achter het oor aan een tekentafel zat met daarop een blad papier en een inktpot. Toch heeft dat prototype hardnekkig standgehouden in België.

7.6. Duco Perkens, *Kwartier per dag*, Antwerpen: De Driehoek, 1924.
Omslag en illustraties: Jozef Peeters. Museum voor Schone Kunsten
Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

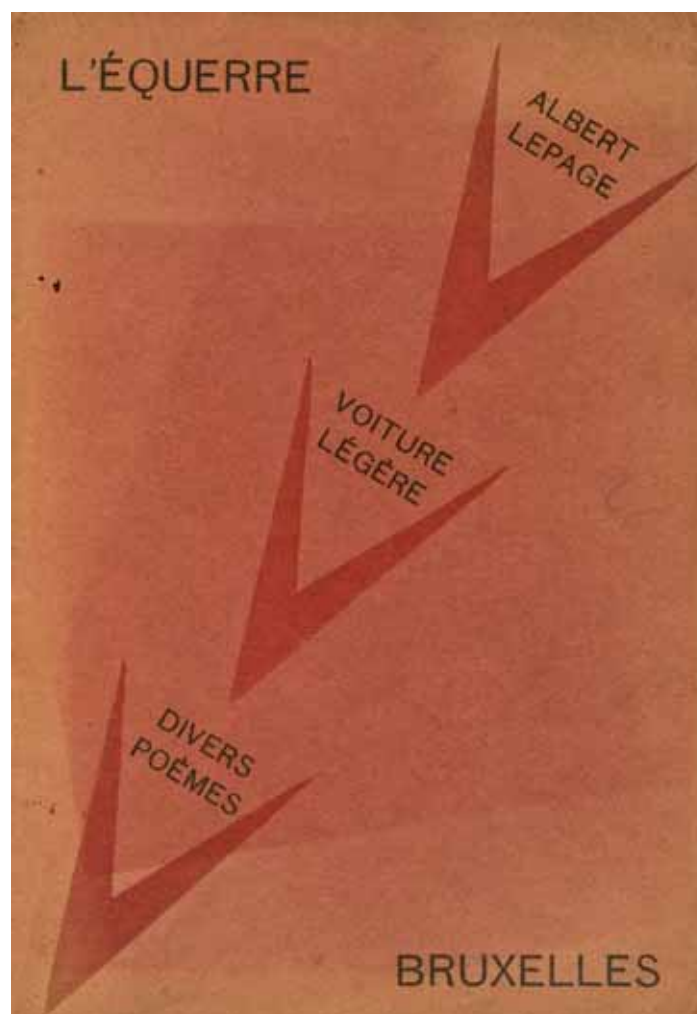

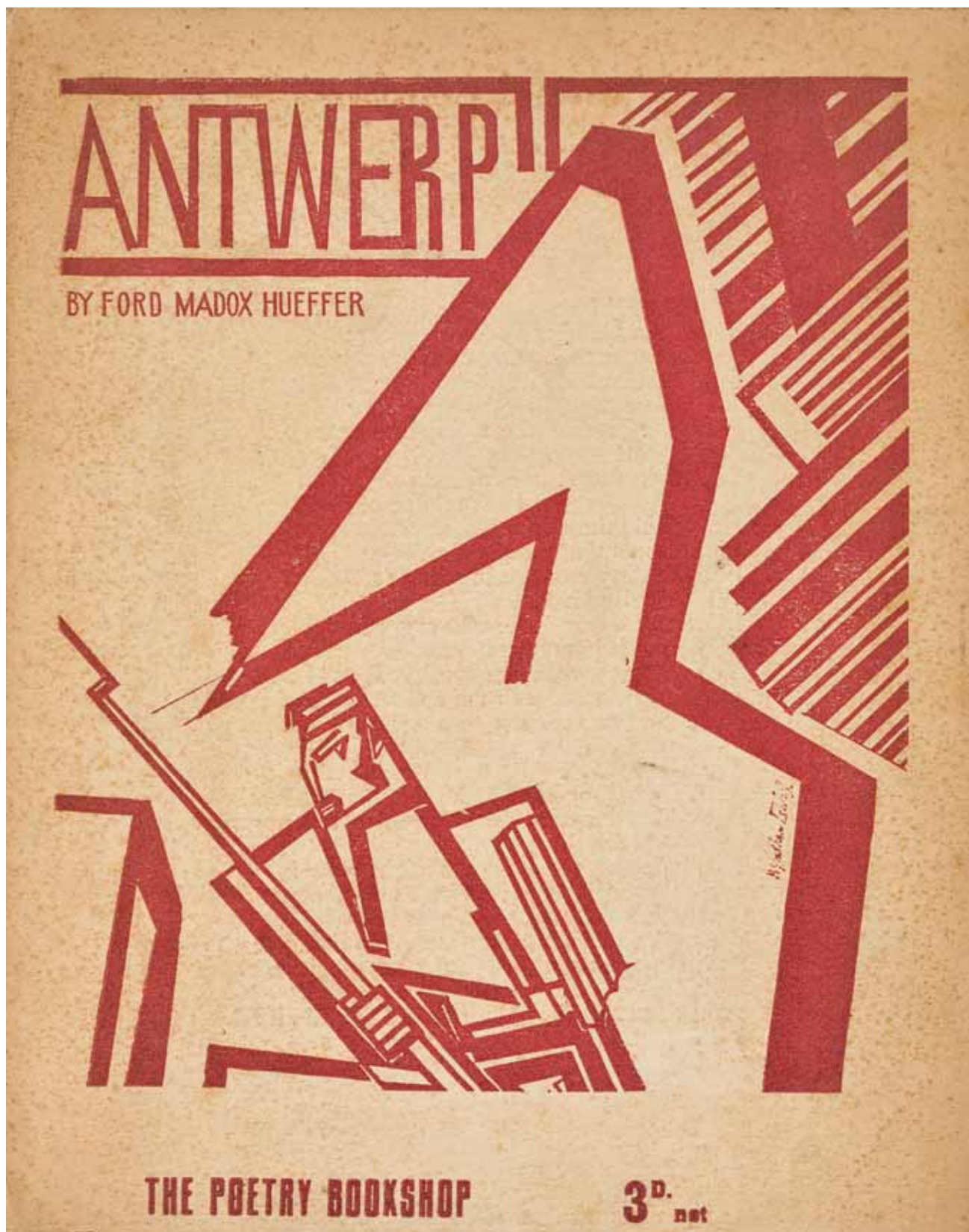

7.8. Pierre Bourgeois, *Romantisme à toi*. 9 Linos de Pierre Flouquet, Brussel: L'Équerre, 1927. Lino's: Pierre-Louis Flouquet. Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

7.9. Albert Lepage, *Voiture légère – divers poèmes*, Brussel: L'Équerre, 1927. Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

7.10. Ford Madox Hueffer, *Antwerp*, Londen: The Poetry Bookshop, 1915. Tekeningen: Percy Wyndham Lewis.
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

7.11. Duco Perkens, *Bij gebrek aan ernst* ..., Brussel: Simonson, 1926. Omslag: Albert Carel Willink. Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

7.13. Michel de Ghelderode, *Beeldekens uit het leven van Sint Franciskus van Assisi* (Vlaamsche Volkstooneeluitgaven 4), Antwerpen 1927. Omslag: Victor Servranckx. Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

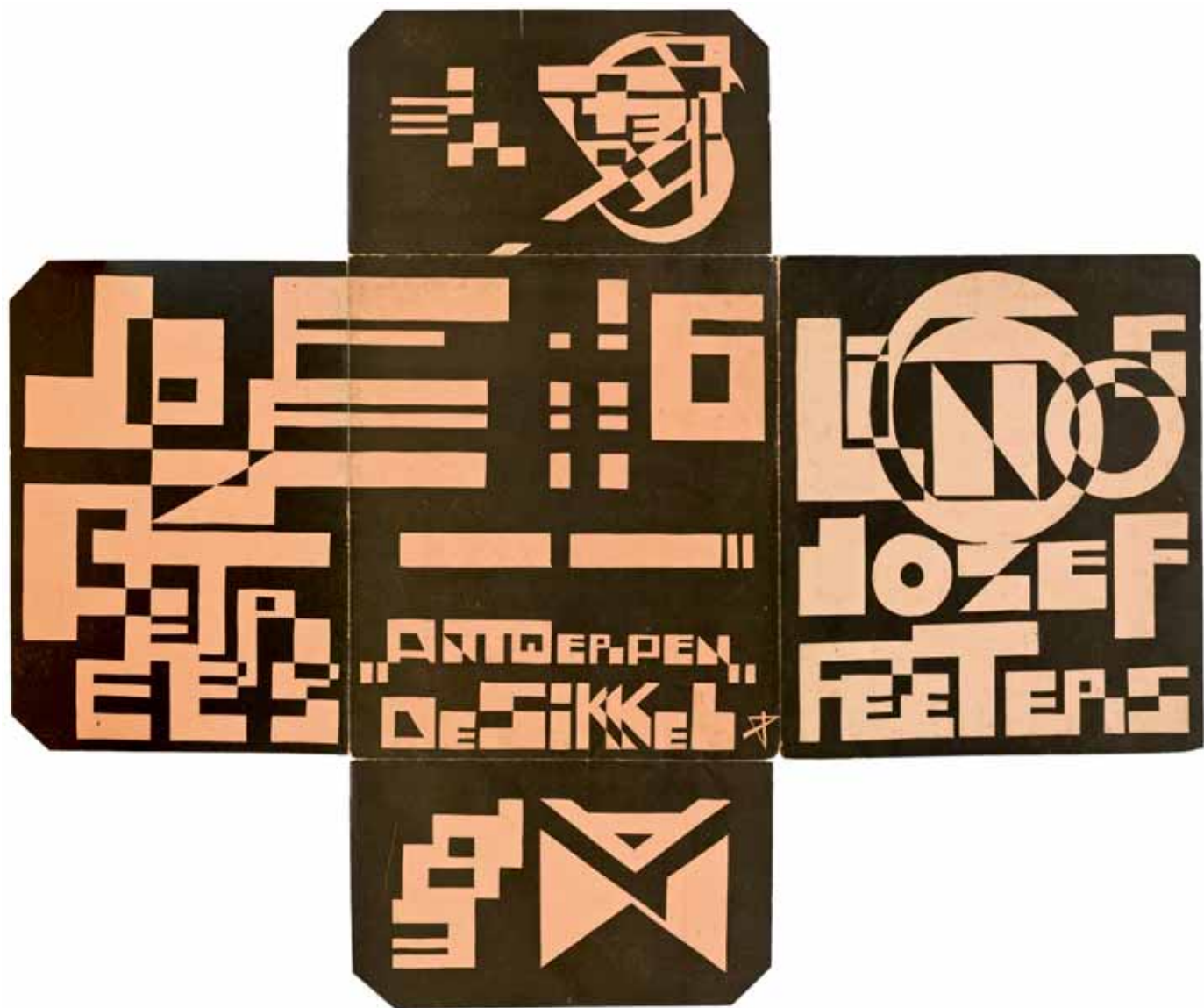

7.14. Floris Jespers, 6 lino's 1919, 1920. Museum voor Schone Kunsten Gent

7.15. Edmond Van Dooren, 8 *lino's*, Antwerpen: Het Overzicht, 1921. Museum voor Schone Kunsten Gent

7.16. Jozef Peeters, 6 lino's, 1921. Museum voor Schone Kunsten Gent

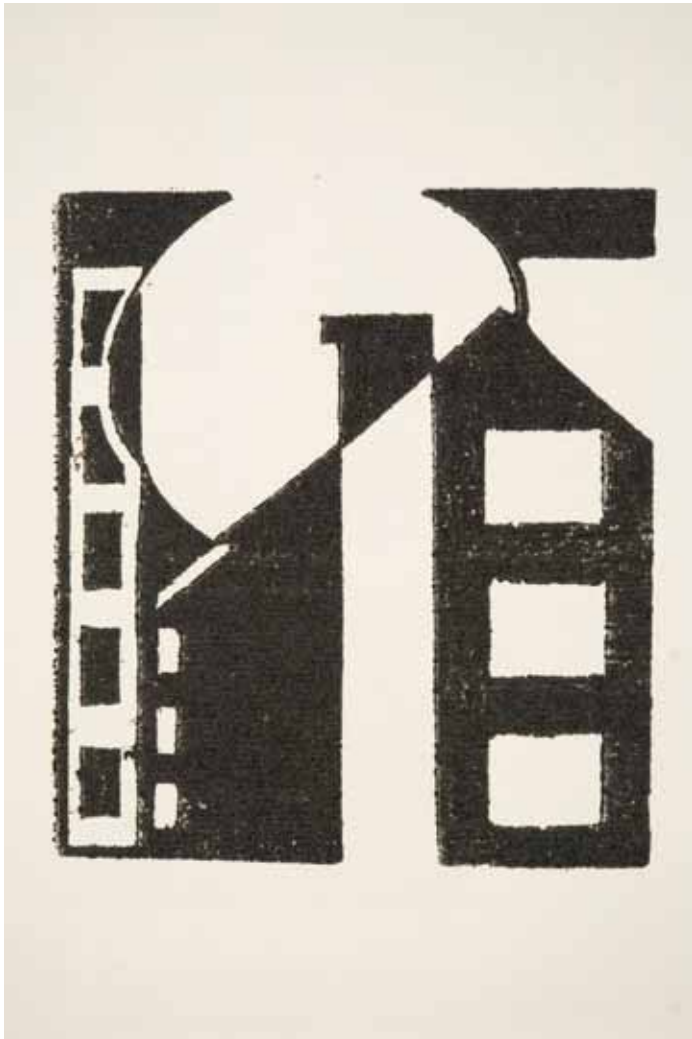
7.17. Jozef Peeters, Twee linoblokken met afdrukken. Privéverzameling

7.18. Jozef Peeters, Originele drukvorm van het omslag van de map *8 lino's*, 1922.
C&MV Collection

7.19. Jozef Peeters, Omslagontwerp voor de map *8 lino's*, 1921.
C&MV Collection

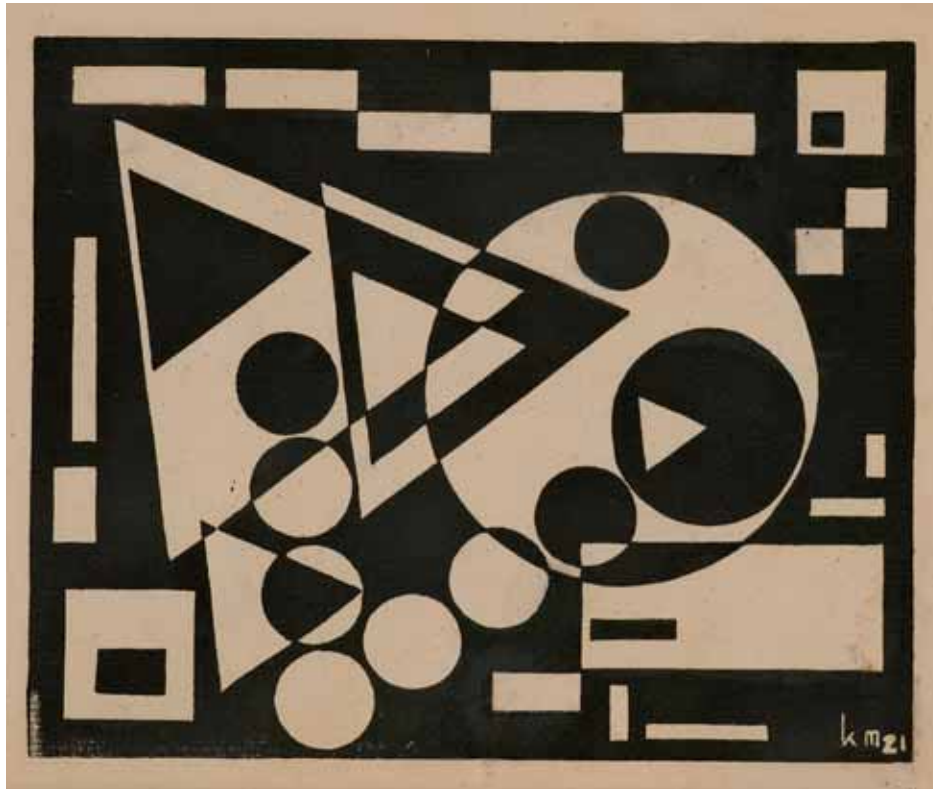

7.20

7.21

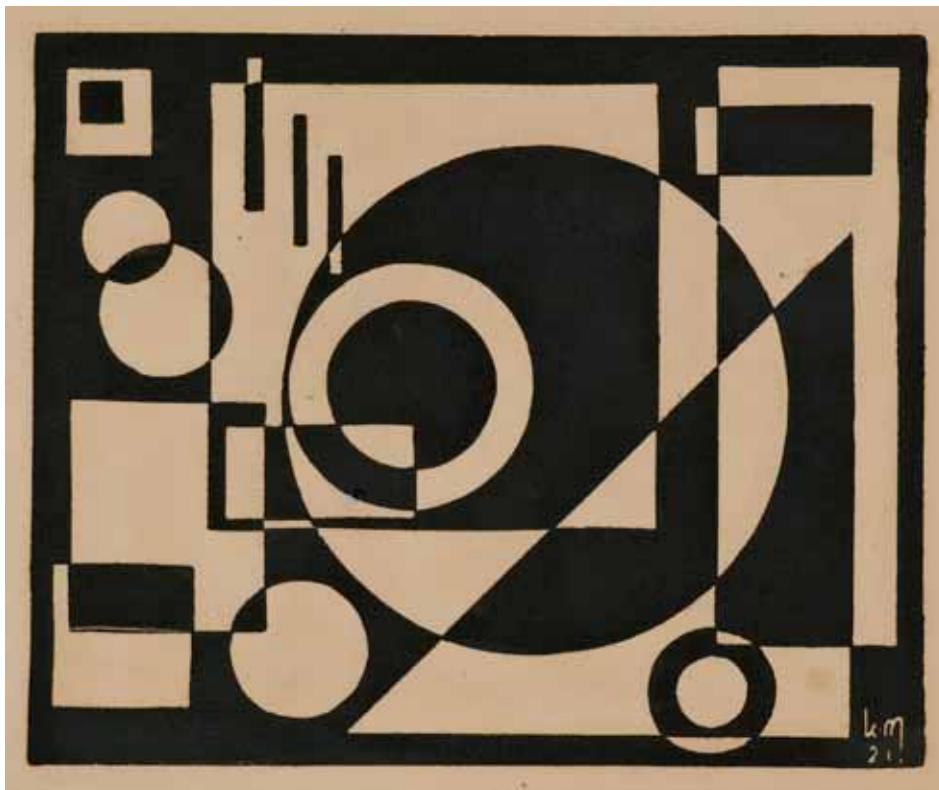
7.20–7.21
Pierre-Louis Flouquet, 9 *gravures sur lino*,
Antwerpen: Ça ira!, 1922.
Museum voor Schone Kunsten Gent

7.22

Karel Maes, 6 lino's, 1921. C&MV Collection

7.23

Lijst van tentoongestelde werken

BERENICE ABBOTT

Springfield, Ohio, 1898 – Monson, Maine, 1991

Zonder titel (Etalage met ventilators)

Zilvergelatinedruk, 122 x 170 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis

AKAROVA

ps. Marguerite Acarin; Brussel
1904–1999

Akarova in Mazurka van Frédéric Chopin, 1923

Reproductie
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 9.18)

Akarova in het kostuum voor het koor in Orestie van Darius Milhaud, 1931

Kostuum: Denis Martin
Foto, 150 x 110 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 9.16)

Denis Martin, Kostuumontwerp voor het koor in Orestie van Darius Milhaud, 1931

Collage, potlood en gouache op zwart papier, 315 x 240 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 9.17)

Akarova in het kostuum voor Arabische dans uit De Notenkraaker van Tsjaikovski, 1931

Kostuum: Akarova
Foto Robert De Smet, 230 x 155 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

WOBBE ALKEMA

Borger Odoorn (NL) 1900 –
Kampen 1985

Compositie nr. 3, 1924

Olieverf op doek, 80 x 80 cm
Groningen, Groninger Museum
(afb. 4.72)

Compositie, [1925]

Houtsnede, in *De Driehoek*, 1 april 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Compositie met dambordpatroon, 1926

Olieverf op doek, 66 x 66 cm
Enschede, Rijksmuseum Twenthe
(afb. 4.78)

Compositie met golflijn, 1926

Aquarel op papier, 634 x 373 mm
Privéverzameling
(afb. 4.70)

Compositie met drie witte cirkels, 1927

Olieverf op doek, 58 x 42 cm
Groningen, Groninger Museum (langdurig
bruikleen van de Stichting De Ploeg)
(afb. 4.79)

Zie ook MARC EEMANS et al.

ALEXANDER ARCHIPENKO

Kiev (UA) 1887 – New York 1964

Carrousel Pierrot, 1913

Gouache op papier, 360 x 295 mm
Privéverzameling
(afb. 3.10)

ATELIER ROBERTSON

Montage

Zilvergelatinedruk, 200 x 172 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis

HENRI BARBUSSE

Zie FRED DELTOR & HENRI
BARBUSSE

MARCEL-LOUIS BAUGNIET

Luik 1896 – Brussel 1995

Ontwerptekening voor het bureau met bibliotheek van een fabrieksdirecteur, ca. 1922

Oost-Indische inkt, potlood, aquarel en
gouache op papier, 430 x 570 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.28)

Kostuumontwerp voor Golliwog's Cake Walk van Claude Debussy, uitgevoerd door Akarova, 1923

Fluweel, zijde en satijn
Brussel, Archives d'Architecture moderne

Akarova, 1925

Aquarel op papier, 620 x 520 mm
Brussel, verzameling Belfius

Kaloprosopies. 9 bois de M.-L. Baugnet, 1925

Brussel: Les Éditions de la Vache Rose
Map met 9 houtsnedes, 240 x 160 mm elk
Brussel, verzameling Belfius
(afb. 9.19)

Ontwerp voor een tapijt, 1925

Olieverf en potlood op hardboard, 50 x 70 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)

Ontwerp voor een tapijt, 1925

Oost-Indische inkt, potlood en gouache op
papier, 140 x 135 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

Ontwerptekening voor een slaapkamer, uitgevoerd door L'Intérieur Moderne, 1927

Oost-Indische inkt, potlood, aquarel en
gouache op papier, 315 x 425 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.29)

La Mort du docteur Faust van Michel de Ghelderode, opgevoerd door Art et Action, 1927

Affiche, 485 x 315 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

WILLI BAUMEISTER

Stuttgart 1889–1955

Compositie (Machine), 1923

Potlood en gouache op karton, 324 x 260 mm
Parijs, Musée national d'Art moderne, Centre
Pompidou
(voorheen verzameling Michel Seuphor)
(afb. 4.97)

RUDOLF BELLING

Berlijn 1886 – Krailing (DE) 1972

Composities I–II, [1923]

Linosnede(?), in *Het Overzicht*, 3 april 1923
Privéverzameling

JOZEF EMIEL BORRENBEGEN

Antwerpen 1884–1966

Ça ?... C'est Paris ... 1927, [1929]

Broomolieoverdruk, 385 x 285 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.15)

VICTOR BOURGEOIS

Charleroi 1897 – Brussel 1962

Ontwerp voor de Kubismestraat 11–12, Koekelberg (Brussel), 1922

Reproductie
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.14)

La Cité Moderne. Perspectief van de centrale gebouwen, 1922–25

Oost-Indische inkt op overtrekpapier,
350 x 550 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

La Cité Moderne. Centraal bouwvolume met glasramen van Pierre-Louis Flouquet, 1922–25

Foto G. Mansy (reproductie)
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.15)

La Cité Moderne. Het Samenwerkersplein, 1922–25
Foto G. Mansy (reproductie)
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.3)

Woning van dokter Boll in de Weissenhofsiedlung, Friedrich-Ebert-Strasse, Stuttgart, 1927
Foto, 165 x 220 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.8)

Woning en atelier van Oscar Jespers, Erfprinslaan, Brussel (axonometrie), 1928
Oost-Indische inkt op overtrekpapier, 440 x 480 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

Stedenbouwkundig plan 'Nouveau Bruxelles' voor de Brusselse Noordwijk. Perspectief van het Centraal Station, 1930
Afdruk, gehooft met Oost-Indische inkt en potlood, op papier, 420 x 950 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

WILLY BOUWMANS

personalia onbekend

Lichtspel, ca. 1930
Zilvergelatinedruk, 157 x 197 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Ingang, ca. 1935–40
Zilvergelatinedruk, 278 x 379 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

RENAAT BRAEM

Antwerpen 1910 – Essen 2001

Ontwerptekening voor een openbaar gebouw, 1928
Oost-Indische inkt op papier, 670 x 480 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.11)

Compositie, 1929
Gouache op papier, 425 x 425 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 4.75)

Compositie, 1929
Gouache op papier, 455 x 450 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

HERMAN BURTON

Brussel ca. 1925–1955

Het Broodhuis op de Grote Markt, Brussel; still uit de film *La Tour*, 1934
Zilvergelatinedruk, 377 x 275 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.17)

ÉMILE CHAVEPEYER

Châtelet 1893 – Charleroi 1959

Industriële installatie, ca. 1930
Zilvergelatinedruk (latere afdruk), 404 x 304 cm
Charleroi, Musée de la Photographie

JAN COCKX

Antwerpen 1891–1976

Vaas, [1920–22]
Keramiek, h: 23,5 cm; diam.: 19,5 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation

Vaas, [1920–22]
Keramiek, h: 34,5 cm; diam.: 21 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 11.24)

Landschap, 1924
Olieverf op paneel, 40,5 x 56 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 4.44)

Vaas, ca. 1925
Keramiek, h: 35,7 cm; diam.: 12 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 11.25)

JOSEPH CSÁKY

Szeged (HU) 1888 – Parijs 1971

Kubistische compositie, 1917
Steen, h: 112,5 cm
Collection de la Communauté française de Belgique
(voorheen verzameling Fernand Graindorge)
(afb. 3.11)

FELIX DE BOECK

Drogenbos 1898–1995

Zoektocht naar constructie, 1918
Olieverf op karton, 240 x 410 mm
Verzameling Vlaamse Overheid, FeliXart Museum
(afb. 4.45)

Abstracte compositie, 1919
Olieverf op karton, 490 x 400 mm
Verzameling Vlaamse Overheid, FeliXart Museum
(afb. 4.5)

Abstracte compositie met kubus, 1919
Olieverf op paneel, 58 x 68 cm
Privéverzameling
(afb. 4.58)

Abstracte compositie, 1920
Olieverf op karton, 600 x 700 mm
Verzameling Vlaamse Overheid, FeliXart Museum
(afb. 4.59)

Abstracte compositie, 1920
Olieverf op paneel, 72 x 29,5 cm
Privéverzameling
(afb. 4.50)

Abstracte compositie, 1921
Olieverf op paneel, 30,5 x 73,5 cm
Privéverzameling
(afb. 8.11)

Compositie met kruisende lijnen
Olieverf op paneel, 72,5 x 61 cm
Collection de la Communauté française de Belgique
(voorheen verzameling Pierre Bourgeois)
(afb. 4.54)

LOUIS-HERMAN DE KONINCK

Brussel 1896–1984

Ontwerptekening voor het meubilair van de woning Gobert, Schermiaan, Brussel, 1923
Oost-Indische inkt, potlood, kleurpotlood en gouache op papier, 235 x 385 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.30)

Eigen woning, Fond'Roy-laan, Brussel: gevelontwerp, 1924
Potlood, kleurpotlood en gouache op overtrekpapier, 140 x 120 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

Woning Lenglet, 1926
Reproductie
Brussel, Archives d'Architecture moderne

Woning Canneel, 1931
Reproductie
Brussel, Archives d'Architecture moderne

ROBERT DELAUNAY

Parijs 1885 – Montpellier 1941

Omslag *Het Overzicht*, september 1923
Privéverzameling
(afb. 6.23)

SONIA DELAUNAY-TERK

Gradizhsk (UA) 1885 – Parijs 1979

Kostuumontwerp voor *Prélude* van Georges Auric, [1923]
Buitentekstplaat in *Het Overzicht*, oktober 1923
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.15)

FRED DELTOR & HENRI BARBUSSE
Carignano (IT) 1899 – Amsterdam 1969; Asnières-sur-Seine 1873 – Moskou 1935

Jeu de massacre. 12 personnages à la recherche d'une [balle], 1930
1. *Het militarisme* (afb. 4.33)

2. *Den eigendom* (afb. 4.34)
3. *Menschenliefde*
4. *Social-demokratie*
5. *Gerecht*
6. *Kolonisatie*
7. *Fascisme*
8. 'Mouchard' [Spionnetje] / [Het verklikken] (afb. 4.35)
9. *Parlementarisme*
10. *Middengeest* [Kleinburgerlijkheid]
11. *Godsdienst*
12. *Chauvinisme* (afb. 4.36)
12 sjablonen, 320 x 244 mm elk
Museum voor Schone Kunsten Gent

ROBERT DE SMET

Gent 1906 – ?

Zonder titel

Zilvergelatinedruk, 113 x 154 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis

PROSPER DE TROYER

Destelbergen 1880 – Duffel 1961

Het feest, 1920

Olieverf op paneel, 211 x 133 cm
Brussel, verzameling Belfius (afb. 4.13)

De naaister, 1920

Olieverf op paneel, 150 x 99 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (afb. 4.18)

De roem van de kardinaal, 1920

Olieverf op paneel, 88,5 x 71 cm
René Magritte Museum, André Garitte Foundation, Brussel-Antwerpen (afb. 4.19)

Geanimeerd toilet – VI, 1920

Olieverf op paneel, 146,5 x 96,5 cm
Privéverzameling (afb. 4.17)

Creatie – Zuivere compositie nr. 1, 1921

Olieverf op paneel, 92 x 119 cm
Brussel, verzameling Belfius (afb. 8.9)

L'Art libre (Paul Colin), 1930

Olieverf op paneel, 120 x 90 cm
Brussel, verzameling Belfius

MARTHE DONAS

Antwerpen 1885 – Audregnies 1967

Kind met bloemen, 1917

Potlood op papier, 280 x 210 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 3.6)

Kubistische kop, 1917

Potlood op papier, 275 x 220 mm
Privéverzameling (afb. 3.2)

Lachende vrouw, 1917

Potlood op papier, 280 x 210 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 3.5)

Stilleven, 1917

Olieverf op doek, 35,5 x 53 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (afb. 3.3)

Portret, 1918

Potlood op papier, 280 x 210 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 3.7)

Stilleven met koffiepot, 1918

Olieverf op paneel, 39 x 40 cm
Privéverzameling (afb. 3.16)

Vrouw met hoed, 1918

Potlood op papier, 280 x 210 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 3.8)

Kind met boot, 1917–19

Olieverf op paneel, 37,7 x 24,3 cm
Privéverzameling (afb. 3.4)

De muziek, 1917–19

Olieverf op hardboard, 77 x 52,5 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 6.13)

Het prentenboek, 1917–19

Olieverf op hardboard, 67,5 x 46,5 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 3.9)

Stilleven, 1917–19

Olieverf op paneel, 37,9 x 37,9 cm
Bern, Kunstmuseum (afb. 3.15)

Stilleven, 1917–19

Olieverf op doek, 45,5 x 55,7 cm
Privéverzameling (afb. 3.13)

Stilleven 'K', 1917–19

Olieverf op doek, 33 x 21,6 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 3.1)

Vrouwenbuste, 1917–19

Olieverf op doek, 61 x 39 cm
Privéverzameling (afb. 3.12)

Glaswerk, 1919

Olieverf op paneel, 52,5 x 43 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België

De muziek, 1919

Olieverf op paneel, 72 x 44 cm
Privéverzameling (afb. 9.7)

Abstracte compositie nr. 6, 1920

Olieverf op paneel, 63 x 48 cm
Privéverzameling (afb. 3.17)

Abstracte compositie, 1920

Oost-Indische inkt op papier, 285 x 210 mm
Privéverzameling (afb. 4.7)

Constructie, 1920

Olieverf op paneel, 48 x 42 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (afb. 4.53)

Kind met speelgoed, 1920

Oost-Indische inkt op papier, 167 x 124 mm
Privéverzameling (afb. 4.37)

De tango, 1920

Oost-Indische inkt op papier, 265 x 195 mm
Privéverzameling (afb. 6.15)

De tango

Omslag *Der Sturm*, februari 1921
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel)

PIERRE DUBREUIL

Lille 1872 – Grenoble 1944

Woman Driver, 1928

Oliedruk, 241 x 191 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Vliegenier (Luchtrees), ca. 1929

Oliedruk, 235 x 184 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Bril (Translucidités), ca. 1930

Zilvergelatinedruk, 247 x 195 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen (afb. 10.9)

MARC EEMANS

Dendermonde 1907 – Brussel 1998

Abstracte compositie, 1924

Olieverf op paneel, 55 x 46 cm
Brussel, verzameling Belfius (afb. 4.107)

Kallomorfose X, 1925

Olieverf op doek, 50 x 58 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel) (afb. 4.103)

**MARC EEMANS,
A. FORNARI (?),
MARCEL IANCU &
WOBBE ALKEMA**

Iancu: Boekarest 1895 – Tel Aviv 1984

Composities, [1925]

Fotomechanische druk, in *De Driehoek*,
1 juni 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

GASTON EYSSELINCK

Tienen 1907 – Oostende 1953

Ontwerp voor het 'Zuid', Gent, 1929

Foto, 180 x 130 mm
Design museum Gent

**Ontwerptekening voor eigen woning,
Vaderlandstraat, Gent, 1931**

Reproductie
Design museum Gent
(afb. 11.31)

**Interieur van eigen woning, Vaderlandstraat,
Gent, 1931–32 (of later)**

Reproductie
Design museum Gent
(afb. 11.32)

**Eigen woning, Vaderlandstraat, Gent,
1931–32 (of later)**

6 foto's, 52 x 54 mm elk
Design museum Gent
(afb. 11.10)

**Ontwerptekening voor de woning Peeters,
Deurne (Antwerpen), 1932**

Pen en potlood op papier, 328 x 630 mm
Design museum Gent

Buismeubel – stoel, ca. 1931–32

83 x 45,5 x 57 cm
Design museum Gent

Buismeubel – ligstoel, ca. 1931–32

66 cm x 49,5 x 95 cm
Design museum Gent
(afb. 11.33)

PIERRE-LOUIS FLOUQUET

Parijs 1900 – Brussel 1967

De dodendans, 1919

Gouache op papier, 370 x 300 mm
Privéverzameling
(afb. 4.3)

Figuren in een café, 1920

Gouache op papier, 1330 x 850 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.39)

Compositie met cijfers en letters, ca. 1920

Olieverf op doek, 97 x 85 cm
Collection de la Communauté française
de Belgique
(afb. 4.20)

De spelers met de rode bal, ca. 1920

Olieverf op doek, 55 x 35 cm
Privéverzameling
(afb. 4.28)

Compositie, 1921

Olieverf op triplex, 71,5 x 56,5 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(afb. 4.108)

Compositie, ca. 1921

Olieverf op doek, 150 x 100 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 8.13)

Pierre Bourgeois, ca. 1921

Olieverf op doek, 94 x 60 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 9.26)

9 Gravures sur lino, 1922

Antwerpen: Ça ira!
9 lino'sneden, 261 x 192 mm (omslag);
256 x 184 mm (blad)
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 7.20–7.21)

9 Gravures sur lino, 1922

Linoplaat op hout (omslag), 152 x 140 mm
Privéverzameling

De man aan het venster, 1920–22

Olieverf op doek, 81 x 65 cm
Bezit van de Belgische Staat, beheerd door
het Ministerie van de Franse Gemeenschap
(afb. 4.1)

Compositie, 1922

Olieverf op doek, 80,5 x 70,2 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.21)

Compositie, 1922

Gouache op papier, 195 x 260 mm
Privéverzameling
(afb. 4.62)

Compositie met figuren, 1923

Olieverf op doek, 150 x 100 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.104)

Vrouw met kind, 1923

Olieverf op doek, 117 x 65 cm
Collection de la Communauté française
de Belgique
(afb. 4.8)

Compositie nr. 37, 1925

Olieverf op doek, 150 x 100 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(niet in de tentoonstelling)
(afb. 4.99)

Omslag *Der Sturm*, oktober 1925

Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 6.8)

Constructie nr. 43, ca. 1925

Olieverf op doek, 149,4 x 120 cm
C&MV Collection
(afb. 4.98)

JEAN-JACQUES GAILLIARD

Brussel 1890–1976

Groteske, 1921

Olieverf en gouden hoogsels op doek,
98,5 x 78,5 cm
C&MV Collection
(afb. 4.112)

Kubistische geesten, 1921

Olieverf op doek op paneel, 35 x 37 cm
Oostende, Galerie Seghers
(afb. 4.113)

Visser, 1924

Olieverf op doek, 100,5 x 80,5 cm
Brussel, verzameling Belfius
(afb. 4.11)

**Decorontwerp voor *Au Pied du Mur* van
Louis Aragon in een bewerking van Albert
Lepage voor L'Assaut te Brussel, 1925**

Gouache op papier, 370 x 550 mm
Privéverzameling
(afb. 9.24)

**Decorontwerp voor *Le Ballet de la Toupie*
in een bewerking van Albert Lepage voor
L'Assaut te Brussel, 1925**

Gouache, Oost-Indische inkt, potlood en
zilverpoeder op papier, 550 x 735 mm
Privéverzameling
(afb. 9.23)

VICTOR GUIDALEVITCH

Simferopol (UA) 1892 –
Antwerpen 1962

**Torengebouw in aanbouw (Antwerpen),
1929–31**

Zilvergelatinedruk, 232 x 172 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.12)

Lijnenspel, ca. 1935

Zilvergelatinedruk, 235 x 178 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Man in trapzaal, ca. 1935

Zilvergelatinedruk, 371 x 325 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.8)

Bell-werknemer met vergrootglas

Zilvergelatinedruk, 82 x 114 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

RENÉ GUIETTE

Antwerpen 1893–1976

Zonder titel (Joan Miró, danseuse), 1935

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
176 x 242 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Zonder titel, 1939
Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
162 x 243 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Tramsporen, 1940
Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
176 x 243 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Zonder titel, 1943
Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
176 x 243 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.3)

Zonder titel (Abstractie), 1943
Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
243 x 177 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

ARTÜR HARFAUX ? 1906 – Parijs 1995

Fotogram nr. 1
Zilvergelatinedruk, 70 x 110 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis

Fotogram nr. 2
Zilvergelatinedruk, 70 x 110 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis

GEO HENDERICK Gent 1879–1957

**Ontwerptekening in vogelperspectief
voor een monument en bibliotheek op de
Kunstberg, Brussel, 1920**
Pen, gehooft met gouache, op papier,
1130 x 850 mm
Design museum Gent

JACQUES HERSLEVEN Rotterdam 1880 – Brussel 1967

**Torengedebouw in aanbouw (Antwerpen),
1929–31**
Zilvergelatinedruk, 298 x 238 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.11)

EWALD HOINKIS Görlitz (DE) 1897 – Bühl (DE) 1960

Zonder titel
Zilvergelatinedruk, 167 x 220 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis

HUIB HOSTE Brugge 1881 – Antwerpen 1957

**De tuinwijk Kapelleveld, Sint-Lambrechts-
Woluwe (Brussel). Perspectieftekening
van dubbele winkels, gezien vanaf het
sportterrein, en van drievoudige winkels,
gezien vanaf de laan, 1922–23**
Presentatietekening, inkt op overtrekpapier,
495 x 370 mm
Leuven, Universiteitsarchief

**De tuinwijk Kapelleveld, Sint-Lambrechts-
Woluwe (Brussel). Perspectieftekening van
woningen (blad 4), 1922–23**
Presentatietekening, inkt op overtrekpapier,
325 x 575 mm
Leuven, Universiteitsarchief

**De tuinwijk Kapelleveld te Sint-Lambrechts-
Woluwe (Brussel). Perspectieftekening van
woningen (blad 5), 1922–23**
Presentatietekening, inkt op overtrekpapier,
295 x 590 mm
Leuven, Universiteitsarchief

**De tuinwijk Kapelleveld, Sint-Lambrechts-
Woluwe (Brussel), 1922–23**
Foto
Leuven, Universiteitsarchief

**Perspectieftekening van de woning De Beir,
Knokke-Heist, 1924 (of vroeger)**
Inkt en potlood op overtrekpapier,
350 x 570 mm
Leuven, Universiteitsarchief

Woning De Beir, Knokke-Heist, 1924
Reproductie
Brussel, Stichting Architectuurarchieven
SAVE, Fonds Huib Hoste
(afb. 11.4)

**Meubilair voor de woning Geerardijn,
Gistelse Steenweg, Brugge, 1927**
Beschilderd hout; tafel 75 x 180 x 79 cm,
stoel 82 x 43,5 x 43,5 cm, tweezitter
65 x 165 x 76 cm, bijzettafel 46 x 59,5 x
59,5 cm, kast 147 x 116 x 48 cm
Design museum Gent
(afb. 11.16)

Abstracte compositie (rood)
Olieverf op glas, 29 x 22 cm
Privéverzameling
(afb. 11.17)

Abstracte compositie (blauw)
Olieverf op glas, 29,2 x 22,3 cm
Privéverzameling
(afb. 11.18)

HUIB HOSTE & LOUIS VAN DER SWAELMEN Brugge 1881 – Antwerpen 1957; Brussel 1883 – Montreux 1929

**De industriewijk Klein Rusland, Zelzate,
ca. 1921–22**
Foto, 125 x 165 mm
Leuven, Universiteitsarchief

MARCEL IANCU Zie MARC EEMANS et al.

STANISLAS JASINSKI Brussel 1901 – Han-sur-Lesse 1978

Abstracte compositie, 1926
Olieverf op doek, 50 x 61 cm
Privéverzameling
(afb. 8.10)

**Ontwerp in vogelperspectief voor een
administratief centrum te Brussel, 1929–30**
Fotomontage en collage op papier,
1000 x 2100 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.38)

FLORIS JESPERS Antwerpen 1889–1965

Haven, 1917
Olieverf op doek, 95 x 105 cm
Brussel, verzameling Belfius
(afb. 4.2)

**6 lino's 1919. Voorwoord: Paul van Ostaijen,
1919 [1920]**
6 lino'sneden, 668 x 550 mm (omslag),
451 x 342 mm (blad)
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 7.14)

Compositie, 1920
Gouache en houtskool op papier,
205 x 450 mm
C&MV Collection
(afb. 4.61)

**Omslagontwerp voor het tijdschrift
Het signaal van Paul van Ostaijen, 1920**
Collage, 210 x 160 mm
Kemzeke, Verbeke Foundation
(afb. 9.1)

Werklieden, 1920
Aquarel op papier, 217 x 340 mm
Privéverzameling
(afb. 4.30)

Les Grands Magasins, [1920]
Omslag *Ça ira!*, april 1920
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 6.19)

Compositie, 1921
Oost-Indische inkt op papier, 265 x 252 mm
C&MV Collection
(afb. 4.22)

OSCAR JESPERS Antwerpen 1887 – Brussel 1970

Frieda De Meulemeester, 1919
Bronzen, 81 x 25 x 24 cm
Privéverzameling
(afb. 4.15)

De pottendraaier, 1921
Euvillesteen, 41 x 33 x 21 cm
Maastricht, Bonnefantenmuseum
(afb. 4.32)

De kapmantel, 1922
Witte steen, 88 x 35 x 26 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 4.27)

Jongleur, 1923
Gepolychromeerde steen,
96 x 46 x 20 cm
Privéverzameling
(afb. 4.92)

Masker, 1924
Marmer, 20,5 x 12 cm
Privéverzameling
(afb. 4.10)

Kleine ruiter, 1924–25
Gips, 37 x 28,5 cm (inclusief lijst:
59,5 x 52 x 12 cm)
Privéverzameling
(afb. 8.2)

PAUL JOOSTENS

Antwerpen 1889–1960

Opgang en ondergang van het leven, 1916
Olieverf op papier, 500 x 500 mm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 5.4)

Compositie, [1917]
Mixed media, 325 x 180 mm
Brussel, verzameling Belfius
(afb. 5.5)

Compositie, [1917]
Mixed media, 325 x 220 mm
Brussel, verzameling Belfius
(afb. 5.1)

Collage, [1917]
Mixed media, 185 x 247 mm
Kemzeke, Verbeke Foundation
(afb. 5.3)

Collage, [1917]
Mixed media, 408 x 262 mm
Kemzeke, Verbeke Foundation
(afb. 5.2)

Collage, [1917]
Mixed media, 260 x 200 mm
C&MV Collection
(afb. 5.17)

Collage, [1917]
Mixed media, 316 x 290 mm
C&MV Collection
(afb. 5.15)

Collage, [1917]
Mixed media, 275 x 336 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (langdurig bruikleen
van de Vlaamse Overheid)
(afb. 5.16)

Compositie met figuren, 1918
Potlood op papier, 270 x 300 mm
Privéverzameling
(afb. 8.7)

Compositie, 1920
Mixed media, 424 x 288 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (verzameling
Vlaamse Overheid)
(afb. 5.9)

Collage, 1922
Mixed media, 294 x 375 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (verzameling Vlaamse
Overheid)
(afb. 5.11)

Collage, 1922
Mixed media, 384 x 280 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (verzameling Vlaamse
Overheid)

Object-collage, 1922
Assemblage van beschilderd hout, metaal,
gaas, gekleurd papier, karton en parelmoeren
bol, 48 x 31,3 x 24,5 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (verzameling Vlaamse
Overheid)
(afb. 5.12)

Collage, 1923
Mixed media, 462 x 333 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (verzameling Vlaamse
Overheid)
(afb. 5.10)

Collage, 1920–25
Mixed media, 150 x 118 mm
Privéverzameling
(afb. 5.18)

Modes, 1920
Olieverf op doek, 85,5 x 40 cm
Privéverzameling
(afb. 8.4)

De sirene, 1920
Olieverf op doek, 124,5 x 104,5 cm
Antwerpen, verzameling Ronny en Jessy
Van de Velde
(afb. 4.14)

Silhouetten, [1922]
Linosnede(?), in *Het Overzicht*, december
1922
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Dada-object, 1920–25
Houtassemblage, 28 x 25,7 x 14,7 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 5.19)

WASSILY KANDINSKY
Moskou 1866 – Neuilly-sur-Seine (FR)
1944

Bruine straal (Brauner Strahl), 1924
Aquarel en Oost-Indische inkt op papier op
karton, 404 x 303 mm
Privéverzameling (courtesy Galerie Thomas,
München)
(afb. 4.76)

Compositie – Drijvende kracht, 1928
Pen en Oost-Indische inkt op papier,
300 x 400 mm
Privéverzameling (courtesy Galerie Ronny
Van de Velde, Antwerpen)
(voorheen verzameling Paul-Gustave
Van Hecke)
(afb. 4.57)

LAJOS KASSÁK
Érsekújvár (HU) 1887 – Boedapest 1967

Composities, [1923]
Twee houtsneden, in *Het Overzicht*, mei–juni
1923
Privéverzameling
(afb. 6.11)

WILLY KESSELS
Dendermonde 1989 – Brussel 1974

De Eiffeltoren, Parijs, 1930
Zilvergelatinedruk, 180 x 240 mm
Verzameling François Gonzalez
(afb. 10.19)

De Grote Markt, Brussel, 1930
Zilvergelatinedruk, 239 x 180 mm
Charleroi, Musée de la Photographie
(afb. 10.16)

**Zelfportret – Koninklijk Meteorologisch
Instituut van België, Ukkel, ca. 1930**
Zilvergelatinedruk, 240 x 300 mm
Verzameling François Gonzalez

**Brussel (Straathoek met filmaffiches
van Charlie Chaplin), 1931**
Zilvergelatinedruk, 239 x 179 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Individuele woningen, 1931
Reproductie
Brussel, Archives d'Architecture moderne
(afb. 11.12)

Zelfportret in tegenlicht, 1931
Zilvergelatinedruk, 400 x 500 mm
Verzameling François Gonzalez
(afb. 10.6)

Le Peuple, 1932
Zilvergelatinedruk, 229 x 171 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Gezicht op een van de zalen van de tweede internationale tentoonstelling voor fotografie en film, Paleis voor Schone Kunsten, Brussel, 1933

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
203 x 153 mm
Charleroi, Musée de la Photographie

Foyer van een bioscoop, ca. 1930–35

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
304 x 199 mm
Charleroi, Musée de la Photographie

Bioscoopzaal, ca. 1930–35

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
201 x 303 mm
Charleroi, Musée de la Photographie

Fotomontage (Industrie), ca. 1935

Zilvergelatinedruk, 257 x 188 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Fotogram, ca. 1935

Zilvergelatinedruk, 240 x 300 mm
Verzameling François Gonzalez
(afb. 10.7)

Fotogram, ca. 1935

Zilvergelatinedruk, 240 x 300 mm
Verzameling François Gonzalez
(afb. 10.13)

Fotomontage (Moderne architectuur)

Zilvergelatinedruk, 240 x 300 mm
Verzameling François Gonzalez

Muur

Zilvergelatinedruk, 242 x 180 mm
Charleroi, Musée de la Photographie

Centaur I, 1922

Verzilverd aardewerk, 20 x 16,5 x 7,5 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation

JAN KIEMENEIJ

Antwerpen 1889 – Kalmthout 1981

Na het onweer in de duinen, 1921

Olieverf op doek, 80 x 90,3 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 4.43)

Vaas

Beschilde keramiek, h: 9,5 cm;
diam.: 7 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation

GERMAINE KRULL

Wilda (PL) 1897 – Wetzlar (DE) 1985

Zonder titel (Auto)

Zilvergelatinedruk, 228 x 142 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis

MARCEL LEBORGNE

Gilly 1898 – Charleroi 1978

Woning Dirickx, Maria-Johannalaan, Sint-Genesius-Rode (Brussel), 1929–33

Foto: Willy Kessels, 165 x 230 mm
Brussel, Archives d'Architecture moderne

LE CORBUSIER

ps. Charles-Édouard Jeanneret;
La Chaux-de-Fonds (CH) 1887 –
Roquebrune-Cap-Martin (FR) 1965

Viool, glas en fles, 1925

Olieverf op doek, 100 x 81 cm
Collection de la Communauté française de Belgique
(voorheen verzameling Fernand Graindorge)
(afb. 4.91)

Woning Guiette, Antwerpen, 1926

Foto: G. Mansy (reproductie)
Parijs, Fondation Le Corbusier
(afb. 11.9)

Woning Guiette, Antwerpen, 1926

Gouache op papier, 482 x 1064 mm
Parijs, Fondation Le Corbusier

Woning Guiette, Antwerpen, 1926

Maquette, hout (ca. 1987)
Privéverzameling

Stedenbouwkundig plan voor de Linkeroever te Antwerpen. Vogelperspectief op de stad, 1933

Oost-Indische inkt en potlood op overtrekpapier, 460 x 1100 mm
Parijs, Fondation Le Corbusier
(afb. 11.39)

Stedenbouwkundig plan voor de Linkeroever te Antwerpen. Perspectief van gebouwen met tuinen, zwembad, enz., 1933

Oost-Indische inkt en potlood op overtrekpapier, 890 x 1250 mm
Parijs, Fondation Le Corbusier
(afb. 11.40)

Stedenbouwkundig plan voor de Linkeroever te Antwerpen. Vogelperspectief met gebouwen en tuinen en voetverkeer, 1933

Oost-Indische inkt, potlood en kleurpotlood op overtrekpapier, 390 x 1120 mm
Parijs, Fondation Le Corbusier

MARCEL LEFRANCO

Mons 1916 – Chièvres 1974

Tour Innocenti, 1935

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
404 x 303 mm
Charleroi, Musée de la Photographie
(afb. 10.18)

Bergen, 1938

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
304 x 388 mm
Charleroi, Musée de la Photographie
(afb. 10.29)

Bij de kraamkliniek, Notre Dame, Charleroi, 1940

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
302 x 301 mm
Charleroi, Musée de la Photographie

FERNAND LÉGER

Argentan (FR) 1881 – Gif-sur-Yvette (FR) 1955

Mechanisch element, 1920

Olieverf op doek, 50 x 65 cm
Otterlo, Kröller-Müller Museum
(afb. 4.83)

Stilleven met groene tafel, 1920

Potlood, aquarel en gouache op papier,
300 x 363 mm
Villeneuve-d'Ascq, LAM (Lille Métropole.
Musée d'Art moderne, d'Art contemporain
et d'Art brut)
(afb. 4.89)

JOS LÉONARD

Antwerpen 1892 – Brussel 1957

Futuristische stad, 1918

Oost-Indische inkt en potlood op papier,
580 x 555 mm
C&MV Collection
(afb. 4.41)

De handelsman, 1918

Potlood en Oost-Indische inkt op papier,
200 x 175 mm
Privéverzameling
(afb. 5.13)

De stad, 1921

Aquarel op papier, 730 x 420 mm
Privéverzameling
(afb. 4.4)

Advertentie voor Sabbe en Steenbrugge, 1922

268 x 205 mm
Antwerpen, Museum Plantin-Moretus /
Stedelijk Prentenkabinet

Danseressen, 1922

Inkt, aquarel en potlood op papier,
600 x 450 mm
Privéverzameling
(afb. 4.23)

Figuur, 1922

Inkt op papier, 610 x 195 mm
Privéverzameling
(afb. 4.26)

Landschap met huizen, 1923

Olieverf op doek, 51,5 x 87 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 4.46)

Reclamekaart voor Labor, vóór oktober 1923

Chromotypie, 210 x 298 mm
Antwerpen, Museum Plantin-Moretus /
Stedelijk Prentenkabinet
(afb. 7.1)

Omslag *Het Overzicht*, oktober 1923
Privéverzameling

Compositie, 1921–24
Gouache op papier, 615 x 240 mm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 11.23)

Compositie in zwart, grijs en rood, 1921–24
Potlood en gouache op papier,
480 x 345 mm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 4.48)

Folder voor Het Binnenhuis, Roeselare, 1925
Driekleurendruk, 100 x 71 mm
Antwerpen, Museum Plantin-Moretus /
Stedelijk Prentenkabinet
(afb. 7.3)

Compositie nr. 25, 1925
Olieverf op paneel, 84 x 62 cm
Privéverzameling
(afb. 4.52)

Folder van Studio Novio, Brugge, vóór 1926
Tweekleurendruk, 144 x 79 mm
Namen, Bibliothèque Universitaire Moretus
Plantin, Fonds Godenne; Antwerpen, Museum
Plantin-Moretus / Stedelijk Prentenkabinet
(afb. 7.2)

Compositie met klokken, 1927
Oost-Indische inkt op papier, 210 x 150 mm
C&MV Collection
(afb. 9.13)

ELI LOTAR

Parijs 1905? – Parijs 1969?

Zonder titel

Zilvergelatinedruk, 194 x 129 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis

KAREL MAES

Mol 1900 – Beringen 1974

Figuur, 1919

Tempera op paneel, 48,5 x 30,5 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 4.24)

Compositie, 1920
Aquarel op papier, 650 x 375 mm
vzw Vrienden van Felix De Boeck –
FeliXart Museum
(afb. 4.9)

6 lino's, 1921
6 lino'sneden, 175 x 205 mm elk
C&MV Collection
(afb. 7.22–7.23)

Schilderij nr. 2, 1921

Olieverf op doek, 63 x 42 cm
Collection de la Communauté française
de Belgique
(voorheen verzameling Pierre Bourgeois)
(afb. 4.12)

Compositie nr. 17, 1922

Olieverf op doek, 90 x 60 cm
Collection de la Communauté française
de Belgique
(voorheen verzameling Pierre Bourgeois)
(afb. 4.81)

Schilderij, 1922

Olieverf op karton, 368 x 364 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(afb. 4.51)

Affiche voor *De vertraagde film* van Herman Teirlinck, 1922

1150 x 750 mm
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
(afb. 9.5)

Omslag *Het Overzicht*, december 1922
Privéverzameling

Compositie, 1923

Olieverf op doek op paneel, 59,9 x 50 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 8.5)

Roze compositie, 1923

Olieverf op doek, 60 x 50 cm
Privéverzameling
(afb. 4.63)

Compositie nr. 10, 1924

Olieverf op doek, 63 x 42 cm
Collection de la Communauté française
de Belgique
(voorheen verzameling Pierre Bourgeois)
(afb. 4.80)

Compositie, 1925

Olieverf op doek, 60,2 x 40,2 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.71)

Trein, 1925

Olieverf op doek, 44,5 x 60 cm
Privéverzameling
(afb. 4.102)

Compositie

Olieverf op doek, 50 x 60 cm
Bezit van de Belgische staat, beheerd door
het Ministerie van de Franse Gemeenschap
(voorheen verzameling Pierre Bourgeois)
(afb. 6.14)

Compositie

Olieverf op paneel, 60 x 50 cm
Verzameling Bank Delen (niet in de
tentoonstelling)
(afb. 8.3)

Compositie

Gouache op papier, 395 x 285 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.74)

Zie ook LÁSZLÓ MOHOLY-NAGY &
KAREL MAES

RENÉ MAGRITTE

Lessen 1898 – Brussel 1967

Pierre Broodcoorens, 1920

Olieverf op doek op unalit, 59,5 x 37,5 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België

Smeden, 1920

Tempera op karton, 900 x 705 mm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 4.16)

De naaister, 1924

Olieverf op doek, 66,5 x 74,5 cm
Privéverzameling
(afb. 4.29)

Compositie – Paravent in triptiekvorm, ca. 1931

Olieverf op paneel, 170 x 180 cm
Gent, verzameling Phillip en Ellen Serck
(afb. 11.26)

KAZIMIR MALEVITSJ

Kiev (UA) 1878 – Sint-Petersburg
1935

Compositie, ca. 1915

Potlood op papier, 215 x 165 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 4.49)

AUGUSTE MAMBOUR

Luik 1896–1968

Abstracte compositie, ca. 1925

Olieverf op doek, 62,4 x 50 cm
C&MV Collection
(afb. 4.109)

MAN RAY

Philadelphia 1890 – Parijs 1976

Glazen bol

Zilvergelatinedruk, 202 x 155 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis

WILLIA MENZEL

? 1907 – ? 1995

Kostuumontwerpen voor drie symbolische personages uit *Ave* van Herman Teirlinck in de Vlaamse Schouwburg, Brussel, 1928

Gouache op papier
Onbekende verblijfplaats (foto Brussel,
Archives d'Architecture moderne)
(niet in de tentoonstelling)
(afb. 9.20–9.22)

Kop

Witte steen, 40 x 23 x 16 cm
Privéverzameling
(afb. 4.31)

E.L.T. MESENS

Brussel 1903–1971

La lumière déconcertante

Zilvergelatinedruk, 230 x 168 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis
(afb. 10.27)

‘MISSION DHUICQUE’, IEPER

Reproductie van een glasnegatief

Brussel, Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium
(afb. 11.2)

LÁSZLÓ MOHOLY-NAGY

Bacsiborsod (HU) 1895 –
Chicago 1946

E IV (Constructie nr. VII), 1922

Olieverf op doek, 101 x 80,5 cm
Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle
(afb. 4.55)

Omslag *Het Overzicht*, mei–juni 1923

Privéverzameling
(afb. 6.9)

Radiatoren, Berlijn, 1925

Zilvergelatinedruk, 240 x 180 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis

LÁSZLÓ MOHOLY-NAGY & KAREL MAES

Composities, [1923]

Houtsnede, in *Het Overzicht*, 1 september 1923
Privéverzameling
(afb. 6.10)

JACOBUS JOHANNES PIETER OUD

Purmerend 1890 – Wassenaar 1963

Omslag *Het Overzicht*, april 1924

Privéverzameling
(afb. 6.6)

AMÉDÉE OZENFANT

Saint-Quentin (FR) 1886 –
Cannes 1966

Het buffet (Stilleven), 1925

Olieverf op doek, 150,5 x 176 cm
Parijs, Musée national d’Art moderne, Centre
Pompidou
(afb. 4.90)

JOZEF PEETERS

Antwerpen 1895–1960

Compositie, 1915

Aquarel op papier, 690 x 1000 mm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.68)

De Nationalestraat, Antwerpen, 1919

Aquarel op papier, 900 x 800 mm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 4.42)

Futurisme, vogel, geluid. Studie voor een linosnede, 1919

Oost-Indische inkt op papier, 350 x 250 mm
C&MV Collection (niet in de tentoonstelling)
(afb. 8.6)

Fantasie, [1920]

Omslag *Lumière*, augustus 1920
Houtsnede
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 6.20)

Omslag *Het Overzicht*, november 1922

Privéverzameling

Compositie, 1921

Olieverf op doek, 150 x 150 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 4.85)

Metro, 1921 (hertoetst 1957)

Olieverf op spiegel, 77 x 62 cm (ovaal)
Privéverzameling (courtesy Galerie Ronny
Van de Velde, Antwerpen)
(afb. 4.67)

Moderne dichten, 1921

Affiche, 660 x 570 mm
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
(afb. 9.33)

Inleiding tot de moderne plastiek, 1921

Affiche, 580 x 590 mm
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
(afb. 7.7)

6 lino's, 1921

6 lino'sneden, 252 x 215 mm (omslag);
237 x 210 mm (blad)
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 7.16)

Compositie, [1921]

Linostnede, in *Het Overzicht*, december 1921
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Omslagontwerp voor de map 8 *lino's*, 1921

Oost-Indische inkt en potlood op papier,
250 x 350 mm
C&MV Collection (niet in de tentoonstelling)
(afb. 7.19)

Originele drukvorm van het omslag van de map 8 *lino's*, 1922

Linoleum, 25 x 25 cm
C&MV Collection (niet in de tentoonstelling)
(afb. 7.18)

Ontwerp voor een tapijt, 1922

Aquarel op papier, 235 x 165 mm
Brussel, verzameling Belfius
(afb. 11.22)

Herinnering aan Parijs, 1922

Potlood en aquarel op papier, 598 x 445 mm
Parijs, Musée national d’Art moderne, Centre
Pompidou
(voorheen verzameling Michel Seuphor)
(afb. 4.66)

Omslag *Der Sturm*, oktober 1922

Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)

Vaas nr. 1 (uit een reeks van zeven), 1923

Beschilde keramiek, h: 15 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 11.21)

Compositie, [1923]

Buitentekstplaat, in *Het Overzicht*,
mei–juni 1923
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Olieverf nr. 21, 1924

Olieverf op doek, 144 x 166,5 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (langdurig bruikleen van
de Vlaamse Overheid)
(afb. 4.73)

Omslag *Der Sturm*, maart 1924

Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 6.7)

Compositie, [1924]

Houtsnede(?), in *Anthologie du Groupe
Moderne d’Art de Liège*, juli–augustus 1924
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Compositie, [1924]

Lino op gouden fond, in *Het Overzicht*,
april 1924
C&MV Collection

Omslagontwerp voor *Het Overzicht*, februari 1925

Privéverzameling
(afb. 9.2)

Twee linoblokken met afdrukken

95 x 85 mm
Privéverzameling
(afb. 7.17)

Ontwerpen voor meubilair

Inkt en potlood op papier, 234 x 230 mm;
200 x 277 mm; 190 x 223 mm
C&MV Collection

FRANCIS PICABIA

Parijs 1879–1953

Mechaniek, 1916

Aquarel op karton, 590 x 460 mm
Brussel, Museum van Elsene
(afb. 5.14)

ROGER POPULAIRE

Charleroi 1898–1970

Lepels – Portret, 1933(?)

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
238 x 300 mm
Charleroi, Musée de la Photographie

ENRICO PRAMPOLINI

Modena (IT) 1895 – Rome 1956

Compositie, [1925]

Fotomechanische druk, in *De Driehoek*,
1 september 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

FRANS ROMBAUT

personalia onbekend

Zelfportret met camera, ca. 1935(?)

Zilvergelatinedruk, 330 x 296 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

LUIGI RUSSOLO

Portogruaro (IT) 1885 –
Cerro di Lavenio (IT) 1947

De opstand, 1911

Olieverf op doek, 150,8 x 230,7 cm
Gemeentemuseum Den Haag
(afb. 1.5)

KURT SCHWITTERS

Hannover 1887 – Kendal (GB) 1948

Merzzeichnung 75, 1920

Mixed media, 146 x 100 mm
Venetië, Peggy Guggenheim Collection
(Solomon R. Guggenheim Foundation)
(afb. 5.8)

Mz 258 (Fünfrot-neu), ca. 1921

Mixed media, 174 x 141 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 5.7)

Abstracte compositie, 1923–25

Olieverf en potlood op doek, 76,2 x 50,8 cm
Gemeentemuseum Den Haag
(afb. 4.60)

JULES SCHMALZIGAUG

Antwerpen 1882 – Den Haag 1917

Dynamisch gevoel van de dans (Interieur van een nachtbar), 1913

Olieverf op doek, 102 x 130 cm
C&MV Collection
(afb. 9.8)

Interieur van de San Marcobasiliek, Venetië, 1913

Olieverf op doek, 100 x 100 cm
Antwerpen, verzameling Ronny en Jessy
Van de Velde
(afb. 1.8)

Volume + Licht: de zon schijnt op de Santa Maria della Salutekerk te Venetië, 1913

Olieverf op doek, 102 x 130 cm
C&MV Collection
(afb. 1.7)

Dynamische uitdrukking van de beweging van een danseres, 1913–14

Houtskool op papier, 300 x 385 mm
C&MV Collection
(afb. 1.3)

Dynamische uitdrukking van de beweging van een danseres, 1914

Lijmverf op doek, 94 x 105 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 9.12)

Indruk van een danszaal (Licht + Spiegels en Menigte: interieur van een populaire balzaal te Antwerpen), 1914

Olieverf op doek, 53 x 65 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 1.1)

Ontwikkeling van een ritme: elektrisch licht + twee danseressen, 1914

Olieverf op doek, 96 x 105 cm
C&MV Collection
(afb. 1.11)

Danseress, ca. 1914

Aquarel en potlood op papier, 180 x 100 mm
C&MV Collection
(afb. 9.10)

Zanger, ca. 1914

Aquarel en potlood op papier, 190 x 130 mm
C&MV Collection
(afb. 9.9)

Zangeres, ca. 1914

Aquarel en potlood op papier, 160 x 110 mm
C&MV Collection
(afb. 9.11)

Studie van kleur en beweging, 1914–16

Aquarel en potlood op papier, 480 x 620 mm
C&MV Collection
(afb. 1.9)

Dynamische expressie van een motorfiets in volle vaart, 1915–16

Olieverf op karton, 730 x 1000 mm
Antwerpen, verzameling Ronny en Jessy
Van de Velde
(afb. 1.12)

Ritme van lichtgolven: Straat + Zon + Menigte, 1915–17

Olieverf op doek, 98 x 127 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen (niet in de tentoonstelling)
(afb. 1.6)

Baron Francis Delbeke, 1917

Gouache en pastel op karton,
895 x 1255 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(afb. 1.4)

Beweging (studie)

Potlood en aquarel op overtrekpapier,
600 x 600 mm
C&MV Collection
(afb. 1.2)

Compositie

Aquarel op papier, 435 x 595 mm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 1.10)

Indruk van Café Florian

Aquarel, kleurkrijt en potlood op papier,
270 x 330 mm
Privéverzameling

Snelheid

Olieverf op doek, 74 x 108 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 1.13)

VICTOR SERVANCKX

Diegem 1897 – Vilvoorde 1965

Opus 5, [1919]

Collage en gouache op papier,
630 x 490 mm
Privéverzameling
(afb. 6.16)

Ontwerp voor behangselpapier (De houthakkers), [1921]

Kleurendruk op papier, 530 x 570 mm
Privéverzameling
(afb. 11.27)

Ontwerp voor behangselpapier

Groen potlood en gouache op papier,
589 x 543 mm
Museum voor Schone Kunsten Gent

Ontwerp voor behangselpapier

Inkt en zwart potlood op overtrekpapier
op karton, 602 x 473 mm
Museum voor Schone Kunsten Gent

Opus 11, [1920]

Gouache op papier, 285 x 285 mm
Privéverzameling
(afb. 10.31)

Studie voor Opus 1, [1921]

Was, 14 x 10 x 10,5 cm
Privéverzameling

Opus 1, [1921]

Beschilderd gips, 41 x 37 x 37 cm
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 4.86)

Opus 38, [1921]

Olieverf op karton, 315 x 260 mm
Privéverzameling
(afb. 4.84)

Opus 5 – Vrouwen en paarden, 1922

Olieverf op doek, 80,5 x 145,5 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België

Opus 10, 1922

Olieverf op paneel, 51,2 x 38,7 cm
Privéverzameling
(afb. 4.64)

Opus 3, 1923

Olieverf op doek, 40 x 70 cm
C&MV Collection
(afb. 8.12)

Opus 4 – De bruine brug, 1923

Olieverf op doek, 36,7 x 105 cm
Privéverzameling
(afb. 4.6)

Opus 16 – Nachtelijk landschap, 1923

Olieverf op doek, 70,5 x 58 cm
Privéverzameling
(afb. 4.93)

Opus 43 – De liefde voor de machine, 1923

Olieverf op doek, 70 x 52 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(afb. 4.100)

Opus 46 – Tedere constructie, 1923

Olieverf op doek, 146 x 92,5 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 4.96)

**Opus 47 – Verheerlijking van het
machinisme, 1923**

Olieverf op doek, 113 x 210,5 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(niet in de tentoonstelling)
(afb. 4.82)

Opus 53, 1923

Olieverf op doek, 92 x 70 cm
Brussel, Museum van Elsene
(afb. 4.87)

Opus 58, 1923

Olieverf op doek, 38,5 x 47 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.88)

Opus 68 – Landschap in de voorstad, 1923

Olieverf op doek, 39 x 69 cm
Privéverzameling
(afb. 4.47)

Omslag *Het Overzicht*, maart–april 1923

Privéverzameling
(afb. 6.21)

Opus 3 – Vrouwe schelp in haar slottoren, 1924

Olieverf op doek, 70 x 45 cm
Brussel, verzameling Belfius
(niet in de tentoonstelling)
(afb. 8.14)

**Opus 13 – Koele weiden achter hete
bakstenen gevels in de zomerzon, 1924**

Olieverf op doek, 58 x 45,5 cm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 8.8)

Opus 8 – Heroïsche muziek, 1924

Olieverf op doek, 70 x 45 cm
Brussel, verzameling Belfius
(niet in de tentoonstelling)
(afb. 4.94)

Opus 20 – Constructivisme, 1924

Gouache en collage op papier op karton,
410 x 380 mm
Privéverzameling
(afb. 4.77)

Opus 1, 1925

Beschilderd hout, 65,5 x 48 x 45,5 cm
Duisburg, LehmbruckMuseum
(afb. 8.1)

Tabakspot, ca. 1925

Keramiek, 18,5 x 16 cm
Design museum Gent

Opus 2 – Haven, 1926

Olieverf op doek, 92,4 x 69,8 cm
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 4.95)

Opus 2 – Domein van het water, 1927

Olieverf op triplex, 70 x 45 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 4.106)

Opus 4 – Getemde ramp, 1927

Olieverf op triplex, 152 x 123 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.111)

Opus 18, 1927

Olieverf op doek, 146 x 92 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
(afb. 4.110)

MICHEL SEUPHOR

ps. Fernand Berckelaers; Antwerpen
1901 – Parijs 1999

Het atelier van Piet Mondriaan, 1929

Zilvergelatinedruk (latere afdruk),
204 x 278 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Vanves

Zilvergelatinedruk, 153 x 220 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis
(afb. 10.5)

GINO SEVERINI

Cortona 1883 – Meudon 1966

Stilleven met blauwe druiven, 1916

Olieverf op paneel, 61 x 50 cm
Gemeentemuseum Den Haag
(afb. 3.14)

ERNEST SPOOR

personalia onbekend

Licht en schaduw, 1930

Koperdiepdruk, 205 x 143 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

PIET SPOOR

Antwerpen 1897–1979

Water en glas, 1933

Zilvergelatinedruk, 297 x 235 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Compositie, 1932

Zilvergelatinedruk, 239 x 178 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.14)

Fascismus Grandios (Italia), 1935

Zilvergelatinedruk, 297 x 237 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

CAMI STONE

Vilvoorde 1892 – Ottignies 1975

Berlin Hohenzollernbrücke

Zilvergelatinedruk, 210 x 160 mm
Gent, Amsab – Instituut voor Sociale
Geschiedenis
(afb. 10.28)

SASHA STONE

Sint-Petersburg 1895 –
Perpignan 1940

Berlin Photomaton, 1928

Zilvergelatinedruk, 110 x 80 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

SOPHIE TAEUBER-ARP

Davos 1889 – Zürich 1943

Vrije verticale-horizontale ritmes, 1919

Gouache op papier, 245 x 170 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(niet in de tentoonstelling)
(afb. 4.65)

JULIEN T'FELT

Antwerpen 1874–1933

**Interieur van bioscoop Forum,
Brederodestraat, ca. 1938**

Zilvergelatinedruk, 400 x 500 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Aluminium breinaalden

Zilvergelatinedruk, 290 x 225 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.10)

RAOUL UBAC

Malmédy 1910 – Dieudonné (FR)
1985

Le Triomphe de la stérilité, 1937

Zilvergelatinedruk, 399 x 259 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

Le Combat de Penthésilée 1, 1938

Zilvergelatinedruk, 307 x 413 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.26)

Le Combat de Penthésilée 2, 1938

Zilvergelatinedruk, 313 x 407 mm
FotoMuseum provincie Antwerpen

EDMOND VANDERCAMMEN

Ohain 1901 – Brussel 1980

Compositie

Olieverf op paneel, 58 x 46 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 4.105)

LOUIS VAN DER SWAELMEN

Zie HUIB HOSTE & LOUIS VAN DER
SWAELMEN

HENRY VAN DE VELDE

Antwerpen 1863 – Zürich 1957

Henry van de Velde, Eigen woning

‘La Nouvelle Maison’, Albert I-laan,
Tervuren (Brussel), ca. 1927
Foto: Willy Kessels
Brussel, Archives d’Architecture moderne

THEO VAN DOESBURG

Utrecht 1883 – Davos 1931

Sfeer, 1916(?)

Olieverf op doek op paneel, 27 x 37 cm
Leiden, Stedelijk Museum De Lakenhal,
aankoop met steun van de Vereniging
Rembrandt, 1996
(voorheen verzameling Georges Vantongerloo)
(afb. 4.69)

EDMOND VAN DOOREN

Antwerpen 1896–1965

Impressie van een stad (Londen), 1919

Olieverf op doek, 120 x 90 cm
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo
Gallery, Brussel)
(afb. 4.40)

Het paar. Twee figuren, 1920

Olieverf op doek, 132 x 62 cm
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Antwerpen
(afb. 4.25)

8 lino's. Voorwoord: Victor J. Brunclair, 1921

Antwerpen: *Het Overzicht*
8 lino'sneden, 294 x 225 mm elk
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 7.15)

Futuristische compositie, [1921]

Linosnede, in *Het Overzicht*, 9 september 1921
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Geert Pijnenburg, 1922

Olieverf op doek, 60 x 28 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 9.25)

Abstracte compositie

Olieverf op doek, 66 x 57 cm
Privéverzameling
(afb. 9.14)

Boekensteun

Hout, 14 x 9,1 x 9,4 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation

OTTO VAN REES

Freiburg im Breisgau (D) 1884 –
Utrecht 1957

Compositie – Stilleven, 1914

Olieverf op doek, 34 x 28 cm
Privéverzameling
(afb. 5.6)

GEORGES VANTONGERLOO

Antwerpen 1886 – Parijs 1965

Constructie in de bol (GV 3), 1917

Gips, 17 x 17 x 17 cm
Zwitserland, verzameling Chantal en
Jakob Bill
(afb. 2.5)

Constructie in de bol (GV 3), 1917

Brons, 17,8 x 14 x 17,2 cm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.6)

Studies voor Constructie in de bol (bij GV 6), 1918

Rode en zwarte inkt en potlood op
overtrekpapier, 120 x 130 mm (boven);
180 x 125 mm (onder)
Privéverzameling
(afb. 2.8)

Constructie in de bol (GV 6), 1917

Mahonie, geel beschilderd, 17 x 17 x 17 cm
Zwitserland, verzameling Chantal en
Jakob Bill
(afb. 2.7)

Compositie, 1917

Pen op papier, 120 x 195 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.4)

Studies voor Constructie in de bol (bij GV 2), 1918

Potlood en zwarte inkt op overtrekpapier,
155 x 90 mm elk
Privéverzameling
(afb. 2.10)

Constructie in de bol (GV 2), 1918

Beschilderd cement, 33 x 25 x 25 cm
Musea Brugge, Groeningemuseum
(afb. 2.9)

Didactische plaat bij Constructies in de bol (bij GV 2, 3)

Foto's en witte dekverf op papier, geplakt op
zwart papier, 180 x 270 mm
Zwitserland, verzameling Chantal en
Jakob Bill

Studie, 1917–18

Gouache op overtrekpapier, 300 x 250 mm
Zwitserland, verzameling Chantal en
Jakob Bill

Studie voor Zittende man, 1917–18

Gouache op overtrekpapier, 330 x 250 mm
Zwitserland, verzameling Chantal en
Jakob Bill
(afb. 2.11)

Studie voor Zittende vrouw, 1917–19

Aquarel en gouache op papier,
133 x 103 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Studie voor Zittende vrouw, 1917–19

Pen en potlood op papier, 138 x 113 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.12)

Compositie (GV 10A), 1918

Olieverf op paneel, 26 x 19,5 cm
Zwitserland, verzameling Chantal en
Jakob Bill
(afb. 2.18)

Studie nr. I, 1918

Olieverf op paneel, 28 x 22 cm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Studie nr. II (bij GV 7), 1918

Olieverf op doek, 45 x 34 cm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.16)

Compositie voortkomend uit het ovaal (GV 9), 1918

Mahonie, beschilderd in geel, rood, blauw,
zwart en wit, 17 x 6,5 x 6,5 cm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.19)

Studies voor (Constructie) van Volumeverhoudingen (bij GV 13), 1919

Potlood op papier, 267 x 163 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.14)

Kleurstudie voor Studie (bij GV 11a), 1919
Aquarel op papier, 150 x 107 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.1)

Kleurstudie voor Studie (bij GV 12), 1919
Gouache, pen en penseel op transparant papier, 150 x 102 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.13)

(Constructie) van Volumeverhoudingen (GV 14), 1919
Steen, 12 x 12 x 18 cm
Zwitserland, verzameling Chantal en Jakob Bill
(afb. 2.15)

Didactische plaat bij (Constructie van) Volumeverhoudingen (bij GV 13), 1919
Foto's en pen en potlood op papier, geplakt op zwart papier
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.2)

Studie nr. III, 1919–20
Caseïne op paneel, 30 x 22,5 cm
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 2.17)

Studie nr. I, 1920 (verso: Studie, 1917)
Caseïne op papier op karton, 620 x 505 mm
Oostende, Mu.ZEE
(afb. 2.3)

Studie van de kleuren van het spectrum, ca. 1919
Gouache, pen en penseel in blauw en zwart op bruin papier, 330 x 215 mm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(afb. 2.20)

Thee- en koffieservies (GV 20), 1920
Faience
Zwitserland, verzameling Chantal en Jakob Bill
(afb. 11.20)

Meubilair, 1920 (GV16–GV19)
Schaalmodellen in beschilderd hout:
bureau 14 x 7 x 7 cm; fauteuil 7 x 7 x 7 cm;
bibliotheekkast 20 x 10 x 5 cm;
schrijfmachinetafel 6 x 5,5 x 4 cm
Zwitserland, verzameling Chantal en Jakob Bill
(afb. 11.19)

Compositie voortkomend uit de gelijkzijdige driehoek (bij GV 21), 1921 (of vroeger)
Olieverf op doek op karton, 11,5 x 13 cm
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
(ab. 2.21)

Project voor een brug (grondvlak: gelijkzijdige hyperbool $xy = k$) (bij GV 50), 1928
Inkt op papier, gewassen, 2110 x 1095 mm
Privéverzameling
(afb. 11.41)

Project voor een brug (grondvlak: gelijkzijdige hyperbool $xy = k$) (bij GV 50), 1928
Inkt op papier, gewassen, 780 x 2610 mm
Zwitserland, verzameling Chantal en Jakob Bill
(afb. 11.42)

Project voor een brug (grondvlak: gelijkzijdige hyperbool $xy = k$) (GV 50), 1928
Koper, aluminium en glas, 90 x 37,5 x 25 cm
Zwitserland, verzameling Chantal en Jakob Bill
(afb. 11.43)

ALBERT CAREL WILLINK
Amsterdam 1900–1983

Compositie, [1923]
Houtsnede, in *Het Overzicht*, 1 september 1923
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Omslag *Het Overzicht*, januari 1924
Privéverzameling
(afb. 6.22)

Compositie, [1925]
Houtsnede, in *De Driehoek*, 1 mei 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Compositie (Amsterdam), [1926]
Linosnede, in *De Driehoek*, 1 januari 1926
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

HUBERT WOLFS
Mechelen 1899–1937

Compositie
Olieverf op paneel, 39 x 48 cm
Brussel-Antwerpen, André Garitte Foundation
(afb. 4.56)

Locomotief, 1926
Olieverf op doek, 74,5 x 86,3 cm
Privéverzameling
(afb. 4.101)

Documentatie

ARCHITECTUUR

Marcel-Louis Baugniet & Ewald van Tonderen, *Évolution, révolution?*, 1930
Brussel: L'Intérieur moderne
Tijdschrift met adresband
Privéverzameling

Adolf Behne, *Der Moderne Zweckbau*, 1926
München, Wenen en Berlijn: Drei Masken Verlag AG
Design museum Gent (voorheen verzameling Gaston Eysselinck)

Hendrik Petrus Berlage, *Studies over Bouwkunst: Stijl en Samenleving; Tweede vermeerderde druk met 22 teekeningen van Johan Briedé naar ontwerpen van den schrijver*, 1922
Rotterdam: W.L. & J. Brusse's
Design museum Gent (voorheen verzameling Gaston Eysselinck)

Victor Bourgeois, *La participation belge à l'Exposition internationale des arts décoratifs de Monza (Italie)*, 1926
in *Inventaire*. Speciaal nummer van *La Nervie*
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

***La Cité. Urbanisme: Architecture Art Public*, juli 1919**
Privéverzameling

***La Cité*, december 1923**
Privéverzameling

El Lissitzky, *Die Rekonstruktion der Architektur in der Sowjetunion (Neues Bauen in der Welt, I)*, 1930
Wenen: Anton Schroll & Co
Design museum Gent (voorheen verzameling Gaston Eysselinck)

Het paviljoen van L'Esprit nouveau op de Exposition internationale des arts décoratifs te Parijs, 1925
in *Almanach d'architecture moderne* (Collection de L'Esprit nouveau)
Privéverzameling

Walter Gropius, *Internationale Architektur (Bauhausbücher 1)*, 1925 (2e ed.)
München: Albert Langen
Design museum Gent (voorheen verzameling Gaston Eysselinck)

Huib Hoste, Neoclassicistische gevel, Consciencestraat, Roeselare, 1919
in *La Cité*, juli 1926
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Huib Hoste, *De roeping der moderne architectuur*
in *De Stijl*, juni 1918
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Huib Hoste, Driehoek-Manifest voor Bouwkunst

in *De Driehoek*, november 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Huib Hoste en Victor Servranckx, Bureau en rookkamer

in *La Cité*, maart–april 1926
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

King's View of New York, 1911

New York: R.H. Macy & Co
Gent, Sint-Lucas Bibliotheek

Le Corbusier (ps. Charles-Édouard Jeanneret), Almanach d'Architecture Moderne (Collection de l'Esprit Nouveau), 1926

Parijs: G. Crès et Cie
Design museum Gent (voorheen verzameling
Gaston Eysselinck)

Erich Mendelsohn, Russland, Europa, Amerika: Ein architektonischer Querschnitt, 1929 (5e ed.)

Berlijn: Rudolf Mosse
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken (voorheen
verzameling Victor Servranckx)

László Moholy-Nagy, Von Material zu Architektur (Bauhausbücher 14), 1929

München: Albert Langen
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken (voorheen
verzameling Victor Servranckx)
(afb. 7.4)

Agnoaldo Pica, Nuova architettura nel Mondo (Quaderni della triennale), 1938

Milaan: Quaderni della triennale – Ulrico
Hoeppli
Design museum Gent (voorheen verzameling
Gaston Eysselinck)

Rationelle Bebauungsweisen: Ergebnisse des 3. Internationalen Kongresses für Neues Bauen; Brussel. November 1930
Stuttgart: Julius Hoffmann [1931]
Design museum Gent (voorheen verzameling
Gaston Eysselinck)

Theo van Doesburg, La couleur, fonction de l'architecture, 1922

in *L'Architecture vivante*, 1925
Parijs: Éditions Albert Morancé
Privéverzameling
(afb. 11.13)

Theo van Doesburg en Cornelis van Eesteren, Hôtel particulier, 1923

in *L'Architecture vivante*, 1925
Parijs: Éditions Albert Morancé
Privéverzameling

Theo van Doesburg, Extérieur d'une habitation

in *La Cité*, mei 1924
Privéverzameling

BRIEFWISSELING

Briefkaart van Giacomo Balla aan Michel Seuphor

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van I.K. Bonset (ps. Theo van Doesburg) aan de redactie van Het Overzicht, 6 oktober 1922
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van El Lissitzky aan Georges Vantongerloo, 2 september 1924
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill
Brief van Marcel Iancu aan Jozef Peeters, 22 december 1924

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Lajos Kassák aan Michel Seuphor en Geert Pijnenburg, ca. 1926

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van František Kupka aan Fernant Berckelaers, 10 september 1923

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Michail Larionow aan Fernant Berckelaers, 10 mei 1924

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Filippo Tommaso Marinetti aan Fernant Berckelaers, [1924]

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Filippo Tommaso Marinetti aan Fernant Berckelaers, 11 december 1925

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Filippo Tommaso Marinetti aan Jean-Jacques Gailliard

Privéverzameling
Briefkaart van László Moholy-Nagy aan Jozef Peeters, 8 april 1923

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van László Moholy-Nagy aan Michel Seuphor, 24 mei 1927

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Briefkaart van J.J.P. Oud aan Fernant Berckelaers, 6 november 1922

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van J.J.P. Oud aan Fernant Berckelaers, 16 januari 1923

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Jozef Peeters aan Felix De Boeck, 27 november 1922

Drogenbos, Felix De Boeck-archief, FeliXart
Museum

Briefkaart van Enrico Prampolini aan Fernant Berckelaers, 27 juni 1924

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Briefkaart van Enrico Prampolini aan Fernant Berckelaers, 24 september 1926(?)

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Kurt Schwitters aan Fernant Berckelaers, 20 oktober 1924

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Briefkaart van Kurt Schwitters aan Fernant Berckelaers, 21 oktober 1924

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Briefkaart van Kurt Schwitters aan Fernant Berckelaers, 9 november 1924

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Briefkaart van Kurt Schwitters aan Fernant Berckelaers, 20 juli 1926

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Geert Van Bruaene aan Michel Seuphor, 8 februari 1925

Antwerpen, AMVC – Letterenhuis
Brief van Paul-Gustave Van Hecke aan Michel Seuphor, 11 januari 1930
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis

FILM

Walther Ruttmann, Opus IV, 1925 (5:00)

Hans Richter, Rhythmus 21, 1921 (3:00)

Man Ray, Le Retour à la raison, 1923 (2:00)

Fernand Léger, Ballet mécanique, 1923 (11:00)

Henri Chomette, Jeux des reflets et de la vitesse, 1925 (8:33)

Charles Deukeleire, Combat de boxe, 1927 (7:30)

Charles Deukeleire, Impatience, 1928 (36:20)

Henri Storck, Images d'Ostende, 1929 (10:55)

Henri Storck, Pour vos beaux yeux, 1929 (6:31)

FOTOGRAFIE

Georges Champroux, Bruxelles La Nuit: 19 Photos inédites, ca. 1930

Brussel: Maison Em. Thill
FotoMuseum provincie Antwerpen
(afb. 10.30)

Albert Guislain, Découverte de Bruxelles, 1930

Brussel: L'Églantine
Foto's: Willy Kessels
Gent, Universiteitsbibliotheek

Albert Guislain, Bruxelles Atmosphère 10–32, 1932

Brussel: L'Églantine
Foto's: Willy Kessels
Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België

KUNSTTHEORIE

Vilmos Huszár, 'Aesthetische beschouwingen'

in *De Stijl*, januari 1918
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Kazimir Malevitsj, Die gegenstandslose Welt (Bauhausbücher 11), 1927

München: Albert Langen
Design museum Gent
(voorheen verzameling Gaston Eysselinck)

László Moholy-Nagy, Malerei. Fotografie. Film (Bauhausbücher 8), 1927 (2e ed.)

München: Albert Langen
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(voorheen verzameling Victor Servranckx)
(afb. 10.2)

Enrico Prampolini, 'Het Esthetische der machien en het ingrijpen der mekanika in de kunst'
in *Het Overzicht*, april 1924
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Theo van Doesburg, *Klassiek–barok–modern*
Lezing (Leiden, december 1918)
Antwerpen: De Sikkels
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 6.2)

Theo van Doesburg, *Classique – baroque – moderne*, 1921
Antwerpen: De Sikkels; Parijs: Léonce Rosenberg
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(voorheen verzameling Paul Neuhuys)

Theo van Doesburg, *Drie voordrachten over de nieuwe beeldende kunst: haar ontwikkeling, aesthetisch beginsel en toekomstigen stijl*, 1919
Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkope lectuur
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Theo van Doesburg, 'Une plastique nouvelle en Hollande. Notes en vue d'une meilleure compréhension de l'art ultra-moderne de Hollande'
in *Ça ira!*, mei 1922
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Georges Vantongerloo, *L'Art et son avenir*, 1924
Antwerpen: De Sikkels
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
Design museum Gent

Georges Vantongerloo, 'Réflexions'
in *De Stijl*, juli 1918
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Georges Vantongerloo, 'Réflexions (fin)'
in *De Stijl*, februari 1920
Geannoteerd door Georges Vantongerloo
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

LITERATUUR & THEATER

Pierre Bourgeois, *80 compositions lyriques. Introduction de Léon Chenoy*, 1923
Brussel: L'Équerre
Lino's: Karel Maes
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.35)

Pierre Bourgeois, *Romantisme à toi. 9 Linos de Pierre Flouquet*, 1927
Brussel: L'Équerre
Lino's: Pierre-Louis Flouquet
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 7.8)

Gaston Burssens, *Piano*, 1924
Antwerpen: Holemans
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.4)

Blaise Cendrars (ps. Frédéric Louis Sauser), *La Fin du monde, filmée par l'ange N.D. [Notre Dame]*, 1919
Parijs: La Sirène
Tekeningen: Fernand Léger
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.30)

Léon Chenoy, *Le Feu sur la Banquise; 12 Linos de Flouquet*, [1925]
Brussel: L'Équerre
Lino's: Pierre-Louis Flouquet
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.36)

Fernand Crommelynck, Decorontwerp voor *Le Cocu Magnifique* door het Meyerhold Theater te Moskou, 1922
in *L'Art russe. La Nervie*, 1927
Lino's: Pierre-Louis Flouquet naar Ljoebov Popova
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.6)

Michel de Ghelderode, *Beeldekens uit het leven van Sint Franciskus van Assisi. Vlaamse tekst van Willem Doeveenspeck*
Antwerpen: Vlaamsche Volkstooneeluitgaven (4), 1927
Omslag: Victor Servranckx
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 7.13)

Paul De Mont, *Reinaert de Vos. Volgens den tekst van het oude dierenverhaal. Volksspel*, 1925
Antwerpen: Vlaamsche Volkstooneeluitgaven – Vinck
Omslag: Victor Servranckx
Privéverzameling

Lucien François, *Dosages*, 1926
Brussel: La Revue Sincère
Houtsneden: Marcel-Louis Baugnet
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Jean-Jacques Gailliard, *La Vie d'Alcibiade: 10 linos par Jean Jacques Gailliard*, [1934]
Opdracht in druk: 'La Vie d'Alcibiade de Gailliard est une œuvre originale et puissante / F.T. Marinetti'
Mechelen: Monne
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Ford Madox Hueffer, *Antwerp*, 1915
Londen: The Poetry Bookshop
Tekeningen: Percy Wyndham Lewis
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 7.10)

Roelof Martinus Frederik (Roel) Houwink, *Om den dood; met een lino-snede van Jozef Peeters (Cahiers De Driehoek 6)*, 1925
Antwerpen: De Driehoek
Lino: Jozef Peeters
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Illiazd (ps. Ilja Zdanevitsj), *Ledentu le Phare: Poème dramatique en zaoum*, 1923
Parijs: Éditions du Degré 41
Omslag: Naoum Granovski
Privéverzameling

Paul Joostens, *Salopes – le quart d'heure de rage ou Soleil sans chapeau: ornements et six linos hors-texte dessinés et gravés par l'auteur*, 1922
Antwerpen: Ça ira!
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 4.38)

Maxim Krojer (ps. Paul Collet), *Rosamunde of Menschen onder hypnose*, 1926
Antwerpen: Het Tooneel
Omslag: Pierre-Louis Flouquet
Privéverzameling
(afb. 9.37)

Marcel Lecomte, *Applications; deux dessins de René Magritte*, 1925
Leuven: Jacques Vandoren
Tekeningen: René Magritte
Opdracht aan E.L.T. Mesens
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Albert Lepage, *Voiture légère – Divers poèmes*, 1927
Brussel: L'Équerre
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 7.9)

Georges Linze, *L'âme double*, 1921
Luik: Groupe Moderne d'Art et de Littérature
Tekeningen: Marcel Lempereur-Haut
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Filippo Tommaso Marinetti, *Zang Tumb Tumb. Tuuumb Tuuum Tuuuuum Tuuum. Parole in libertà. Adrianopoli Ottobre 1912*, 1914
Milaan: Edizione Futuriste di 'Poesia'
Privéverzameling
(afb. 9.29)

Filippo Tommaso Marinetti, *Les mots en liberté futuristes*, 1919
Milaan: Edizione Futuriste di 'Poesia'
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken (voorheen verzameling Paul Neuhuys)
(afb. 9.27–9.28)

Filippo Tommaso Marinetti, *L'imagination sans fils et les mots en liberté. Manifeste futuriste*
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken (voorheen verzameling Jozef Peeters)

Foto van Filippo Tommaso Marinetti
Opdracht aan Fernand Berckelaers
[Michel Seuphor]
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis

Samuil Marshak, Bagaj (Bagage), 1926
Leningrad en Moskou: Raduga
Lithografieën: Vladimir Lebedev
Privéverzameling

Wies Moens, Verzen
Antwerpen: De Sikkels; Amsterdam:
Em. Querido
Omslag: Karel Maes
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Clément Pansaers, Le Pan-Pan au Cul du Nu Nègre (Collection AIO), 1920
Brussel: Alde
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Clément Pansaers, Bar Nicanor; avec un portrait de Crotte de Bique et de Couillandouille par eux-mêmes, 1921
Brussel, Londen, Parijs, New York, Madrid,
Yokohama: AIO
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(voorheen verzameling Paul Neuhuys)

Jan Peeters, Kinderlust, [1923]
Antwerpen: Drukkerij Reclam
Tekeningen: Floris Jaspers
Museum voor Schone Kunsten
Gent, Bibliotheek. Kostbare werken
Privéverzameling
(afb. 9.34)

Duco Perkens (ps. Eddy du Perron), Kwartier per dag, 1924
Antwerpen: De Driehoek
Omslag en illustraties: Jozef Peeters
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 7.6)

Duco Perkens (ps. Eddy du Perron), Bij gebrek aan ernst, zijnde de volledige werken van Duco Perkens, 1926
Brussel: Simonson
Omslag: Albert Carel Willink
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 7.11)

Geert Pijnenburg (ps. Geert Grub), Maja, 1921
Antwerpen: Het Overzicht
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Camille Poupeye, La Mise en scène théâtrale d'aujourd'hui: 20 gravures sur lino de Flouquet, [1926?]
Brussel: L'Équerre
Lino's: Pierre-Louis Flouquet
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.3)

Willem Putman, Marietje hemelzoet, [1923]
Maldegem: Delille; Waregem: Tooneelfonds
Palmer Putman
Illustraties: Karel Maes
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Willem Putman, Haar popje: kinderscène in één act, 1924 (2e ed.)
Waregem: Putman
Illustraties: Karel Maes
Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik
Conscience

Alexander Roubakine, Gorad – La Cité [De stad], 1920
Parijs: Alexander Roubakine
Lithografieën: Natalja Gontsjarova
Privéverzameling

Kurt Schwitters, Pflichtgefühl, 14 september 1924
Manuscript
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis (voorheen
verzameling Michel Seuphor)

Fernand Berckelaers (Michel Seuphor), Carnet bric à brac, 1924
Antwerpen: Het Overzicht
Omslag en illustraties: Jozef Peeters
Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik
Conscience

Michel Seuphor, Cabaret. Mariage filmé, 1925
in *Het Overzicht*, februari 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Tristan Tzara, Vingt-cinq poèmes. Dix gravures sur bois par Hans Arp, 1918
Zürich: Collection Dada
Omslag en illustraties: Hans Arp
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Anton Van de Velde, Tijl, [1925]
Antwerpen: Vlaamsche Volkstooneeluitgaven
Omslag: Victor Servranckx

Paul van Ostaijen, Bezette stad. Originaalhoutsneden en tekeningen van Oskar Jaspers, 1921
Antwerpen: Sienjaal
Omslag en houtsneden: Oscar Jaspers
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(afb. 9.32)

Paul van Ostaijen, Het Sienjaal, 1918
Antwerpen: Sienjaal
Omslag: Floris Jaspers
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Sylva Verlanden, Jaszmania, 1921(?)
Diest: Van Boxmeer
Lino's: Karel Maes
Privéverzameling

Paul Werrie (1901–1974), D'Occident. Lino's de Pierre-Louis Flouquet. Préface de Pierre Bourgeois, 1927
Brussel: L'Équerre
Lino's: Pierre-Louis Flouquet
Privéverzameling

MUZIEK

E.L.T. Mesens en Pierre-Louis Flouquet, Danse: pour piano, ca. 1921
Brussel: Lauweryns
Opdracht aan Karel Albert
Antwerpen, Koninklijk Conservatorium

E.L.T. Mesens, Philippe Soupault, Man Ray (ps. Emmanuel Radnitzky) et al., Garage, ca. 1925
Brussel: Music
Opdracht aan Karel Albert
Antwerpen, Koninklijk Conservatorium

TENTOONSTELLINGEN

Catalogue de l'exposition du groupe 'Sélection', Antwerpen, Cercle royal artistique et littéraire, 1920
in *Sélection*, 1 augustus 1920
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken

Exposition internationale d'art moderne, Genève, 1920–21
Drogenbos, Felix De Boeck-archief, FeliXart
Museum

Présentation internationale de Tableaux et d'œuvres graphiques, Brussel, Cabinet Maldoror, 26 april–11 mei 1924
Privéverzameling
(voorheen verzameling Jean-Jacques
Gailliard)

Groupe de peintres constructeurs: M.-L. Bagniet, P. Flouquet, Jasinska, J.J. Gaillard, V. Servranckx, Xhrouet, Brussel, Cabinet Maldoror – La Lanterne Sourde, 14–29 november 1925
Privéverzameling
(voorheen verzameling Jean-Jacques
Gailliard)

The Société Anonyme; International Exhibition of Modern Art, New York, Brooklyn Museum, november–december 1926
Omslag: Constantin Alajalov
Opdracht aan Georges Vantongerloo
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges
Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Exposition du groupe L'Assaut: De Boeck, Flouquet, Maes, Brussel, Rue d'Arenberg 17, 26 april–5 mei 1927
Museum voor Schone Kunsten Gent,
Bibliotheek. Kostbare werken
(voorheen verzameling Jean-Jacques
Gailliard)

Exposition des peintres Flouquet & J.-J. Gaillard, Brussel, Le Canard Sauvage, 21 januari–12 februari 1928
Privéverzameling
(voorheen verzameling Jean-Jacques
Gailliard)

Exposition De Boeck – Flouquet – Gaillard – Servranckx, Brussel, Galerie Le Centaure, 1929
Privéverzameling
(voorheen verzameling Jean-Jacques Gailliard)

Exposition internationale de la photographie, Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 1932
Gent, Universiteitsbibliotheek; Gent, Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis (afb. 10.1)

Exposition internationale de la photographie, Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 1933
Brussel, Bozar

TIJDSCHRIFTEN

Anthologie [du Groupe Moderne d'Art et de Littérature de Liège]: mei 1923, maart–april 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken (afb. 6.12)

Bâtir: 15 december 1932; 15 januari 1933; 15 augustus 1934; 15 november 1934; 15 januari 1935; april 1936; januari, juli 1937; april 1938; februari 1939; mei, augustus, september 1939
Privéverzameling

Blok: Warschau, 8 maart 1924
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis (voorheen verzameling Michel Seuphor)

Dada: Sa naissance, sa vie, sa mort
Ça ira!, november 1926
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

'Freud et la psychanalyse'
in *Le Disque Vert*, 1924
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Karel Maes, Zes prentbriefkaarten
Antwerpen: De Driehoek
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel)

Jos Léonard, Zes prentbriefkaarten
Antwerpen: De Driehoek
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel)

Jozef Peeters, Zes prentbriefkaarten
Antwerpen, De Driehoek
Privéverzameling (courtesy Roberto Polo Gallery, Brussel)

L'Esprit Nouveau, nr. 6
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Paul Dermée en Michel Seuphor, Documents internationaux de L'Esprit nouveau, 1927
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Het Overzicht, volledige reeks 1921–25
Privéverzameling

Het Overzicht. Fernant Berckelaers en Jozef Peeters. Internationale Kunstaktie
Briefkaart van Jozef Peeters aan Felix De Boeck, 23 juni 1924
Drogenbos, Felix De Boeck-archief, FeliXart Museum

Het Overzicht, 1924
Verzamelmapp voor de tweede jaargang
Ontwerp: Jozef Peeters
C&MV Collection

Fernand Léger (Sélection, Cahier 5), 1929
Antwerpen: Éditions Sélection
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Willi Baumeister (Sélection, Cahier 11), 1931
Antwerpen: Éditions Sélection
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Wassily Kandinsky (Sélection, Cahier 14), 1933
Antwerpen, Éditions Sélection
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

7 Arts: 15, 29, 30 november 1923, 20 december; 15 mei 1924, 20 juli, 6 november; 8 januari 1925, 18, 25 oktober, 1 november; 5, 12 december 1926; 10 april 1927, 25 september, 4 december; 4 maart 1928, 1 april
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

'Tour d'Onasky' [Marthe Donas], Stilleven
in *De Stijl*, april 1919
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges Vantongerloo Stiftung, Haus Bill (afb. 6.5)

'Tour d'Onasky' [Marthe Donas], Femme
in *De Stijl*, juni 1919
Zumikon, Angela Thomas / Max Bill Georges Vantongerloo Stiftung, Haus Bill

Variétés: 15 mei 1928, 15 augustus, 15 september, 15 oktober, 15 november, 15 december; 15 januari 1929, 15 april, 15 juni, buiten reeks juni, 15 augustus, 15 september, 15 oktober, 15 december; 15 januari 1930, 15 februari, 15 maart, 15 april
Museum voor Schone Kunsten Gent, Kostbare werken

El Lissitzky (ps. Lazar Markovitsj Lisitski) en Ilja Ehrenburg, Vesjt: Mezjdoenarodnoe obozrenie sovremennogo iskoesstva / Gegenstand: Internationale Rundschau der Kunst der Gegenwart / Objet: Revue internationale de l'art moderne, 1922
Berlijn: Skythen Verlag
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Enkele modernistische tijdschriften
in *Das Werk*, september 1925, overgenomen in *7 Arts*, 23 januari 1926
Museum voor Schone Kunsten Gent (afb. 6.1)

TYPOGRAFIE

Henryk Berlewi, Prospekt Biura Reklama Mechano [Reclame voor het reclamebureau Mekano], Warschau, 1924
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis

Henryk Berlewi, Prospekt Czekolada Plutos [Reclamefolder van de chocoladefabrikant Plutos], Warschau, 1924 [1925?]
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis

El Lissitzky en Kurt Schwitters, Nasci (Natur). Merz 8–9, maart–april 1924
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis (voorheen verzameling Michel Seuphor)

Alfons Francken, Paul Joostens, Jos Léonard, Karel Maes, Jozef Peeters en Henri Van Straten, 'Konstruktieve' grafiekontwerpen
in *Het Overzicht*, oktober 1923
Privéverzameling

'Les travaux graphiques de Jozef Peeters'
in *La Cité*, juni–juli 1924
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken (voorheen verzameling Victor Servranckx)

Reclameontwerpen van Jozef Peeters, Karel Maes, Jos Léonard en Marcel-Louis Baugniet
in *De Driehoek*, augustus 1925
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

Sborník Literární skupiny [Miscellanea van de literaire groep], 1923
Vyškov na Moravě: Fr. Obzina – Lev Blatný
Omslag: Petr Pístelka
Privéverzameling

Kurt Schwitters, Typoreklame. Merz 11, 1924
Antwerpen, AMVC – Letterenhuis (voorheen verzameling Michel Seuphor) (afb. 7.5)

Kurt Schwitters, Käthe Steinitz en Theo van Doesburg, Die Scheuche: Märchen, 1925
Hannover: Apos Verlag
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken (afb. 9.31)

MISCELLANEA

Club Artes, Antwerpen
Uitnodiging, 3 maart ?
Programma, 18 november 1922
Programma, 7 februari 1925
Brasschaat, privéverzameling

Kongres voor Moderne Kunst te Antwerpen op 10 en 11 oktober 1920 in de 'Beethovenzaal'. De Bomstraat, 11: Korte inhoud der lezingen, 1920
Antwerpen, Kring Moderne Kunst
Museum voor Schone Kunsten Gent, Bibliotheek. Kostbare werken

2de Kongres voor Moderne Kunst te Antwerpen 21–22–23 Januari 1922 in de Feestzaal van het Atheneum: Korte inhoud der lezingen, 1922
Antwerpen, Kring Moderne Kunst
Drogenbos, Felix De Boeck-archief, FeliXart Museum

Lidkaart van Felix De Boeck voor het 2de Kongres voor Moderne Kunst, 21–23 januari 1922
Drogenbos, Felix De Boeck-archief, FeliXart Museum

Bibliografie

Gebruikte afkortingen

AMVC	AMVC – Letterenhuis, Antwerpen
AAM	Archives d'Architecture moderne, Brussel
AML	Archives et Musée de la Littérature, Brussel
AHKB	Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel. Archief voor Hedendaagse Kunst
DOC	Studie- en documentatiecentrum voor de kunst van de 19e en vroege 20e eeuw. Museum voor Schone Kunsten Gent
KMSKA	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen
KMSKB	Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel
MSK	Museum voor Schone Kunsten Gent
RKD	Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag

Adriaens-Pannier 1992

A. Adriaens-Pannier, 'Tijd- en strijdschriften van de avant-garde in België 1917–1929', in Antwerpen en Brussel 1992, pp. 162–223.

Adriaenssens et al. 2011

W. Adriaenssens et al., *Roberto Polo, The Eye*, Londen 2011.

Aendekerk 2010

J.M. Aendekerk, 'Marthe Donas: La période irlandaise', *Ça ira!*, oktober 2010, nr. 40–41, pp. 45–58.

Affron 1998

M. Affron, 'Léger's Modernism: Subjects and Objects', in New York, 1998, pp. 121–148.

Agee, South et al. 2001

W.C. Agee, W. South et al., *Color, Myth and Music, Stanton Macdonald-Wright and Synchronism*, cat. tent. Raleigh, North Carolina Museum of Art, 2001.

Alexandre 1928

A. Alexandre, 'La Semaine artistique', *La Renaissance politique, littéraire, artistique*, 12 mei 1928, pp. 6–7.

Alfano 2008

M. Alfano, *La lanterne sourde 1921–1931. Une aventure culturelle internationale*, Brussel 2008.

Andries 2005

P. Andries, *Belgische fotografen 1840–2005*, Amsterdam en Antwerpen 2005.

Andries 2010

P. Andries, *Willy Kessels 1930–1960*, cat. tent. Antwerpen, FotoMuseum, 24 januari 2010–16 januari 2011.

Anoniem 1919.6

'Bij de bijlage', *De Stijl* 2 (1919), nr. 8, p. 96.

Anoniem 1919.7

'Rondblik', *De Stijl* 2 (1919), nr. 9, pp. 104–108.

Anoniem 1919.11

'Overzichtelijke beschouwing bij de intrede van den derden jaargang', *De Stijl* 3 (1919), nr. 1, pp. 1–5.

Anoniem 1919.12

'Rondblik', *De Stijl* 3 (1919), nr. 2, p. 24.

Anoniem 1921.11

De Morgenpost, 30 november 1921.

Anoniem 1922.1

'Ile Kongres van Moderne Kunst te Antwerpen', *Het Laatste Nieuws*, 23 januari 1922.

Anoniem 1923

'Het Overzicht', *Vlaamsche Arbeid*, 1923, nr. 13, p. 319.

Anoniem 1923.1

'Livres reçus', *Ça ira!*, 1923, nr. 20, p. 210.

Anoniem 1923.5–6

'Wij ontvingen als periodieken o.m.', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 16, p. 76.

Anoniem 1923.10

'Tijdschriften', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 18–19, p. 120.

Anoniem 1923.12a

'Peu à peu, Le Fait Moderne s'impose: L'inauguration du Salon de la Lanterne Sourde a été un événement bruxellois', *7 Arts* 2 (1923), nr. 9, niet gepag.

Anoniem 1923.12b

'Le Salon de la Lanterne Sourde', *Nation Belge*, 9 december 1923.

Anoniem 1923.12c

'Réflexions sur le Salon de la Lanterne Sourde (deuxième article)', *7 Arts* 2 (1923), nr. 10, niet gepag.

Anoniem 1924

'Notes, Remarques et Nouvelles: "Der Sturm et nous"', *Sélection* 3 (1924), nr. 7, p. 205.

Anoniem 1924.1a

'Exposition Auguste Mambourg [sic]', *7 Arts* 2 (1924), nr. 14, niet gepag.

Anoniem 1924.1b

'Expositions: A la Galerie Royale; Victor Servranckx', *7 Arts* 2 (1924), nr. 16, niet gepag.

Anoniem 1924.5a

'Le meuble: objet pratique, objet abstrait', *7 Arts* 2 (1924), nr. 28, niet gepag.

Anoniem 1924.5b

'Le problème de l'intimité et la grande famille des architectes, des ébénistes, des peintres', *7 Arts* 2 (1924), nr. 28, niet gepag.

Anoniem 1924.11

'Notre enquête internationale sur le modernisme. Pologne', *7 Arts* 3 (1924), nr. 5, niet gepag.

Anoniem 1925.3

'A propos de Josef Peeters et de son activité graphique', *7 Arts* 3 (1925), nr. 20, niet gepag.

Anoniem 1925.4

'La pénétration moderniste', *7 Arts* 4 (1925), nr. 22, p. 3.

Anoniem 1926

'Een modernen Brusselschen Kunstkring (de Lanterne Sourde): "Modern Tooneel"', *Voor Taal en Kunst* 3 (januari 1926), p. 1.

Anoniem 1928.5

'Une exposition de l'art belge depuis l'impressionnisme au Jeu de Paume', *L'Art vivant*, 4 mei 1928, p. 370.

Anoniem 1928.6

'Nos peintres à l'étranger: Le Groupe L'Assaut à Paris', *7 Arts* 6 (1928), nr. 25, niet gepag.

Anoniem 1934

'Un événement industriel: La plus grande station-service d'Europe s'élève place de l'Yser à Bruxelles', *Bâtir*, 1934, nr. 14, p. 544.

Anoniem 1938

'L'évolution des grandes villes et les immeubles d'appartement – Résidence Léopold', *Bâtir*, april 1938, nr. 65, pp. 155–171.

Antwerpen 1919–20

Kring Moderne Kunst, cat. tent. De Nederlandsche Boekhandel, 24 december 1919–21 januari 1920.

Antwerpen 1920

Exposition du groupe 'Sélection' [Cercle Artistique et Littéraire, 24 juli–12 augustus 1920], *Sélection* 1 (1920), nr. 1.

Antwerpen 1922a

Internationale Tentoonstelling van het 2de Congres voor moderne Kunst, cat. tent. Antwerpen, Zaal El Bardo, 21–23 januari 1922.

Antwerpen 1922b

Exposition organisée par la revue Ça ira!, Antwerpen, Kunst- en Letterkring, 28 oktober–9 november 1922.

Antwerpen 1923

Exposition organisée par la revue Ça ira!, Antwerpen, Kunst- en Letterkring, 21 april–4 mei 1923.

Antwerpen 1926

Ça ira! présente des peintres, cat. tent. Antwerpen, Kunst- en Letterkring, 17–28 januari 1926.

Antwerpen 1959

De eerste abstrakten in België, cat. tent. Antwerpen, Hessenhuis, 10 oktober–8 november 1959.

Antwerpen 1960

Retrospectieve Jozef Peeters 1895–1960, Antwerpen, Hessenhuis, 19 november–11 december 1960.

Antwerpen 1963–64

De abstracte schilderkunst in Vlaanderen, cat. tent. Antwerpen, Hessenhuis, 14 december 1963–19 januari 1964.

Antwerpen 1978

Jozef Peeters (1895–1960), cat. tent. Antwerpen, ICC, 1 juli–3 september 1978.

Antwerpen 1991a

J.F. Buyck, E. Pil en G. Van Broeckhoven, *Jos Leonard (1892–1957): De moderne jaren*, cat. tent. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten–ICC, 22 februari–14 april 1991.

Antwerpen 1991b

J.F. Buyck (red.), *In dienst van de kunst: Antwerps mecenaat rond 'Kunst van Heden' (1905–1959), retrospectieve tentoonstelling*, cat. tent. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, 17 februari–21 april 1991.

Antwerpen en Brussel 1992

F. Leen en A. Adriaens-Pannier, m.m.v. G. Ollinger-Zinque, *Avant-garde in België 1917–1929*, cat. tent. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten; Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 20 september–6 december 1992.

Aron 1995

P. Aron, *La mémoire en jeu*, Brussel 1995.

Aron 2007

P. Aron, 'Modernity and Politics', in Aubert 2007, pp. 58–67.

Aron en Soucy 1998

P. Aron en P.-Y. Soucy, *Les revues littéraires belges de langue française de 1830 à nos jours. Essai de répertoire*, Brussel 1998 (Archives du Futur).

Asholt en Fähnders 1995

W. Asholt en W. Fähnders, *Manifeste und Proklamationen der europäischen Avantgarde (1909–1938)*, Stuttgart en Weimar 1995.

Aubenas 1997

J. Aubenas, *Hommage aan Henri Storck: Films 1928–85. Oeuvrecatalogus*, Provincie West-Vlaanderen, 1997.

Aubert 2007

N. Aubert et al., *From Art Nouveau to Surrealism. Belgian Modernity in the Making*, Londen 2007.

Avermaete 1919.9

R. Avermaete, 'Les Peintres Anversois', *Lumière* 1 (1919), nr. 2, p. 28.

Avermaete 1919.10

R. Avermaete, 'Jan Cockx', *Lumière* 1 (1919), nr. 3, 10.1919, pp. 44–45.

Avermaete 1920.1

R. Avermaete, 'En marge d'une exposition et d'une conférence', *Lumière* 2 (1920), nr. 6, pp. 92–93.

Avermaete 1920.3

R. Avermaete, 'Le groupe Moderne Kunst', *Lumière* 1 (1920), nr. 3, pp. 124–125.

Avermaete 1920.8

R. Avermaete, 'Jozef Peeters', *Lumière* 2 (1920), nr. 1, pp. 15–16.

Avermaete 1920.12a

R. Avermaete, 'Edmond Van Dooren', *Lumière* 2 (1920), nr. 5, niet gepag.

Avermaete 1920.12b

R. Avermaete, 'Notes critiques', *Lumière* 2 (1920), nr. 5, pp. 63–64.

Avermaete 1921.1

R. Avermaete, 'Les tendances actuelles de la Peinture', *Lumière* 2 (1921), nr. 6, niet gepag.

Avermaete 1921.2

R. Avermaete, 'Les tendances actuelles de la Peinture (Suite et fin)', *Lumière* 2, nr. 6, 02.1921, niet gepag.

Avermaete en Provo 2005

T. Avermaete en B. Provo (red.), *Huib Hoste: 1881–1957*, Antwerpen 2005.

Baeyens 1924

C. Baeyens, 'Information: Un peintre et sculpteur moderne; Victor Servranckx', *7 Arts* 2 (1924), nr. 15, niet gepag.

Baines 1981

G. Baines, 'Georges Vantongerloo: de invloed van het werk van Wouters en het ontstaan van de eerste abstracte werken', *Wonen TA/BK*, 1981, nr. 9, 9–15.

Baines en Spitaels 1987

G. Baines en E. Spitaels, *Le Corbusier te Antwerpen – Woning Guiette*, Antwerpen 1987.

Bajkay 1999

E. Bajkay, 'L'avant-garde hongroise et ses relations avec la Belgique et les Pays Bas de 1915 à 1925/' 'De Hongaarse avant-garde en de relaties met België en Nederland van 1915–1925', in Brussel 1999.

Bank en Van Buuren 2000

J. Bank en M. van Buuren, 'Gemeenschaps-kunst', in J. Bank en M. van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur*, Den Haag 2000 (Nederlandse cultuur in Europese context), pp. 151–194.

Bann 1974

S. Bann, *The Tradition of Constructivism*, New York 1974.

Bartram 2004

A. Bartram, *Bauhaus, modernism and the illustrated book*, Londen 2004.

Baugniet 1923

M.-L. Baugniet, 'Notre enquête sur la publicité. Réponse de M. Baugniet', *7 Arts* 2 (1923), nr. 4, niet gepag.

Baugniet 1924

M.-L. Baugniet, 'Le Beau? L'Utile?', *7 Arts* 3 (1924), nr. 20, niet gepag.

Baugniet 1926

M.-L. Baugniet, 'Cubisme, plastique pure, art abstrait', *Les Documents*, juli 1926, nr. 48, pp. 77–83.

Beeren 1992

W. Beeren, *De grote utopie: De Russische Avant-garde 1915–1932/The great Utopia: Russian Avantgarde 1915–1932/Die grosse Utopie: Russische Avantgarde 1915–1932*, cat. tent. Amsterdam, Stedelijk Museum, 5 juni–23 augustus 1992.

Behne 1922

A. Behne [vert. J. Peeters], 'De Europeesche kunstbeweging', *Het Overzicht* 2 (1922), nr. 14, pp. 21–22.

Behne 1923.1

A. Behne, 'Le mouvement artistique en Allemagne (Suite)', *7 Arts* 1 (1923), nr. 13, niet gepag.

Behne 1923.10a

A. Behne [vert. J. Peeters], 'Bericht over de nieuwe Duitsche Bouwkunst', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 18–19, pp. 115–116.

Behne 1923.10b

A. Behne [vert. J. Peeters], 'Bauhaus-week te Weimar', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 18–19, pp. 117–118.

Behne 1923.11

A. Behne, 'Le "Bauhaus" à Weimar', *7 Arts* 2 (1923), nr. 5, niet gepag.

Behne 1924.2

A. Behne, 'L'art en Russie soviétique', *7 Arts* 2 (1924), nr. 21, niet gepag.

Behne 1924.3

A. Behne, 'L'art en Russie soviétique: suite et fin', *7 Arts* 2 (1924), nr. 22, niet gepag.

Bekaert en De Meyer 1990

G. Bekaert en R. De Meyer, *Léon Stynen, een architect*, Antwerpen 1990.

Belgrado 1924

Exposition internationale, Belgrado, 1–31 januari 1924.

Belling 1922

R. Belling [vert. J. Peeters], 'Ruimte, Sculptuur en Vorm', *Het Overzicht* 2 (1922), nr. 13, p. 17.

Benson 2002

T. Benson (red.), *Central European Avant-Gardes: Exchange and Transformation, 1910–1930*, cat. tent. Los Angeles, County Museum of Art; München, Haus der Kunst; Berlijn, Martin-Gropius-Bau, 2002–03.

Benson en Forgacs 2002

T. Benson en E. Forgacs (red.), *Between Worlds: A Sourcebook of Central European Avant-Gardes, 1910–1930*, Los Angeles en Cambridge, MA, 2002.

Berckelaers 1922a

F. Berckelaers [M. Seuphor], 'Derde kongres voor moderne kunst: Brugge 5 en 6 oogst', *Het Overzicht* 1 (1922), nr. 11–12, pp. 86–87.

Berckelaers 1922b

FB. [F. Berckelaers, ps. M. Seuphor], 'Nieuwe uitgaven', *Het Overzicht* 1 (1922), nr. 11–12, p. 98.

Berckelaers 1996

F. Berckelaers [M. Seuphor], *Un siècle de libertés. Entretiens avec Alexandre Grenier*, z.p. 1996.

Bergdoll en Dickerman 2009

B. Bergdoll en L. Dickerman, *Bauhaus 1919–1933: Workshop for Modernity*, cat. tent. New York, The Museum of Modern Art, 8 november 2009–25 januari 2010.

Bergeijk 2010

H.D. Bergeijk, 'Bekend/onbekend. Robert van 't Hoff in de internationale kritiek', in D. Broekhuizen, E.J. van Straaten, H.D. Bergeijk (red.), *Robert van 't Hoff. Architect van een nieuwe samenleving*, Rotterdam 2010.

Bergen 1987

E. Bergen, 'De weerklink van het Bauhaus in de Belgische tijdschriften', *ICSAC*, februari 1987, nr. 6–7, pp. 331–340.

Berlijn 1922

Erste Russische Kunstausstellung, Berlijn, Galerie van Diemen, 15 oktober–31 december 1922.

Berlijn 1977

D. Honisch, U. Prinz, P. Pfankuch et al.,

Tendenzen der zwanziger Jahre, cat.

tent. Berlijn, Neue Galerie–Akademie der bildenden Künste–Schloss Charlottenburg, 14 augustus–16 oktober 1977.

Berlijn 1988–89

M. Bollé (red.), *Stationen der Moderne:*

Die bedeutenden Kunstausstellungen des 20. Jahrhunderts in Deutschland, cat. tent. Berlijn, Berlinische Galerie–Museum für Moderne Kunst, 25 september 1988–8 januari 1989.

Berlijn 1991

F. Mülhaupt (red.), *Herwarth Walden 1878–1941: Wegbereiter der Moderne*, cat. tent. Berlijn, Berlinische Galerie–Martin-Gropius-Bau, 1991.

Berlijn 2009–10

G. Belli (red.), *Sprachen des Futurismus*, cat. tent. Berlijn, Martin-Gropius-Bau, 2 oktober 2009–11 januari 2010.

Berlijn en Bottrop 1986

C. Schneegass, I. Krüger en U. Schumacher (red.), *G. Vantongerloo*, cat. tent. Berlijn, Akademie der bildenden Künste; Bottrop, Quadrat Bottrop, Josef Albers-Museum; 1986.

Berman 1982

M. Berman, *All that is solid melts into air: The Experience of Modernity*, New York 1982.

Bernaerts 1987

R. Bernaerts, *De abstracte kunst in de Belgische avant-garde tijdschriften 'Het Overzicht' (1921–1925) en 'De Driehoek' (1925–1926)*, licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 1987.

Bex 1978

F. Bex, *Jozef Peeters (1895–1960)*, Antwerpen 1978.

Beyen 1991

R. Beyen (red.), *Correspondance de Michel de Ghelderode 1919–1927*, Brussel 1991 (Archives du Futur).

Bielefeld 1924

Internationale Ausstellung Junger Kunst, Bielefeld, Städtisches Museum, 1–15 december 1924.

Bilcke 1967

M. Bilcke, 'Schmalzigaug: onverdiend vergeten kunstschilder?', *De Standaard*, 18–19 februari 1967.

Binckes 2010

F. Binckes, *Modernism, Magazines, and the British Avant-garde. Reading Rhythm, 1910–1914*, Oxford 2010.

Biron 1919

R. Biron, 'Tour d'Onasky (zie bijlage 11)', *De Stijl* 2 (1919), nr. 6, p. 65.

Biron 1994

M. Biron, *Modernité belge: Littérature et société*, Brussel en Montreal 1994.

Birtheimer en Finckh 2012

A. Birtheimer en G. Finckh (red.), *Der Sturm – Zentrum der Avantgarde*, cat. tent. Wuppertal, Von der Heydt-Museum, 13 maart–10 juni 2012.

Blotkamp 1978

C. Blotkamp et al., *Kunstenaren der idee. Symbolistische tendenzen in Nederland, ca. 1880–1930*, cat. tent. Den Haag 1978.

Boekarest 1924

Exposition internationale, Boekarest, 1–31 december 1924.

Bois 1983

Y.-A. Bois, 'Metamorphoses of Axonometry – Vormverandering van de axonometrie', in *De Stijl: De Nieuwe Beelding in de architectuur / Neo Plasticism in Architecture*, Haags Gemeentemuseum, Delft 1983.

Bolen 1978

F. Bolen, *Histoire authentique, anecdotique, folklorique et critique du cinéma Belge depuis ses plus lointaines origines*, Brussel 1978.

Bontridder 1979

A. Bontridder, *Gevecht met de rede*, Léon Stynen, *Leven en Werk*, Antwerpen 1979.

Boon 2004

K. Boon, *Marthe Donas*, Oostkamp 2004.

Boot en Van der Heijden 1978

C. Boot en M. van der Heijden, 'Gemeenschapskunst', in *Blotkamp* 1978, pp. 36–47.

Borgers 1971

G. Borgers, *Paul van Ostaijen, een documentatie*, Den Haag 1971.

Bosman en Salemink 2009

F. Bosman en T. Salemink (red.), *Avant-garde en religie: over het spirituele in de moderne kunst 1905–1955*, Utrecht 2009.

Bourgeois 1923

P. Bourgeois, *80 compositions lyriques*, Brussel 1923.

Bourgeois 1923.1

P. Bourgeois, 'Les Salons de la jeune peinture: Galerie Giroux', *7 Arts* 1 (1923), nr. 13, niet gepag.

Bourgeois 1923.4

P. Bourgeois, 'Architecture Moderne', *7 Arts* 1 (1923), nr. 24, niet gepag.

Bourgeois 1925

P. Bourgeois, 'Les conférences de la Lanterne Sourde: Et l'Art en Russie Rouge?', *7 Arts* 3 (1925), nr. 19, niet gepag.

Boyens 1982

J. Boyens, *Oscar Jespers: Zijn beeldhouwwerk met een overzicht van de tekeningen*, Antwerpen 1982.

Boyens 1995

J. Boyens, *De genesis van bezette stad: Ik spreek met de mannen en regel alles wel: Brieven van Oscar Jespers aan Paul van Ostaijen 1920–1921 over het ontstaan van Bezette stad en de Antwerpse groepering van het Sienjaal*, Antwerpen 1995.

Boyens 2013

J. Boyens, *Oscar Jespers. Beeldhouwer en tekenaar 1887–1970*, Wormerveer 2013.

Brockhaus en Janssen 2010

Zie Duisburg en Den Haag 2010 C. Brockhaus en H. Janssen (red.), *Für eine neue Welt. Georges Vantongerloo und seine Kreise von Mondrian bis Bill*, cat. tent. Duisburg, Stiftung Wilhelm Lehmbruck Museum; Den Haag, Gemeentemuseum; 2010.

Bru et al. 2009

S. Bru, J. Baetens, B. Hjartarson et al., *Europa! Europa?: The Avant-Garde, Modernism and the Fate of a Continent* (European Avant-Garde and Modernism Studies, I), Berlijn 2009.

Bru et al. 2012

S. Bru, L. van Nuijs, B. Hjartarson et al., *Regarding the Popular: Modernism, the Avant-Garde and High and Low Culture* (European Avant-Garde and Modernism Studies, II), Berlijn 2012.

Brugge 1922

3de Kongres voor Moderne Kunst, Brugge, Belfort, 30 juli–15 augustus 1922.

Brunclair 1920

V. Brunclair, 'Retro', *Ruimte* 1 (1920), nr. 4–5, p. 66.

Brunclair 1920.1

V.-J. Brunclair, 'Paul Joostens', *L'Art libre* 2 (1920), nr. 1, pp. 6–7.

Brunclair 1923

V. Brunclair, 'Gemeenschapskunst', *Het Tooneel*, 25 december 1923, p. 1. Brussel 1918 *Kunstkring Doe Stil Voort*, cat. tent. Brussel, Museum van Hedendaagsche Schilderijen, 8–30 juni 1918.

Brussel 1920

Œuvres de cubistes et néo-cubistes: les cubistes français et belges, cat. tent. Brussel, Atelier d'Art contemporain

'Sélection', 18 september–8 oktober 1920.

Brussel 1923a

Exposition de jeune peinture: première série, Brussel, Galerie Georges Giroux, 1–17 januari 1923.

Brussel 1923b

Salon de la Lanterne Sourde: les arts belges d'esprit nouveau, cat. tent. Brussel, Egmontpaleis, 1–15 december 1923.

Brussel 1924a

Victor Servranckx, cat. tent. Brussel, Galerie Royale, januari 1924.

Brussel 1924b

Salon d'art nouveau, cat. tent. Brussel, Cabinet Maldoror, 23 oktober–1 november 1924.

Brussel 1925

Groupe de peintres constructeurs:

M.-L. Baugniet, Pierre Flouquet, J.-J. Gailliard, Jasinska, V. Servranckx, M. Xhrouet, cat. tent. Brussel, Cabinet Maldoror–La Lanterne Sourde, 14–29 november 1925.

Brussel 1927a

Le groupe L'Assaut. 1re série: M. Baugniet, J.-J. Gailliard, H. Wolfs, cat. tent. Brussel, Galerie Fauconnier, 16–25 april 1927.

Brussel 1927b

Le groupe L'Assaut. 2e série: F. De Boeck, K. Maes, P. Flouquet, Brussel, Galerie Fauconnier, 16–25 april 1927.

Brussel 1927c

Exposition d'art nouveau, cat. tent. Schaarbeek, Hôtel Communal–Brussel, Salle du Musée, 5–14 november 1927.

Brussel 1928a

Exposition du groupe L'Assaut: M. Baugniet, R. Coppe, F. De Boeck, M. Donas, P. Flouquet, J.-J. Gailliard, K. Maes, V. Servranckx, E. Vandercammen, H. Wolfs, cat. tent. Brussel, Eddy's Art Studio, 31 maart–18 april 1928.

Brussel 1928b

Exposition des peintres Flouquet en J.-J. Gailliard, Brussel, Le Canard Sauvage, 21 januari–12 februari 1928.

Brussel 1929a

Exposition d'œuvres des membres de la Section d'Art du P.O.B., Brussel, Eddy's Art Studio, 20 april–8 mei 1929.

Brussel 1929b

Exposition De Boeck – Flouquet – Gailliard – Servranckx, cat. tent. Brussel, Galerie Le Centaure, 2–13 november 1929.

Brussel 1929–30

V. Servranckx, P.L. Flouquet, F. De Boeck et J.-J. Gailliard, cat. tent. Brussel, Le Centaure, december 1929–januari 1930.

Brussel 1931

L'Art vivant en Belgique 1910–1930, cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 17–28 januari 1931.

Brussel 1933

Deuxième exposition internationale de la photographie et du cinéma, Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 1933.

Brussel 1957

Hommage à Servranckx à l'occasion de son soixantième anniversaire, cat. tent. Brussel, Galerie Les contemporains, 11–29 mei 1957.

Brussel 1969

Archipenko, cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 22 oktober–16 november 1969.

Brussel 1972

Naar een zuiver beelden: De eerste Belgische

abstracten 1918–1930, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 17 maart–23 april 1972.

Brussel 1981–82

De dolle jaren in België, cat. tent. Brussel, Galerie ASLK, 29 oktober 1981–24 januari 1982.

Brussel 1986

Jozef Peeters en zijn tijdgenoten: tekeningen en grafisch werk; schenking Ronny Van de Velde, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 16 januari–2 maart 1986.

Brussel 1989a

P. Mertens, F. Leen en V. Coomans-Cardon (red.), *Jean-Jacques Gailliard 1890–1976*, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 20 januari–12 maart 1998.

Brussel 1989b

E. Pil, *Victor Servranckx 1897–1965 en de abstracte kunst / Victor Servranckx 1897–1965 et l'art abstrait*, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 26 mei–16 juli 1989.

Brussel 1997

Geheugenverlies, verantwoordelijkheid en collaboratie: Willy Kessels fotograaf, Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 1997.

Brussel 1998

G. Ollinger-Zinque en F. Leen (red.), *René Magritte 1898–1967*, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 6 maart–28 juni 1998.

Brussel 1999

E. Bajkay (red.) *Avant-garde Hongroise / Hongaarse avant-garde 1915–1925*, cat. tent. Brussel, Bank Brussel Lambert, 1999.

Brussel 2003–04

A. Masoero en R. Miracco (red.), *Futurismo 1909–1926*, cat. tent. Brussel, Museum van Elsene, 16 oktober 2003–11 januari 2004.

Brussel 2005–06

J. Petrova, J.-C. Marcadé en J. Kibllitsky (red.), *Avant-garde in Rusland, 1900–1935*, cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 5 oktober 2005–22 januari 2006.

Brussel 2012–13

M. Draguet, *Art belge: un siècle moderne; Collection Caroline et Maurice Verbaet*, cat. tent. Brussel, Museum van Elsene, 11 oktober 2012–20 januari 2013.

Brzekowski 1924

J. Brzekowski, 'De nieuwe kunst in Polen', *Het Overzicht* 2 (1924), nr. 21, p. 155.

Buelens 2001

G. Buelens, *Van Ostaijen tot heden. Zijn invloed op de Vlaamse poëzie*, Nijmegen 2001.

Buelens et al. 1996

G. Buelens et al., *Paul van Ostaijen 1896–1928. Wegwijzers naar de werkelijkheid*, cat. tent. Antwerpen, AMVC – Letterenhuis, 23 februari–1 juni 1996.

Burssens 2005

G. Burssens, *Alles is mogelijk in een gedicht. Verzamelde verzen 1914–1965*, ed. M. De Ridder, Antwerpen 2005.

Butler 1994 (2007)

C. Butler, *Early Modernism: Literature, Music, and Painting in Europe, 1900–1916*, Oxford 1994 (2007).

Buyck 1991

J.F. Buyck, 'Modernist Tendencies: The Critical Debate', in Suykens, De Brabander en Buyck 1991, pp. 182–317.

Buyck 1992

J.F. Buyck, 'De "Avant-garde" te Antwerpen: Paul van Ostaijen en de Sienjaalgroep', in Antwerpen en Brussel 1992, pp. 93–123.

Buyck 1995a

J.F. Buyck, *Paul Joostens: De cruciale jaren: Brieven aan Jos Leonard 1919–1925*, Antwerpen 1995.

Buyck 1995b

J.F. Buyck, 'Chronologie 1895–1960', in *Oostende* 1995, pp. 91–105.

Buyck 1996

J.F. Buyck, *Floris en Oscar Jespers: De moderne jaren*, cat. tent. Antwerpen, Hessenhuis, 1996.

Buyck 2004

J.F. Buyck, *Floris Jespers: retrospectieve*, cat. tent. Oostende, PMMK, 17 december 2004–10 april 2005. Antwerpen 2004.

Buyle en Manderyck 1998

M. Buyle en M. Manderyck, 'Wonen in een schilderij. De conservering en restauratie van Jozef Peeters' atelierflat (1926) in Antwerpen', in *M&L Monumenten en Landschappen* 17 (1998), nr. 6, pp. 4–22.

Cahier MSK Gent 2004

J. De Smet en C. Verleysen, *Variétés: Spiegel van de dolle jaren* (Museum voor Schone Kunsten Gent, Cahier 5), 2004.

Canonne 2012

X. Canonne, 'Paul-Gustave Van Hecke en de fotografie', in Devillez en Pauwels 2012, pp. 105–117.

Canudo 1922

R. Canudo, 'Les sept arts', *7 Arts* 1 (1922), nr. 4, niet gepag.

Capiteyn 1988

A. Capiteyn, *Gent in weelde herboren: Wereldtentoonstelling 1913*, Gent 1988.

Casteels 1922

M. Casteels, 'Les Arts Industriels, ornements typographiques', *7 Arts* 1, 1922, nr. 18, niet gepag.

Casteels 1923.3

M. Casteels, 'Les Arts Industriels', *7 Arts* 1 (1923), nr. 18, niet gepag.

Casteels 1923.5–6

M. Casteels [vert. F. Berckelaers, ps. M. Seuphor], 'Felix De Boeck', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 16, pp. 60–62.

Casteels 1923.11

M. Casteels, 'F. De Boeck', *7 Arts* 2 (1923), nr. 5, niet gepag.

Casteels 1924

M. Casteels, 'Over eene traditie in bouwkunst en in toegepaste kunsten', *Het Overzicht* 2 (1924), nr. 21, pp. 141–143.

Caughie 2009

P.L. Caughie (red.), *Disciplining Modernism*, Houndmills 2009.

Ceuleers 1996

J. Ceuleers, *Georges Vantongerloo 1886–1965*, Antwerpen en Gent 1996.

Charleroi 1996

C. De Naeyer en G. Vercheval, *Willy Kessels*, cat. tent. Charleroi, Musée de la Photographie, 1996.

Chenoy 1922

L. Chenoy, 'Cinéma', *7 Arts* 1 (1922), nr. 1, niet gepag.

Chenoy 1923

L. Chenoy, 'Notes sur P. Bourgeois', in *Bourgeois* 1923, pp. 7–19.

Clissen 2012

A. Clissen, 'Een toonbeeld van veelzijdigheid: Victor Servranckx in de jaren twintig', in *Oostende* 2012–13, pp. 19–35.

Colin 1919

P. Colin, 'Une exposition d'art français moderne à Londres', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 13, pp. 133–134.

Colin 1920

P. Colin, 'Konstantin Umansky: Neue Kunst in

Russland', *L'Art libre* 2 (1920), nr. 15, pp. 204–205.

Colquhoun 1992

A. Colquhoun, 'Assonometria: primitivi e moderni', in A. Abriani en J. Gubler, *Alberto Sartoris – Novanta Gioielli*, Milaan 1992, pp. 13–23.

Commers en Lombaerde 1987

R. Commers en P. Lombaerde, *Le Corbusier en de Linkeroever te Antwerpen*, Antwerpen 1987.

Cools 1984

J. Cools, *Er werd een lijkje geborgen: over Paul Joostens*, Gent 1984.

Coppens 1995

B. Coppens, 'Jozef Peeters en Het Overzicht', in *Oostende*, 1995, pp. 121–128.

Crouch 1999

C. Crouch, *Modernism in Art, Design and Architecture*, Houndmills en Londen 1999.

D'Haeseleer 1984

F. D'Haeseleer, 'Pools constructivisme in Belgische avant-garde tijdschriften tussen de twee wereldoorlogen' in *ICSAC cahier*, 1984, nr. 2/3, pp. 109–117.

D'Orfeuille 1928

X. D'Orfeuille, 'L'Exposition d'art belge au Jeu de Paume', *Le Gaulois*, 3 mei 1928.

De Brabander 1991

G. De Brabander, 'Antwerp, the development of a conurbation', in Suykens, *De Brabander en Buyck* 1991, pp. 103–113.

De Braeckeleer 1998

C. De Braeckeleer et al., *Un siècle de collage en Belgique / Een eeuw collage in België*, cat. tent. La Louvière, Centre de la Gravure et de l'Image imprimée de la Communauté française de Belgique, 25 september–13 december 1998.

De Houwer 1998

V. De Houwer, 'De Prijs Van de Ven 1928–1937: De eerste tien jaren van een Belgische architectuurwedstrijd', *M&L Monumenten en Landschappen* 17 (1998), nr. 2, p. 20.

De Marneffe 2007

D. De Marneffe, *Entre modernisme et avant-garde. Le réseau des revues littéraires de l'immédiat après-guerre en Belgique* (1919–1923), proefschrift Université de Liège, 2007.

De Meulemeester 2004

F. De Meulemeester, *Vrouwelijke kunstenaars in de marge van de Parijse Avant-Garde. Een casestudie: Marthe Donas*, licentiaatsverhandeling KULeuven, 2004.

De Naeyer en Vercheval 1996

C. De Naeyer en G. Vercheval, *Willy Kessels*, cat. tent. Charleroi, Musée de la Photographie, 1996.

De Potter 2006

C. De Potter, *Les Expositions collectives d'art belge en France de 1919 à 1939*, licentiaatsverhandeling Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2006.

De Potter, 2012

C. De Potter, 'Toen kunstenaars onze beste ambassadeurs waren, of hoe Belgische kunst tentoongesteld werd in Grenoble in 1927', in *Drogenbos* 2012, pp. 25–77.

De Puydt 2010

R.M. De Puydt, *Felix De Boeck en de pioniers van de abstracte kunst*, Gent en Drogenbos 2010.

De Ridder 1919

A. De Ridder, 'Le cubisme: Gloses sur un article de M. André Lhote', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 9, pp. 95–97.

De Ridder 1920

A. De Ridder, 'Schilderkunst: Moderne kunstkring, Antwerpen', *Het Roode Zeil* 1 (1920), nr. 2–3, pp. 132–135.

De Ridder 1927.9

A. De Ridder, 'Panorama de la Jeune Peinture Belge', *Sélection* 6 (1927), nr. 10, pp. 731–740.

De Vree 1954–60

P. De Vree, 'De historische betekenis van Het Overzicht', *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* 1 (1954–60), pp. 117–123.

Dekeukeleire 1924

C. Dekeukeleire, 'Vers une doctrine cinématographique: Le caméra et l'expression cinématique', *7 Arts* 3 (1924), nr. 4, niet gepag.

Den Boef en Van Faassen 1995–96

A.H. den Boef en S. van Faassen (red.), "'Kultuur op hoger plan": Theo van Doesburg, Paul van Ostaïen en de Vlaamse avant-garde', *Gierik* 13–14 (1995–96), nr. 49–50, pp. 178–188.

Den Boef en Van Faassen 2008

S. van Faassen en A.H. den Boef (red.), 'Het pseudo moderne nevens het ware. De briefwisseling van de architect J.J.P. Oud met Jozef Peeters en Michel Seuphor, redacteuren van het constructivistische tijdschrift *Het Overzicht*, 1921–1925', *Zacht Lawijd* 7 (2008), extra uitgave.

Den Haag, Washington en New York 1994–96

Y.-A. Bois, J. Joosten, A. Zander Rudenstine en H. Janssen, *Piet Mondriaan 1872–1944*, cat. tent. Den Haag, Haags Gemeentemuseum; Washington, National Gallery of Art; 1994–96.

De Smet 2000a

J. De Smet, 'De gemiste avant-garde', in R. Hoozee, *Brussel: kruispunt van culturen*, cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 2000, pp. 205–215.

De Smet 2000b

J. De Smet, 'Het modernisme in de jaren 1920', in R. Hoozee, *Brussel: kruispunt van culturen*, cat. tent. Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, 2000, pp. 251–261.

De Smet 2002

J. De Smet, 'De werkelijkheid voorbij: Realismen in België en Nederland 1925–1945', in Gent 2002, pp. 72–86.

De Smet 2012

J. De Smet, 'Homo eclecticus: Het eclecticisme van Paul-Gustave Van Hecke', in Devillez en Pauwels 2012, pp. 65–79.

Devillez 2002

V. Devillez, *Le Retour à l'ordre: art et politique en Belgique 1918–1945*, Brussel, Dexia, 2002.

Devillez en Pauwels 2012

V. Devillez en P.J.H. Pauwels (red.), *L'animateur d'art Paul-Gustave Van Hecke (1887–1967) et l'avant-garde (Cahiers MRBAB 12)*, Brussel 2012.

Dickerman 2012

L. Dickerman (red.), *Inventing Abstraction 1910–25. How a radical Idea changed Modern Art*, cat. tent. New York, The Museum of Modern Art, 23 december 2012–15 april 2013.

Drogenbos 2007

H. Maes, C. Vanderstraeten, V. Verhack en S. Servellón (red.), *Karel Maes 1900–1974*, cat. tent. Drogenbos, Museum Felix De Boeck, 2007.

Drogenbos 2012

S. Servellón (red.), *Grenoble 1927: Een panorama van de Belgische kunst / Un panorama de l'art belge / A Panorama of Belgian Art*, cat. tent. Drogenbos, 29 januari–27 mei 2012.

Du Perron 1924

E. du Perron, *Kwartier per dag*, Antwerpen: De Driehoek, 1924.

Dubois 1980

M. Dubois, 'Invloed van de architectuur van W.M. Dudok in Vlaanderen', in *W.M. Dudok 1884–1974*, Amsterdam 1980, pp. 40–42, 47–50.

Dubois 1983

M. Dubois, *Albert Van Huffel 1877–1935*, Gent 1983.

Dubois 1987

M. Dubois, *Buismeubel in België tijdens het Interbellum*, Gent, Museum voor Sierkunst, 1987.

Dubois 1989

M. Dubois, 'La maison Canneel / The Canneel house', in *Louis Herman De Koninck: Architecte des Années Modernes / Architect of Modern Times*, Brussel 1989, pp. 138–163.

Dubois 2000

M. Dubois, 'Gaston Eysselinck (1907–1953)', in M. De Kooning, F. Floré en I. Strauven, *Hedendaags design – Alfred Hendrickx en het fifties-meubel in België*, Mechelen 2000.

Dubois 2003

M. Dubois, *Woning/house Gaston Eysselinck 1930–1931*, Oostkamp 2003.

Dubois 2012

M. Dubois, 'Donner de l'air aux petits / Le Home pour enfants de Bredene-sur-Mer', in J.-J. Eggerixx – *Gentleman architecte – créateur de cités-jardins*, Brussel 2012, pp. 164–177.

Duisburg en Den Haag 2010

C. Brockhaus en H. Janssen (red.), *Für eine neue Welt. Georges Vantongerloo und seine Kreise von Mondrian bis Bill*, cat. tent. Duisburg, Stiftung Wilhelm Lehmbruck Museum; Den Haag, Gemeentemuseum, 2009–10.

Dupierreux 1928

R. Dupierreux, 'L'Art belge depuis l'impressionnisme', *L'Europe nouvelle*, 12 mei 1928.

Dusar 1973

L. Dusar, Doorheen het leven en werk van Felix De Boeck (*1898): zijn vormingsjaren en deelname aan de modernistische kunststrekkingen van de twintiger jaren, geplaatst in het kader van de Europese en Belgische kunstevolutie, licentiaatsverhandeling KULeuven, 1973.

Düsseldorf 1922

Erste Internationale Kunstausstellung, Düsseldorf, Haus Leonhard Tietz, 28 mei–3 juli 1922.

Düsseldorf en Halle 1992

B. Finkeldey, K.-U. Hemken, M. Müller et al., *Konstruktivistische Internationale Schöpferische Arbeitsgemeinschaft 1922–1927: Utopien für eine Europäische Kultur*, cat. tent. Düsseldorf, Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen; Halle, Staatliche Galerie Moritzburg; 1992.

Dwiggins 1922

W.A. Dwiggins, 'New kinds of printing calls for new design', *Boston Evening Transcript*, 29 augustus 1922.

Eemans 1925

M. Eemans, 'Over Konstruktivisme als Nieuwe Kunst', *De Driehoek* 1 (1925), nr. 4, niet gepag.

Eemans 1926

M. Eemans, 'Au Vlaamsche Volkstooneel', *7 Arts* 4 (1926), nr. 21, niet gepag.

Eemans 1972

M. Eemans, *L'art vivant en Belgique*, Brussel 1972.

Eindhoven, Madrid en Parijs 1990–91

J. Debbaut (red.), *El Lissitzky 1890–1941: architect, schilder, fotograaf, typograaf*, cat. tent. Eindhoven, Stedelijk Van Abbemuseum; Madrid, Fundación Caja de Pensiones; Parijs,

Musée d'Art moderne de la Ville de Paris; 1990–91.

Elsen 1974

A. Elsen, *Origins of Modern Sculpture: Pioneers and Premises*, New York 1974.

Entrop 1994

M. Entrop, 'Vive l'esprit mécanique! La revue dadaïste Mécano (1922–1923)', in Levie 1994, pp. 139–167.

Ex en Hoek 1985

S. Ex en E. Hoek, *Vilmos Huszár, schilder en ontwerper, 1884–1960: De grote onbekende van De Stijl*, Utrecht 1985.

Fabre en Wintgens-Hötte 2009

G. Fabre en D. Wintgens-Hötte (red.), *Van Doesburg and The International Avant-Garde: Constructing a New World*, cat. tent. Leiden, Stedelijk Museum De Lakenhal; Londen, Tate Modern; 2009–10.

Fanelli 1978

G. Fanelli, *Moderne architectuur in Nederland 1900–1940*, Den Haag 1978.

Fauchereau 1991

S. Fauchereau, 'Les années constructivistes en Belgique', in Parijs 1991, pp. 180–186.

Fauchereau 2010

S. Fauchereau, *Avant-gardes du XXe siècle: arts & littérature 1905–1930*, Parijs 2010.

Fels 1920

F. Fels, 'La Section d'Or', *Sélection*, 15 december 1920, nr. 5, pp. 1–2.

Finkeldey et al. 1992

B. Finkeldey, K.-U. Hemken, M. Müller et al., *Konstruktivistische Internationale Schöpferische Arbeitsgemeinschaft 1922–1927: Utopien für eine Europäische Kultur*, cat. tent. Düsseldorf, Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen; Halle, Staatliche Galerie Moritzburg; 1992.

Fleckner 2008

U. Fleckner, *The Invention of the 20th Century: Carl Einstein and the Avant-Gardes*, cat. tent. Madrid, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 12 november 2008–16 februari 2009.

Flouquet 1925

P.-L. Flouquet, 'J.J. Gailliard', *7 Arts* 4 (1925), nr. 10, niet gepag.

Flouquet 1926

P.-L. Flouquet, 'De l'illustration – Art créateur', *7 Arts* 4 (1926), nr. 25, niet gepag.

Flouquet 1928

P.-L. Flouquet, 'Paris dans la France, dans l'Occident', *7 Arts* 6 (1928), nr. 25, niet gepag.

Flouquet 1934

P.-L. Flouquet, 'Par le rationnel atteindre le poétique', *Bâtir*, 1934, nr. 26, p.18.

Flouquet 1935

P.-L. Flouquet, 'Le plaisir de l'eau douce à la mer – Voici le "Lac aux Dames"', *Bâtir*, 1935, nr. 33, pp. 309–313.

Flouquet 1938a

P.-L. Flouquet, 'A propos du Prix Van de Ven et de son influence', *Bâtir*, 1938, nr. 65, pp. 176–178.

Flouquet 1938b

P.-L. Flouquet, 'Le Rustoord, home de cure d'air pour enfants à Brasschaet', *Bâtir*, 1938, nr. 70, pp. 388–391.

Frampton 1983

K. Frampton, *Modern Architecture 1920–1945* (GA Document, Special Issue 3), 1983.

Frickx 1991

R. Frickx, 'Le Disque vert', in Weisgerber 1991a, pp. 277–282.

Garnier en Le Bon 2012

C. Garnier en L. Le Bon (red.), 1917, cat. tent. Centre Pompidou-Metz, 26 mei–24 september 2012.

Gast 1982

N. Gast, 'Georges Vantongerloo', *De beginjaren van De Stijl*, 1917–1922, ed. C. Blotkamp et al., Utrecht 1982.

Gast 1996

N. Gast, 'De blik naar het zuiden: De Stijl in België en Frankrijk', in C. Blotkamp et al., *De vervoljaren van De Stijl 1922–1932*, Amsterdam 1996.

Gee 1993

M. Gee (red.), *Art Criticism since 1900*, Manchester en New York 1993.

Genève 1920–21

Exposition internationale d'art moderne, cat. tent. Genève, 26 december 1920–25 januari 1921.

Gent 1990

R. Hoozee (red.), *Vlaams expressionisme in Europese context* cat. tent. Gent, Museum voor Schone Kunsten, 10 maart–10 juni 1990.

Gent 1999

A. Pop, *Hans Mattis-Teutsch: Roemeense avant-garde*, cat. tent. Gent, Museum voor Schone Kunsten, 29 maart–30 mei 1999.

Gent 2002

M. Lambrechts (red.), *Verwantschap en Eigenheid. Belgische en Nederlandse kunst 1890–1945*, cat. tent. Gent, Museum voor Schone Kunsten, 30 maart–16 juni 2002.

Gent 2009–10

J. De Smet en A. Overwater, *Dossier Fernand Léger*, cat. tent. Gent, Museum voor Schone Kunsten, 17 oktober 2009–7 februari 2010.

Geurts-Krauss 1998

C. Geurts-Krauss, *E.L.T. Mesens, l'alchimiste méconnu du surréalisme; du dandy dadaïste au marchand visionnaire*, Brussel 1998 (Archives du Futur).

Gide 1923

C. Gide, 'La coopération en Belgique, France, Suisse, Espagne et Argentine', in *Le Livre d'Or: Exposition Internationale de la coopération et des œuvres sociales*, Gent 1923, pp. 51–94.

Gilles 1935

P. Gilles, 'Renaissance de la Reine des Plages: les nouvelles installations balnéaires d'Ostende', *Bâtir*, 1935, nr. 33, pp. 303–306.

Gilles 1938

P. Gilles, 'Aménagement d'un immeuble commercial à Anvers', *Bâtir*, 1938, nr. 71, pp. 438–439.

Gleizes 1922

A. Gleizes [vert. J. Peeters], 'Schilderkunst', *Het Overzicht* 2 (1922), nr. 14, pp. 23–24.

Gobbers 1988

W. Gobbers, 'Literatuur en kunst in de greep van machine en snelheid: De impact van het Futurisme in België', *Spiegel der Letteren* 30 (1988), nr. 1, pp. 1–66.

Gobbers 1991

W. Gobbers, 'Résonances futuristes', in Weisgerber 1991a, pp. 173–204.

Godé 1990

M. Godé, *Der Sturm de Herwarth Walden – L'utopie d'un art autonome*, Nancy 1990.

Goldberg en Keiser 2008

D. Goldberg en A. Keiser (red.), *Alexander Archipenko Revisited*, Bearsville 2008.

Goyens de Heusch 1976

S. Goyens de Heusch, '7 Arts' *Bruxelles 1922–1929: Un front de jeunesse pour la révolution artistique*, Brussel 1976.

Goyens de Heusch 1993

S. Goyens de Heusch, *Pierre Louis Flouquet: 1900–1967*, Brussel 1993.

Graulich 2006

G. Graulich (red.), *Von Kandinsky bis Tatlin – Konstruktivismus in Europa / From Kandinsky to Tatlin – Constructivism in Europe*, cat.

tent. Schwerin, Staatliches Museum; Bonn, Kunstmuseum, 2006.

Greenberg 1973
C. Greenberg, *Art and Culture*, Londen 1973.

Greenberg 1993 (1995)
C. Greenberg, *The Collected Essays and Criticism. IV: Modernism with a Vengeance, 1957–1969*, ed. J. Brian, Chicago en Londen 1993 (1995).

Greene 2010
V. Greene, *Utopia matters: From Brotherhoods to Bauhaus*, cat. tent. Berlijn, Deutsche Guggenheim; Venetië, Peggy Guggenheim Collection, 2010.

Grislain 2007a
J.E. Grislain, *Georges Vantongerloo 1886–1965, Un pionnier de la sculpture moderne*, cat. tent. Musée départemental Matisse, Le Cateau-Cambrésis, 2007.

Grislain 2007b
J.E. Grislain, 'La Couleur convaincante', en G. Roque, 'Vantongerloo: Couleurs et Vibrations', in *Georges Vantongerloo, 1886–1965: Un pionnier de la sculpture moderne*, Parijs 2007.

Grislain 2007–08
J.E. Grislain, 'Écrire, peindre, sculpter', in *Le Cateau-Cambrésis en Oostende 2007–08*, pp. 76–95.

Grübel 2008
R. Grübel, 'De receptie van Dostoevskij in de Nederlandse en Vlaamse literatu(r)en tijdens het interbellum', in R. Grüttemeier en J. Ooserholt (red.), *Een of twee Nederlandse literaturen? Contacten tussen de Nederlandse en Vlaamse literatuur sinds 1830*, Leuven 2008, pp. 47–67.

Guilbeaux 1922
H. Guilbeaux, 'L'Art Russe Contemporain', *Lumière* 4 (1922), nr. 2, niet gepag.

Gybal 1920
A. Gybal, 'Le Salon des Indépendants. Paris 1920', *L'Art libre* 2 (1920), nr. 5, pp. 49–51.

Hadernmann 1970
P. Hadernmann, *Het vuur in de verte. Paul van Ostaïjens kunstopvattingen in het licht van de Europese avant-garde*, Antwerpen 1970.

Hadernmann 1984
P. Hadernmann, 'De lyriek van Gaston Burssens in de jaren twintig', *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, N.R. nr. 1, Gent 1984, pp. 84–100.

Hadernmann 1988
P. Hadernmann, 'De modernistische doorbraak', in Rutten en Weisgerber 1988, pp. 271–362 (heropgenomen als 'De modernistische doorbraak in Vlaanderen: tijdschriften, Van Ostaïjens, Burssens, Moens, Brunclair en verwante figuren', in Hadernmann 1997, pp. 3–117).

Hadernmann 1991
P. Hadernmann, 'Les métamorphoses de Sélection et la propagation de l'expressionnisme en Belgique', in Weisgerber 1991a, pp. 241–276.

Hadernmann 1997
P. Hadernmann, *Paul van Ostaïjens en de kunst van zijn tijd 1896–1996*, ed. M. Bartosik, M. Dupuis en J. Weisgerber, Gent 1997.

Hammacher z.j.
A. M. Hammacher, *The Evolution of Modern Sculpture: Tradition and Innovation*, New York z.j.

Hammers 2012
B. Hammers, 'Der Vergessene Fotograf: Sasha Stone und die Borinage', *Fotogeschichte* 32 (2012), nr. 123.

Harrison 2001
C. Harrison, *Essays on Art and Language*, Cambridge (MA) en Londen 2001.

Harrison en Wood 1992 (2000)
C. Harrison en P. Wood, *Art in Theory, 1900–1990: An Anthology of Changing Ideas*, Oxford en Cambridge 1992 (2000).

Henneman 1992
I. Henneman, 'Brussel en Antwerpen, centra van de avant-garde 1917–1925', in Hoozee 1992, pp. 95–147.

Henvaux 1968
E. Henvaux, 'Panorama d'un Prix d'Architecture', *La Maison*, mei 1968, nr. 5, pp. 210–214.

Herbert et al. 1984
R.L. Herbert, E. Apter et al., *The Société Anonyme and the Dreier Bequest at Yale University: A catalogue raisonné*, New Haven en Londen 1984.

Heynickx 2001
R. Heynickx, 'Doornen op het pad van de moderne kunst: Huib Hoste (1881–1957), een katholiek modernistisch architect worstelend met de moderniteit', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 9 (2001), p. 167.

Hoek 2000
E. Hoek (red.), *Theo van Doesburg: oeuvre catalogus*, Utrecht, Centraal Museum; Otterlo, Kröller-Müller Museum; 2000.

Hoozee 1990
R. Hoozee (red.), *Vlaams expressionisme in Europese context 1900–1930*, cat. tent. Gent, Museum voor Schone Kunsten, 10 maart–10 juni 1990.

Hoozee 1992
R. Hoozee (red.), *Moderne kunst in België 1900–1945*, Antwerpen 1992.

Hoste 1918
H. Hoste, 'De roeping der moderne architectuur', *De Stijl* 1 (1918), nr. 8, pp. 85–87.

Hoste 1957
H. Hoste, 'Evolutie naar de Moderne Architectuur', *Streven* 10 (1957), nr. 7–12, p. 1064.

Huszár 1927
V. Huszár, 'De reclame als beeldende kunst. Een inleidende beschouwing', *i 10. De internationale revue* 1 (1927), nr. 1–2 en 5, pp. 161–163.

Huyseune 1986
M. Huyseune, 'Les utopies d'une avant-garde: L'exemple des constructivistes belges', *Annales d'histoire de l'art et de l'archéologie de l'Université Libre de Bruxelles*, 1986, nr. 8, pp. 143–152.

Huyseune 1991a
M. Huyseune, 'Anvers', in Weisgerber 1991a, pp. 117–130.

Huyseune 1991b
M. Huyseune, 'Bruxelles', in Weisgerber 1991a, pp. 131–142.

Huyseune 1991c
M. Huyseune, '"Ça ira!" et l'expressionnisme', in Weisgerber 1991a, pp. 233–239.

Huyseune 1991d
M. Huyseune, 'Le constructivisme', in Weisgerber 1991a, pp. 313–336.

Iancu 1926
M. Iancu, 'Notes d'art', *Anthologie* 6 (1926), nr. 1, p. 5.

J.D. 1923
J.D., 'Les trois chefs-d'œuvre du Salon de "La Lanterne sourde"', *Art et décoration*, 12 december 1923.

Jaccard 1986
P.A. Jaccard, 'Entre Purisme et Abstraction:

quelques hypothèses sur le fonctionnement de la diffusion sur l'axe Suisse-Paris dans les années vingt', in *Les Abstractions I: la diffusion des abstractions; hommage à Jean Laude, Volume 1*, Saint-Étienne (Centre Interdisciplinaire d'Études et de Recherches sur l'Expression Contemporaine – Université de Saint-Étienne, Travaux, XLVIII), 1986.

Jacobs 2005
S. Jacobs, 'Willy Kessels', in L. Warren (red.), *Encyclopedia of Twentieth-Century Photography*, New York 2005, dl. 2, pp. 860–862.

Jaffé 1983
H.L.C. Jaffé, *Theo van Doesburg*, Amsterdam 1983.

Jaffe 2005
A. Jaffe, *Modernism and the Culture of Celebrity*, Cambridge 2005.

Jansi 1922.1
Jansi, in *Kunstleven* 1 (1922), nr. 19.

Jansi 1924.5
Jansi, in *Kunstleven* 3 (1924), nr. 141.

Janssen en White 2011
H. Janssen en M. White, *Het verhaal van De Stijl: Van Mondriaan tot Van Doesburg*, Den Haag en Amsterdam 2011.

Jespers 1989
H.-F. Jespers, *Floris Jespers en de gay twenties*, Antwerpen 1989.

Jespers 1999
H.-F. Jespers, *Theo van Doesburg en Ça ira! (1920–1923)* (Centrum voor Documentatie en Reëvaluatie, Cahier 4), Antwerpen 1999.

Jespers 2010
H.-F. Jespers, *Gérard van Bruaene*, Brussel 2010.

Johnson, Flynn en Stein 2001
D. Johnson, R. Flynn en D. Stein, *Artists' Books in the Modern Era 1870–2000: The Reva and David Logan Collection of Illustrated Books*, cat. tent. San Francisco, California Palace of the Legion of Honor, 6 oktober 2001–6 januari 2002.

Joostens 1995
P. Joostens, *De cruciale jaren. Brieven aan Jos Leonard 1919–1925*, ed. J.F. Buyck, Antwerpen 1995.

Kallai 1923
E. Kallai [vert. J. Peeters], 'Konstruktivisme', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 17, p. 80.

Karl 1988
F.R. Karl, *Modern and Modernism: The Sovereignty of the Artist 1885–1925*, New York 1988.

Karshan 1974
D.H. Karshan, *Alexander Archipenko*, Tübingen 1974.

Kassák 1923
L. Kassák [vert. J. Peeters], 'Rekenschap', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 16, pp. 70–71.

Keulen 1972–73
Jozef Peeters, cat. tent. Keulen, Belgisches Haus, 30 november 1972–5 januari 1973.

Kolocotroni, Goldman en Taxisidou 1998 (2011)
V. Kolocotroni, J. Goldman en O. Taxisidou (red.), *Modernism: An Anthology of Sources and Documents*, Edinburgh 1998 (2011).

Kongres 1920
Kongres van Moderne Kunst te Antwerpen op 10 en 11 oktober 1920 in de 'Beethovenzaal'. De Bomstraat, 11: Korte Inhoud der lezingen, Antwerpen 1920.

Kongres 1922a
2de Kongres van Moderne Kunst te Antwerpen 21–22–23 Januari 1922 in de Feestzaal van het Atheneum: Korte Inhoud der lezingen, Antwerpen 1922.

Kongres 1922b
Derde Kongres voor Moderne Kunst.

1922. *Brugge. Tentoonstelling. Katalogus*, Antwerpen 1922.

Krauss en Livingston 1985

R. Krauss en J. Livingston, *L'Amour fou*, New York 1985.

Lanchner 1998

C. Lanchner (red.), *Fernand Léger*, cat. tent. New York, The Museum of Modern Art, 15 februari–12 mei 1998.

Laureys 2003

D. Laureys, 'Léon Stynen', in Van Loo 2003, pp. 523–525.

Le Bon 2005

L. Le Bon (red.), *Dada*, cat. tent. Parijs, Centre Pompidou; Washington, National Gallery of Art; New York, Museum of Modern Art; 2005–06.

Le Cateau-Cambrésis en Oostende 2007–08

J.E. Grislain et al., *Georges Vantongerloo 1886–1965: Un pionnier de la sculpture moderne*, cat. tent. Le Cateau-Cambrésis, Musée Matisse; Oostende, PMMK; 2007–08.

Leen 1992

F. Leen, 'In cirkels en kringen: Kunstenaarsgroepen en -bonden van de voorhoede in België 1917–1929', in Antwerpen en Brussel 1982, pp. 11–57.

Leen 2009

F. Leen, 'Michel Seuphor, *Het Overzicht* en de Brusselse avant-garde van de jaren twintig', in Van der Aa, Van Faassen, Renders en Vanhecke 2009, pp. 101–113.

Léger 1923.3

F. Léger, 'Notes sur la vie plastique actuelle', 7 Arts 1 (1923), nr. 20, niet gepag.

Léger 1923.3–4

F. Léger [vert. J. Peeters], 'Over het tegenwoordig plastisch leven', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 15, pp. 39–40.

Leiden 1980

Het constructivisme in Vlaanderen van 1920 tot nu, cat. tent. Leiden, Stedelijk Museum De Lakenhal, 1 maart–15 april 1980.

Leiden en Londen 2009–10

Zie Fabre en Wintgens Hötte 2009.

Lemoine en Rousseau 2003

S. Lemoine en P. Rousseau (red.), *Aux origines de l'abstraction 1800/1914*, cat. tent. Parijs, Musée d'Orsay, 3 november 2003–22 februari 2004.

Leningrad, Moskou en Amsterdam 1988–89

E.N. Petrova, Y.K. Korolev en W. Beeren, *Kazimir Malevich 1878–1935*, cat. tent. Leningrad, Russisch Museum; Moskou, Tretyakov Galerij; Amsterdam, Stedelijk Museum; 1988–89.

Leplus en Paviot 1990

F. Leplus en A. Paviot, *Willy Kessels*, Parijs, Galerie Alain Paviot, 1990.

Levenson 2011

M. Levenson, *Modernism*, New Haven en Londen 2011.

Levie 1994

S. Levie (red.), *Reviews. Zeitschriften, Revues*, Amsterdam 1994.

Lindner 1992

B. Lindner, 'Auf diesen Berg... Adolf Behne – Vermittler der Moderne', in H. Junge (red.), *Avant-garde und Publikum: Zur Rezeption avantgardistische Kunst in Deutschland 1905–1933*, Keulen 1992.

Lissitzky en Arp 1925

E. Lissitzky en H. Arp, *Die Kunstismen*, Erlenbach, Zürich, München en Leipzig 1925.

Loers en Witzmann 1995

V. Loers en P. Witzmann (red.), *Okkultismus und Avantgarde: Von Munch bis Mondrian 1900–1915*, cat. tent. Frankfurt, Schirn Kunsthalle, 3 juni–20 augustus 1995.

Londen 2006a

A. Thomas Schmid, *Georges Vantongerloo: A Retrospective*, cat. tent. Londen, Annely Juda Fine Art, 1 maart–22 april 2006.

Londen 2006b

C. Wilk (red.), *Modernism: Designing a New World 1914–1939* cat. tent. Londen, Victoria en Albert Museum, 6 april–23 juli 2006.

Londen 2008

J. Mundy (red.), *Duchamp, Man Ray, Picabia*, Londen 2008.

Los Angeles en Grenoble 2001–02

C.S. Eliel (red.), *L'Esprit Nouveau: Purism in Paris, 1918–1925*, cat. tent. Los Angeles, Los Angeles County Museum of Art; Grenoble, Musée de Grenoble; 2001–02.

Lothaire 1921

J. L. [J. Lothaire], 'Notules. Les Livres: Paul van Ostayen, Bezette Stad, (Anvers, Het Sienjaal, 1921)', *Ça ira!* 2 (1921), nr. 13, pp. 30–31.

Luik 1931

Exposition 'L'Equerre', Luik, Palais des Beaux-Arts, maart 1933.

Luik 2001

B. Durant, S. Goyens de Heusch, J.-P. Maury et al., *Marcel-Louis Baugniet (Liège 1896–Bruxelles 1995): Dans le tourbillon des avant-gardes*, cat. tent. Luik, Musée d'Art Moderne et d'Art Contemporain (MAMAC), 16 maart–27 mei 2001.

Luik 2009

F. Dumont en D. Mathieu (red.), *Fernand Graindorge 1903–1985: Collectionneur et mécène; Donation à la Communauté française de Belgique*, Luik, Musée de l'Art wallon, 2009.

Lund en Moogin 2012

I. Lund en T. Moogin, 'Rigueur, engagement et pragmatisme: les immeubles à appartements de Jean-Jules Eggericx', in J.-J. Eggericx – *Gentleman architecte – créateur de cités-jardins*, Brussel 2012, pp. 214–243.

Lützel 1967

H. Lützel, *Abstrakte Malerei: Bedeutung und Grenze*, Gütersloh 1967.

Maes, Vanderstraeten en Verhack 2007

H. Maes, C. Vanderstraeten en V. Verhack, *Karel Maes 1900–1974*, cat. tent. Drogenbos, Museum Felix De Boeck, 29 april–5 augustus 2007.

Magritte en Servranckx 1922 (1979)

R. Magritte en V. Servranckx, 'L'Art pur: Défense de l'esthétique', in R. Magritte, *Ecrits complets: édition établie et annotée par André Blavier*, Parijs 1979, pp. 13–24.

Maréchal 2001

D. Maréchal (red.), *Museum voor Moderne Kunst: Een keuze*, Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 2001.

Marechal 2003

E. Marechal (red.), *Het Museumboek: Hoogtepunten uit de verzameling [Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten]*, Antwerpen en Gent 2003.

Marlier 1919

G. Marlier, 'La peinture d'après-guerre (Quelques notes préliminaires)', *Lumière* 1 (1919), nr. 1, pp. 13–14.

Marlier 1920.4a

G. Marlier, 'La vraie Renaissance Flamande', *Ça ira!* 1 (1920), nr. 1, pp. 4–6.

Marlier 1920.4b

G.M. [G. Marlier], 'Les Livres: La Fin du Monde filmée par l'Ange, par Blaise Cendrars (Editions de la Sirène)', *Ça ira!* 1 (1920), nr. 1, pp. 20–21.

Marlier 1920.8

G. Marlier, 'Un album de Floris Jespers', *Ça ira!* 1 (1920), nr. 5, pp. 123–125.

Marlier 1920.9

G. Marlier, 'Paul Joostens', *Ça ira!* 1 (1920), nr. 6, pp. 153–156.

Marlier 1921

G. M. [G. Marlier], 'Le Salon de l'art contemporain', *Ça ira!* 2 (1921), nr. 13, pp. 22–24.

Marlier 1922.5

G. M. [G. Marlier], 'Notules: Jozef Peeters: 8 linos', *Ça ira!* 2 (1922), nr. 18, pp. 162–163.

Marlier 1922.7

G. Marlier, 'Le Salon de l'Art contemporain', *Ça ira!* 2 (1922), nr. 19, pp. 186–192.

Marlier 1923

G. Marlier, *L'œuvre plastique de Paul Joostens*, Antwerpen 1923.

Marlier 1923.3

G. Marlier, 'Le Malentendu plastique', *Ça ira!* 2 (1923), nr. 17, pp. 124–128.

Marlier 1929

G. Marlier, 'Les plasticiens', *Cahiers de Belgique* 2 (1929), nr. 10, p. 2.

Marlier 1942

G. Marlier, *Vingt années de peinture et de sculpture en Belgique: La génération de l'entre-deux-guerres*, Brussel 1942.

Marx 1991

J. Marx, 'Résurrection et les courants modernistes', in Weisgerber 1991a, pp. 213–232.

Meganck 1995

L. Meganck, i.s.m. N. Poulain en A. Demey, *Het Miljoenenkwartier uit het Interbellum*, Gent 1995.

Melders 1978

R. Melders, *Jozef Peeters (1895–1960)*, Antwerpen en Amsterdam 1978.

Mertens 1964

P. Mertens, 'Het Overzicht en de plaats van de Vlaamse kunst in het Europa van de jaren twintig', *Bulletin. Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België* 13 (1964), nr. 1–2, pp. 67–82.

Mertens 1976

P. Mertens, 'Geest en klimaat rond Paul Joostens', in *Paul Joostens: 1889–1960*, Antwerpen 1976, pp. 69–72.

Mertens 1980

P. Mertens, 'The first abstract sculptures, 1917–1919: An Appreciation of Contemporaries in Belgium', in Washington, Dallas en Los Angeles, 1980, pp. 30–32.

Mertens 1989

P. Mertens, 'O goddelijke abstractie', in Brussel 1989a, pp. 13–18.

Mesnil 1922

J. Mesnil, 'L'art dans la Russie des Soviets', *L'Art libre* 4 (1922), nr. 1, pp. 3–8.

Meyer 1925

H. Meyer, 'Junge Kunst in Belgien', *Das Werk*, 1925, nr. 9, pp. 257–276.

Mihail 2003

B. Mihail, 'SBUAM', in Van Loo 2003, pp. 512–513.

Milaan 2008

P. Baldacci, G. Lista, L. Velani (red.), *Balla, La modernità futurista*, cat. tent. Milaan, Palazzo Reale, 2008.

Mirea 1925a

P. Mirea, 'De moderne beweging in Roemenië', *De Driehoek* 1 (1925), nr. 4, pp. 1, 3–4.

Mirea 1925b

P. Mirea, 'Le mouvement moderne en Roumanie', 7 Arts 3 (1925), nr. 14, p. 1.

Missine en Geeraedts 1998

L. Missine en L. Geeraedts (red.), *Paul van Ostaijen: Die Avantgarde und Berlin* (Niederlande-Studien, Kleinere Schriften, IV), Münster en Hamburg 1998.

Mitzych 1925a

L. Mitzych, 'Zénithosophie ou de l'énergétique du Zénithisme créateur', 7 Arts 3 (1925), nr. 20, niet gepag.

Mitzych 1925b

L. Mitzych, 'Le Zénithisme', 7 Arts 3 (1925), nr. 22, niet gepag.

Moeller en Grohn 1987

M. Moeller en C. Grohn (red.), *Abstrakten Hannover – Internationale Avantgarde 1927–1935*, cat. tent. Hannover, Sprengel Museum; Ludwigshafen, Wilhelm-Hack-Museum; 1987–88.

Monza 1925

Exposition internationale des Arts Décoratifs Modernes, cat. tent. Monza, 1 mei–31 oktober 1925.

Morley 2004

S. Morley, 'Parole-in-Libertà: Les mots futuristes', in S. Morley, *L'art, Les Mots*, Parijs 2004, pp. 47–48.

Mülhaupt 1991

F. Mülhaupt (red.), *Herwarth Walden 1878–1941. Wegbereiter der Moderne*, Berlijn 1991.

Mus 2010

F. Mus, 'No man's land ou terre promise. Littérature et internationalisme dans les revues francophones et néerlandophones belges de l'immédiat après-guerre (1918–1923)', proefschrift KULeuven, 2010.

Namen en Brussel 2010–11

D. Laoureux, *L'art abstrait en Belgique (1910–2010): La Collection Dexia / De abstracte kunst in België: De Dexia Collectie* cat. tent. Namen, Maison de la Culture; Brussel, Dexia Galerij, 2010–11.

Neuhuys 1920

P. N. [P. Neuhuys], 'Les livres: Le Pan-Pan au Cul du Nu Nègre, par Clément Pansaers (Bruxelles – Editions Alde)', *Ça ira!* 1 (1920), nr. 5, p. 133.

Neuhuys 1921

P. N. [P. Neuhuys], 'Notules. Les Livres: Bar Nicanor, par Clément Pansaers (Editions A.I.O. Bruxelles)', *Ça ira!* 2 (1921), nr. 13, pp. 28–29.

Neuhuys, Mertens en Léonard 1989

P. Neuhuys, P. Mertens en R. Léonard, *Jean-Jacques Gailliard: 1890–1976*, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 20 januari–12 maart 1989.

Neuray 2009

M.-C. Neuray, *Fernand Graindorge 1903–1985: Collectionneur et mécène: donation à la Communauté française de Belgique*, cat. tent. Luik, Musée de l'Art wallon, 20 november 2009–7 februari 2010.

New York et al. 1929–30

C. Brinton en L. Piérard, *Exhibition of Contemporary Belgian Painting, Graphic Art and Sculpture*, cat. tent. New York, Brooklyn Museum et al., oktober 1929–september 1930.

New York 1998

C. Lanchner (red.), *Fernand Léger*, cat. tent. New York, The Museum of Modern Art, 15 februari–12 mei 1998.

Niehaus 1922

K. Niehaus, 'L'art hollandais contemporain', *Sélection* 2 (1922), nr. 7–8, pp. 172–173.

Olivier 1919.7

J. Olivier [ps. P. Colin], 'De Styl', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 9, p. 98.

Olivier 1919.8

J. Olivier [ps. P. Colin], 'De Styl', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 11, pp. 121–122.

Oostende 1995

W. Van den Bussche, J.F. Buyck, B. Coppens

en N. Toussaint, *Jozef Peeters (1895–1960)*, cat. tent. Oostende, PMMK – Museum voor Moderne Kunst, 1 juli–4 september 1995.

Oostende 2005

J.F. Buyck en W. Van den Bussche, *Retrospectieve Floris Jaspers*, cat. tent. Oostende, PMMK – Museum voor Moderne Kunst, 17 december 2004–10 april 2005.

Oostende 2012–13

P. Van den Bossche en A. Clissen (red.), *Victor Servranckx: De jaren twintig*, cat. tent. Oostende, Mu.ZEE, 15 september 2012–6 januari 2013.

Opsomer 1992

G. Opsomer, *Het Vlaamsche volkstoneel (1924–1929)*, proefschrift KULeuven, 1992.

Orazi 1964

V. Orazi, 'Lettere inedite di Archipenko a Prampolini. La scultopittura tra le due guerre', *La Fiera Letteraria. Settimanale delle lettere, delle arti e delle scienze*, 5 april 1964, pp. 1–2.

Oud 1923

J.J.P. Oud, 'Geschakelde aforismen over kunst en bouwkunst', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 15, p. 41.

Owen 1985

T. Owen, *Le fantastique de Jean-Jacques Gailliard*, Gent 1985.

Ozenfant en Jeanneret 1918

A. Ozenfant en C.-E. Jeanneret, *Après le cubisme*, Parijs 1918.

Ozenfant 1952

A. Ozenfant, *Foundations of Modern Art* [vert. J. Rodker], New York 1952.

Paenhuysen 2005

A. Paenhuysen, *De nieuwe wereld: avant-garde en cultuurkritiek in België tijdens het interbellum*, proefschrift KULeuven, 2005.

Paenhuysen 2010

A. Paenhuysen, *De nieuwe wereld: De wonderjaren van de Belgische avant-garde (1918–1939)*, Antwerpen 2010.

Paenhuysen 2011

A. Paenhuysen, 'Berlin am Sonntag. Die belgische Avantgarde über das Chicago an der Spree', in H. Roland, M. Beyen en G. Draye (red.), *Deutschlandbilder in Belgien 1830–1940*, Münster 2011, pp. 315–316.

Paerels 1919

W. Paerels, 'Jules Schmalsigaug 1884–1917', *L'art libre* 1 (1919), nr. 5, pp. 48–49.

Pansaers 1921.2

C. Pansaers, 'Paradoxes Blennorrhiques de Lamprido', *Ça ira!* 1 (1921), nr. 11, pp. 225–228.

Pansaers 1921.3

C. Pansaers, 'Paradoxes Blennorrhiques de Lamprido (suite)', *Ça ira!* 1 (1921), nr. 12, pp. 247–249.

Parijs 1925

Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes, cat. tent. Parijs, 1 april–30 november 1925.

Parijs 1928a

L'Art Belge depuis l'impressionnisme, cat. tent. Parijs, Musée du Jeu de Paume, 2 mei–1 juni 1928.

Parijs 1928b

Exposition Félix De Boeck, Parijs, Au Sacre du Printemps, 15–29 februari 1928.

Parijs 1928c

Le groupe L'Assaut: Marcel Baugniet, Marthe Donas, Félix De Boeck, Jean-Jacques Gailliard, Pierre Flouquet, Victor Servranckx, Edmond Vandercammen, Hubert Wolfs, cat. tent. Parijs, Galerie Marguerite-Henry, 9–25 juni 1928.

Parijs 1929

Exposition d'art abstrait: Deuxième groupe. Peintures de De Boeck, Farkas, Flouquet, Freundlich, Gailliard, Reth, Sandoz, Servranckx, Vandercammen. Sculptures de Etienne Beothey, cat. tent. Parijs, Editions Bonaparte, 24 augustus–20 september 1929.

Parijs 1991

L. de Heusch, P. Mertens, J. Sojcher et al., *L'Art en Belgique: Flandre et Wallonie au XXe siècle; un point de vue*, cat. tent. Parijs, Musée d'Art moderne de la Ville de Paris, 13 december 1990–10 maart 1991.

Parijs 2010–11

B. Leal (red.), *Mondrian*, cat. tent. Parijs, Centre Pompidou, Musée national d'Art moderne, 1 december 2010–21 maart 2011.

Parijs, Houston en Genève 1982–83

G. Fabre en M.-O. Briot (red.), *Léger et l'esprit moderne: Une alternative d'avant-garde à l'art non-objectif (1918–1931)*, cat. tent. Parijs, Musée d'Art moderne et d'Art contemporain de la Ville de Paris; Houston, Museum of Fine Arts; Genève, Musée Rath; 1982–83.

Parijs, Madrid en New York 1997–98

R. Rochlitz, A. Kaspi, M. Augé et al., *Fernand Léger*, cat. tent. Parijs, Centre Pompidou; Madrid, Museo nacional Centro de Arte Reina Sofía; New York, The Museum of Modern Art; 1997–98.

Passuth 1985

K. Passuth, *Moholy-Nagy*, Londen 1985.

Passuth 1988

K. Passuth, *Les avant-gardes de l'Europe centrale 1907–1927*, Parijs 1988.

Passuth 2006

K. Passuth, *Treffpunkte der Avantgarden: Ostmitteleuropa 1907–1930*, Dresden 2006.

Pauwels 2012

P.J.H. Pauwels, 'Je vous recommande bien fort d'inviter pour votre salon un peintre moderne de grand talent "Tour Donas". Die Belgische Künstlerin Marthe Donas und Der Sturm', in A. von Hülsen-Esch en G. Finckh (red.), *Der Sturm – Zentrum der Avantgarde*, cat. tent. Wuppertal, Von der Heydt-Museum, 13 maart–10 juni 2012, dl. 2, pp. 359–376.

Peeters 1921.12

J. Peeters, 'Gemeenschapskunst', *Het Overzicht* 1 (1921), nr. 9–10, pp. 79–80.

Peeters 1922.7–8

J. Peeters, 'Over plastiek', *Vlaamsche Arbeid* 12 (1922), nr. 7–8, pp. 276–283.

Peeters 1922.9

'Inleiding tot de Moderne Plastiek', *Het Overzicht* 1 (1922), nr. 11–12, pp. 91–96.

Peeters 1922.11a

'Het futurisme', *Het Overzicht* 2 (1922), nr. 13, pp. 9–10.

Peeters 1922.11b

Jozef Peeters, 'Over kunstenaarsraden', *Vlaamsche Arbeid* 12 (1922), nr. 11, p. 423.

Peeters 1923.5–6

J. Peeters, 'Indrukken uit Berlijn', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 16, pp. 58–60.

Peeters 1923.9

J. Peeters, 'Aanvallen op +/- 1000 aanvallen', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 17, pp. 92–93.

Peeters 1923.10a

J. Peeters, 'Kathéchêô aan den Kunst-liefhebber', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 18–19, p. 105.

Peeters 1923.10b

J. Peeters, 'Konstruktieve Graphiek', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 18–19, pp. 111–114.

Peeters 1924

J. Peeters, 'Die flämische Kunst der Avant-Garde', *Der Sturm* 15, nr. 1, 1924, pp. 4–6.

Peeters 1924.1

J. Peeters, 'Samenspraak in de werkplaats van een konstruktief kunstenaar', *Het Overzicht* 2 (1924), nr. 20, pp. 125–129.

Peeters 1925

J. Peeters, 'Driehoek-manifest voor Schilderkunst', *De Driehoek* 1 (1925), nr. 7, niet gepag.

Peeters 1989

F. Peeters, *Jan Oscar de Gruyter en het Vlaamse volkstoneel 1920–1924* (Vlaams Theater Instituut – Wetenschappelijke reeks), Leuven 1989.

Perkens 1924

D. Perkens (ps. E. du Perron), *Kwartier per dag*, Antwerpen 1924.

Perry 1995

G. Perry, *Women artists and the Parisian avant-garde, Modernism and 'feminine' art. 1900 to the late 1920's*, Manchester 1995.

Piérard 1923

L. Piérard, 'Le Salon de la Lanterne Sourde', *Le Peuple*, 5 december 1923.

Pijnenburg en Berckelaers 1921

G. Pijnenburg en F. Berckelaers [ps. M. Seuphor], 'Manifest-inleiding', *Het Overzicht* 1 (1921), nr. 1, pp. 1–2.

Pil 1989

E. Pil, *Victor Servranckx (1897–1965) en de abstracte kunst*, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 26 mei–16 juli 1989.

Pil 1992

E. Pil, 'Verschuivingen binnen de avant-garde: Evoluties in de plastische kunsten in België, 1917–1929', in Antwerpen en Brussel 1992, pp. 59–91.

Potts 2000

A. Potts, *The Sculptural Imagination: Figurative, Modernist, Minimalist*, New Haven 2000.

Poulain 1981–82

N. Poulain, 'Luxe en eenvoud in de toegepaste kunsten', in Brussel 1981–82, pp. 111–155.

Poulain 1991

N. Poulain (red.), *De Universiteit bouwt 1918–1940*, Gent 1991.

Poupeye 1927

C. Poupeye, 'Herman Teirlinck et sa signification dans la rénovation du théâtre flamand', *7 Arts* 6 (1927), nr. 1, p. 3.

Prampolini 1924

E. Prampolini [vert. J. Peeters], 'Het Esthetische der machine en het ingrijpen der mechanika in de kunst', *Het Overzicht* 2 (1924), nr. 21, pp. 145–146.

Pretonio 1921

A. Pretonio, 'De l'art moderne', *Ça ira!* 1 (1921), nr. 14, pp. 51–53.

Prinz 1989

U. Prinz, 'Der Sturm und seine Publikationen zur bildenden Kunst', in *Europäische Moderne, Buch und Graphik aus Berliner Kunstverlagen 1890–1933*, Berlijn 1989.

Raynal 1919.6

M. Raynal, 'Un cubiste: Gino Severini', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 7, p. 70.

Raynal 1919.9

M. Raynal, 'Fernand Léger', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 12, pp. 133–134.

Raynal 1919.12

M. Raynal, 'Juan Gris: Ses théories – Son influence', *L'Art libre* 1 (1919), nr. 19, pp. 215–216.

Raynal 1920

M. Raynal, 'Alexandre Archipenko', *L'Art libre* 2 (1920), nr. 2, pp. 22–23.

Reed 2003

A. Reed, *Blurring Genre Boundaries: Manet,*

Flaubert, and the Emergence of Modernism, Cambridge 2003.

Reynebeau 1998

M. Reynebeau, 'Paul Van Ostaijen und die Berliner Avantgarde (1918–1921)', in Missine en Geeraedts 1998, p. 40.

Roberts-Jones 1996

P. Roberts-Jones, *Abstracte schilderkunst in België 1920–1970* (Monografieën over moderne kunst), Gent en Brussel 1996.

Rome 1922–23

Jozef Peeters, cat. tent. Rome, Galleria Bragaglia, 1 december 1922–31 januari 1923.

Roque 2003

G. Roque, *Qu'est-ce que l'art abstrait: Une histoire de l'abstraction en peinture (1860–1960)*, Parijs 2003.

Ruegg 1989

A. Ruegg, 'La contribution de De Koninck à "l'habitation nouvelle"/De Koninck's contribution to the 'New Dwelling'', in *Louis Herman De Koninck: Architecte des années modernes – Architect of Modern Time*, Brussel 1989, pp. 186–215.

Rutten en Weisgerber 1988

M. Rutten en J. Weisgerber, *Van 'Arm Vlaanderen' tot 'De voorstad groeit' 1888–1946*, Antwerpen 1988.

Salmon 1914

A. Salmon, 'Le Salon', *Montjoie!, Organe de l'impérialisme artistique français* 2 (1914), nr. 3, p. 22.

Samoy 1974

A.G. Samoy, *Een levensschets: Willy Kessels kunstofograaf*, Gent 1974.

Schilde 2011

P. De Laet et al., *Kunstenaarswoningen uit het interbellum*, cat. tent. Schilde, Museum Albert Van Dyck, 2011.

Schmitz 1934

M. Schmitz, 'L'architecture religieuse moderne', *Bâtir*, januari 1934, nr. 14, pp. 523–532.

Schmitz 1937

M. Schmitz, *Architecture Moderne en Belgique*, Brussel 1937.

Schrott 2004

R. Schrott, *Dada 15/25, Dokumentation und Chronologischer Überblick zu Tzara en Co*, Keulen 2004.

Schwerin 2006

K. von Berswordt-Wallrabe, *Von Kandinsky bis Tatlin. Konstruktivismus in Europa / From Kandinsky to Tatlin. Constructivism in Europe* cat. tent. Schwerin, Staatliches Museum, 13 mei–13 augustus 2006.

Servellón 2012

S. Servellón, 'Gemeenschapskunst en Zuivere Beelding: twee kanten van dezelfde constructivistische medaille. Victor Servranckx in de jaren 1922–23', in *Oostende* 2012, pp. 36–57.

Servranckx 1924

V. Servranckx, 'De man zonder lijf', *7 Arts* 3 (1924), nr. 7, Brussel, niet gepag.

Servranckx 1925

V. Servranckx, *La plastique pure, art constructif, art collectif*. Speciaal nummer van *La Nervie*, 1925, nr. 6–7.

Seuphor 1924

M. Seuphor, *Carnet Bric-à-brac. Vrijheid en Geus*, Antwerpen 1924.

Seuphor 1932

M. Seuphor, *Un renouveau de la peinture en Belgique 'flamande'*, Parijs 1932.

Seuphor 1939

M. Seuphor, *Les évasions d'Olivier Trickmansholm*, Parijs 1939.

Seuphor 1957

M. Seuphor, *Dictionnaire de la peinture abstraite*, Parijs 1957.

Seuphor 1963

M. Seuphor, *De abstracte kunst in Vlaanderen*, Brussel 1963.

Seuphor 1976

M. Seuphor, 'Retrospection', *Het Overzicht: collection complète, 1921–1925*, Antwerpen en Parijs 1976.

Sijens, Van Faassen en Den Boef 2009

D. Sijens, S. van Faassen en A.H. den Boef, *Wobbe Alkema: Het absolute, het heldere*, cat. tent. Groningen, Groninger Museum, 15 maart 2009–14 juni 2009.

Smets 1972

M. Smets, *Huib Hoste, voorvechter van een vernieuwde architectuur*, Brussel 1972.

Smets 1985

M. Smets (red.), *Resurgam, De Belgische Wederopbouw na 1914*, Brussel 1985.

Soupault 1923

P. Soupault [vert. J. Peeters], 'Robert Delaunay', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 18–19, pp. 99–102.

Spitaels 2011

E. Spitaels, 'De kunstenaarswoning als studieobject voor de modernistische architect', in *Schilde* 2011, p. 12.

Steen 2002

J. Steen, 'De Stijl en België: Intuïtie, mathematica en kleur', in *Gent* 2002, pp. 61–63.

Steenbruggen 2007

H. Steenbruggen, *Wobbe Alkema en het constructivisme, proefschrift Universiteit van Amsterdam*, 2007.

Strauven 2003a

I. Strauven, 'Hoste, Huib', in *Van Loo* 2003, pp. 356–357.

Strauven 2003b

I. Strauven, 'Van der Swaelmen, Louis', in *Van Loo* 2003, pp. 556–558.

Strauven 2012

F. Strauven, 'Jean-Jules Eggericx – à la recherche d'un modernisme rural et urbain', in *J.-J. Eggericx – Gentleman architecte – créateur de cités-jardins*, Brussel 2012, pp. 20–95.

Strauven en Culot 2005

I. Strauven en M. Culot, *De gebroeders Bourgeois: architectuur en plastique pure*, Brussel, AAM, 2005.

Stynen 1979

H. Stynen, *Stedebouw en gemeenschap. Louis Van der Swaelmen (1883–1929) bezieler van de moderne beweging in België*, Luik 1979.

Subotic 1983

I. Subotic, 'Het tijdschrift 'Zenit' en de verschijning van het konstruktivisme', in *Utrecht, Eindhoven en Emmen* 1983, pp. 12–19.

Suykens, De Brabander en Buyck 1991

F. Suykens, G. De Brabander, J.F. Buyck et al., *Antwerp. The New Spring* (Ortelius Series), Antwerpen 1991.

Swinnen en Deneulin 2007

J. Swinnen en L. Deneulin (red.), *Henri Storck memoreren*, Brussel 2007.

Sylvester 1992

D. Sylvester, *Magritte. The Silence of the World*, Houston en New York 1992.

Sylvester en Whitfield 1992

D. Sylvester en S. Whitfield, *René Magritte. Catalogue raisonné, 1. Oil Paintings 1916–1930*, Houston en Antwerpen 1992.

Szymusiak, Férey en Surlapierre 2004

D. Szymusiak, S. Férey en N. Surlapierre,

Vouloir Lille 1925: Del Marle – Kupka – Mondrian – Van Doesburg – Lempereur-Haut, cat. tent. Le Cateau-Cambrésis, Musée Départemental Matisse, 16 maart–6 juni 2004.

Taylor 2004

B. Taylor, *Collage: The Making of Modern Art*, Londen 2004.

Teirlinck 1921

H. Teirlinck, 'Kubisme' (Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie), Gent 1921, pp. 49–57.

Teirlinck 1923

'Herman Teirlinck over Nieuwe Dramatiek', *Algemeen Handelsblad*, 28 januari 1923, p. 10.

Teitelbaum 1992

M.A. Teitelbaum (red.), *Montage and Modern life 1919–1942*, Cambridge (MA) en Londen 1992.

Teitelbaum 2010

M.A. Teitelbaum, *The Stylemakers: Minimalism and Classic Modernism 1915–1945*, Londen 2010.

Terraroli 2006a

V. Terraroli (red.), *The Art of the 20th Century: 1900–1919; The Avant-Garde Movements*, Milaan 2006.

Terraroli 2006b

V. Terraroli (red.), *The Art of the 20th Century: 1920–1945; The Artistic Culture between the Wars*, Milaan 2006.

Thomas 1987

A. Thomas, *Denkbilder: Materialien zur Entwicklung von Georges Vantongerloo*, Düsseldorf 1987.

Thomas Jankowski 1986

A. Thomas Jankowski, 'Die Einheit von Geist und Materie (Historische Präzisierung)', in Berlijn en Bottrop 1986, pp. 27–30.

Thomas Schmid 2005

A. Thomas Schmid, 'Max Bill – Georges Vantongerloo', in T. Buchsteiner en O. Letze (red.), *Max Bill: Maler, Bildhauer, Architekt, Designer*, Ostfildern-Ruit 2005, pp. 28–34.

Thomas Schmid 2008a

A. Thomas Schmid, in J. Hoet (red.), *Ohne Anfang ohne Ende: Eine Retrospektive zum 100. Geburtstag des Künstlers, Designers, Architekten, Typographen, Theoretikers Max Bill*, cat. tent. Herford, Marta, 2 februari–30 maart 2008.

Thomas Schmid 2008b

A. Thomas Schmid, *Mit subversivem Glanz: Max Bill und seine Zeit; Band 1: 1908–1939*, Zürich 2008.

Thomas Schmid 2010

A. Thomas Schmid, 'Aus der bewegten Geschichte der internationalen Künstlervereinigung Abstraction Création, Paris 1937–1937' en 'Biografie zu Georges Vantongerloo', in Duisburg en Den Haag 2010, pp. 227–253; 255–275.

Thompson 1980

K. Thompson, '(Re)Discovering Charles Dekeukeleire', *Millenium Film Journal* 7/8/9 (winter–voorjaar 1980–81), pp. 115–129.

Toussaint 1997

N. Toussaint, 'Modalités des échanges culturels entre les avant-gardes belges et roumaines. Anthologie, De Driehoek, 7 Arts confrontées à Contimporanul, Punct et Integral', *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art / Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis* 66 (1997), pp. 141–174.

Tschichold 1928

J. Tschichold, *Die neue Typographie, ein Handbuch für zeitgemäss Schaffende*, Berlijn 1928.

Tuchman 1986

M. Tuchman en J. Freeman, (red.), *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890–1985*, cat. tent. Los Angeles, County Museum of Art; Chicago, Museum of Contemporary Art; Den Haag, Haags Gemeentemuseum; 1986–87.

Tuijn 1999

M. Tuijn, "'C'est donc partout la même chose". Marthe Donas verkent de Engelse kunstwereld voor Theo van Doesburg', *Jong Holland* 15 (1999), nr. 1, pp. 32–41.

Tuijn 2003

M. Tuijn, *Mon cher ami ... Lieber Does ...*, Theo van Doesburg en de praktijk van de internationale avant-garde, proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2003.

Tummers 1967

N. Tummers, 'De Hagener Impuls', *Bouwkundig Weekblad*, 1967, nr. 23–25.

Tzara en Mesens 1997

Dada Terminus: Tristan Tzara – E.L.T. Mesens; correspondance choisie 1923–1926; édition établie et présentée par Stéphane Massonet, Brussel 1997.

Umanskii 1920

K. Umanskii, *Neue Kunst in Russland, 1914–1919*, Potsdam 1920.

Utrecht, Eindhoven en Emmen 1983

W. Kotte (red.) *Joegoslavisch konstruktivisme 1921–1981*, cat. tent. Utrecht, Centraal Museum; Eindhoven, Philips Ontspanningscentrum; Emmen, Bruggebouw, 1983–84.

Van Adrichem 2001

J. van Adrichem, *De ontvangst van de moderne kunst in Nederland 1910–2000. Picasso als pars pro toto*, Amsterdam 2001.

Van de Geer 2012

C.-A. van de Geer, *Between the lines: Reception and influence of De Stijl in avant-garde periodicals in Antwerp 1917–1926*, MA thesis Universiteit Utrecht, 2012.

Van de Kerckhove 1988

F. Van de Kerckhove, 'Lettres dansantes. Akarova et les avant-gardes théâtrales en Belgique', in Van Loo 1988, pp. 287–331.

Van de Velde 1927

H. van de Velde, 'Flouquet expose ...', *7 Arts* 5 (1927), nr. 12, niet gepag.

Van de Woestijne 1920

K. van de Woestijne, *Verzameld journalistiek werk. Nieuwe Rotterdamse Courant september 1919–december 1921*, dl. 10, Gent 1992.

Van den Berg en Dorleijn 2002

H.F. van den Berg en G.J. Dorleijn (red.), *Avantgarde! Voorhoede?: Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*, Nijmegen 2002.

Van den Bossche, Clissen, Servellón et al. 2012

P. Van den Bossche, A. Clissen, S. Servellón et al., *Victor Servranckx: De jaren twintig*, cat. tent. Oostende, Mu.ZEE, 15 september 2012–6 januari 2013.

Van den Bussche en Buyck 1995

W. Van den Bussche, J.F. Buyck et al., *Jozef Peeters (1895–1960): Retrospectieve*, cat. tent. Oostende, PMMK, 1 juli–24 september 1995.

Van den Bussche en Deryckere 1989

W. Van den Bussche en T. Deryckere (red.), *Retrospectieve Paul Joostens*, cat. tent. Oostende, PMMK, 16 december 1989–19 februari 1990.

Van der Aa et al. 2009

M. van der Aa, S. van Faassen, H. Renders en J. Vanhecke, *Michel Seuphor 1901–1999: Grensverkenner van de avant-garde*. Themanummer *Zacht Lawijd* 8 (2009), nr. 3.

Van der Swaelmen 1923

L. Van der Swaelmen, 'Stedenbouw', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 17, pp. 77–80.

Van der Swaelmen 1925

L. Van der Swaelmen, 'L'effort moderne en Belgique', *La Cité* 5 (1925), nr. 7, pp. 124–143.

Van Doesburg 1917

T. van Doesburg, 'Bij de bijlagen', *De Stijl* 1 (1917), nr. 1, p. 11.

Van Doesburg 1919

T. van Doesburg, 'Over het zien van nieuwe kunst', *De Stijl* 2 (1919), nr. 6, pp. 62–65.

Van Doesburg 1920.4

T. van Doesburg, 'Notes sur l'art monumental', *Lumière* 1 (1920), nr. 9, pp. 142–143.

Van Doesburg 1920.10a

T. van Doesburg, 'Notes sur l'Art collectif', *Lumière* 2 (1920), nr. 3, p. 44.

Van Doesburg 1920.10b

T. van Doesburg, 'La peinture d'après-guerre (Quelques notes préliminaires)', *Lumière* 2 (1920), nr. 3, p. 44.

Van Doesburg 1922.5

T. van Doesburg, 'Une Plastique nouvelle en Hollande: Notes en vue d'une meilleure compréhension de l'Art ultra-moderne de Hollande', *Ça ira!* 2 (1922), nr. 18, pp. 150–153.

Van Doesburg 1922.12

T. van Doesburg, 'La Littérature d'Avant-Garde en Hollande', *Ça ira!* 1 (1922), nr. 12, pp. 241–244.

Van Doesburg 1924

T. van Doesburg, 'La signification de la couleur en Architecture', *La Cité* 4 (1924), nr. 10, pp. 181–187.

Van Faassen en Den Boef 2008

Zie Den Boef en Van Faassen 2008.

Van Haute 2009

K. Van Haute, Jos Léonard en de ontstaans-geschiedenis van het grafisch ontwerp in België (1918–1936), proefschrift KULeuven, 2009.

Van Loo 1988

A. Van Loo, *Akarova. Spectacle et avant-garde 1920–1950*, Brussel 1988.

Van Loo 1992

A. Van Loo, 'De avant-garde architectuur in Antwerpen en Brussel', Antwerpen en Brussel 1992, pp. 126–160.

Van Loo 2003

A. Van Loo, *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen 2003.

Van Os 1978

H. van Os, *Wobbe Alkema en de Groninger schilderkunst*, Groningen 1978.

Van Schoor 1967

J. Van Schoor, 'Herman Teirlinck en De ver-tragde film', *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Rhetorica De Fontaine te Gent*, tweede reeks 17 (1967), nr. 9, pp. 163–169.

Van Schoor 2011

J. Van Schoor, 'Teirlinck en de Russen (1921–1932)', in J. Van Schoor en P. Benoy, *Historische avant-garde en het theater in het interbellum*, Brussel 2011, pp. 99–110.

Vandenhoeck 1933

O. Vandenhoeck, 'Un projet d'autostrade', *La Revue Documentaire*, 1933, nr. 11.

Vantongerloo 1918a

G. Vantongerloo, 'Réflexions', *De Stijl* 2 (1918), nr. 2, p. 22.

Vantongerloo 1918b

G. Vantongerloo, 'Réflexions', *De Stijl* 1 (1918), nr. 9.

Vantongerloo 1918c

G. Vantongerloo, 'Le Gondolier d'Alex

Archipenko', *De Stijl* 1 (1918), nr. 11, pp. 134–135.

Vantongerloo 1919a
G. Vantongerloo, 'Réflexions', *De Stijl* 2 (1919), nr. 5, p. 57.

Vantongerloo 1919b
G. Vantongerloo 'Réflexions', *De Stijl* 3 (1919), nr. 2, pp. 19–20.

Vantongerloo 1924
G. Vantongerloo, *L'art et son avenir*, Antwerpen 1924.

Venetie 1914
Esposizione libera futurista internazionale, cat. tent. Venetië, Galleria Sprovieri, 1914.

Venetie 1986
P. Hulten (red.), *Futurismo & Futurismi*, cat. tent. Venetië, Palazzo Grassi, 1986.

Verdonck 2012
A. Verdonck, 'De abstracte kunst van Victor Servranckx: van tweedimensionaal canvas naar driedimensionale interventies', in Oostende 2012, pp. 58–73.

Verdonck en Dubois 2007
A. Verdonck en M. Dubois, 'De woning Peeters in Deurne (1932–34) van Gaston Eysselinck', *M&L Monumenten en Landschappen* 26 (2007), nr. 5, pp. 4–21.

Verhack 2007
V. Verhack, 'Karel Maes (1900–1974)', in Drogenbos 2007, pp. 13–53.

Verhack 2010a
V. Verhack, 'Jules Schmalzigaug (1882–1917), Een biografie', in Verhack 2010–11, pp. 11–64.

Verhack 2010b
V. Verhack, 'Van Panchromisme naar Panchromie, Jules Schmalzigaug op zoek naar licht en kleur', in Verhack 2010–11, pp. 95–103.

Verhack 2010–11
V. Verhack (red.), *Jules Schmalzigaug: een Belgische futurist*, cat. tent. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 29 oktober 2010–6 februari 2011.

Vermeylen 1994
A. Vermeylen, 'Kunst in de vrije Gemeenschap', *Van Nu en Straks* 1 (1894), nr. 6–7, pp. 52–56; nr. 8–10, pp. 2–9.

Von Huelsen-Esch en Finckh 2012
A. von Huelsen-Esch en G. Finckh (red.), *Der Sturm, Band II: Aufsätze*, Wuppertal, Von der Heydt-Museum, 2012.

Vromant 1914
M. Vromant, 'La peinture simultaniste, À propos d'une étude de M. Smirnof', *Comoedia*, 2 juni 1914.

Walden 1924
H. Walden, *Einblick in Kunst: Expressionismus, Futurismus, Kubismus*, Berlin 1924.

Walker 2002
I. Walker, *City Gorged with Dreams: Surrealism and Photography in Interwar Paris*, Manchester 2002.

Warren 2006
L. Warren (red.), *Encyclopedia of Twentieth-Century Photography*, New York 2006.

Washington, Dallas en Los Angeles 1980
M. Bill (red.), *Georges Vantongerloo: a traveling retrospective exhibition*, cat. tent. Washington, Corcoran Gallery of Art; Dallas, Museum of Fine Arts; Los Angeles County Museum of Art; 1980.

Weber, von Knobelsdorff en Schob 1999
K. Weber, J. von Knobelsdorff en B. Schob, *Punkt. Linie. Fläche: Druckgraphik aus Bauhaus*, cat. tent. Berlin, Bauhaus-Archiv – Museum für Gestaltung, 30 oktober 1999–27 februari 2000.

Weisgerber 1986
J. Weisgerber (red.), *Les avant-gardes littéraires au XXe siècle*, Boedapest 1986.

Weisgerber 1991a
J. Weisgerber (red.), *Les avant-gardes littéraires en Belgique. Au confluent des arts et des langues (1880–1950)*, Brussel 1991 (Archives du Futur).

Weisgerber 1991b
[J. Weisgerber], 'La réception de l'expressionnisme dans les revues francophones d'avant-garde', in Weisgerber 1991a, pp. 207–211.

Werrie 1927
P. Werrie, 'Combat de boxe: film de Charles Dekeukeleire', *7 Arts* 6 (1927), nr. 1, niet gepag.

Wescher 1968
H. Wescher, *Die Collage. Geschichte eines künstlerischen Ausdrucksmittels*, Keulen 1968.

Weston 1996
R. Weston, *Modernism*, Londen 1996.

Wieczorek 2002
M. Wieczorek, *The Universe in the Living Room: Georges Vantongerloo in the Space of De Stijl – Het heelal in de huiskamer: Georges Vantongerloo en de Nieuwe Beelding van De Stijl*, Utrecht 2002.

Wieczorek 2009–10
M. Wieczorek, 'Für die neue Welt: Georges Vantongerloo und das Versprechen der Kunst', in Duisburg en Den Haag 2010, pp. 23–26.

Wieczorek 2010
M. Wieczorek, 'Le paradigme De Stijl', in F. Migayrou (red.), *De Stijl*, cat. tent. Parijs, Musée national d'Art moderne, Centre Georges Pompidou, 1 oktober 2010–21 maart 2011, pp. 73–75.

Wieczorek 2012
M. Wieczorek, 'Mondrian's First Diamond Composition: Spatial Totality and the Plane of the Starry Sky', in P. Crowther en I. Wünsche (red.), *Meanings of Abstract Art: Between Nature and Theory*, Londen 2012, pp. 30–46.

Wilk 2006
C. Wilk, 'Introduction: What was Modernism?', in Londen 2006b, pp. 12–21.

Williams Goldhagen 2005
S. Williams Goldhagen, 'Something to Talk About – Modernism, Discourse, Style', *Journal of the Society of Architectural Historians* 64 (2005), nr. 2, pp. 144–167.

Willink 1923
A.C. Willink, 'Kunst en krankzinnigheid', *Het Overzicht* 2 (1923), nr. 16, pp. 68–69.

Witkovsky 2011
M. Witkovsky (red.), *Avant-Garde Art in Everyday Life: Early-twentieth-century European Modernism*, cat. tent. Chicago, Art Institute of Chicago, 11 juni–10 oktober 2011.

Wood 2000
P. Wood (red.), *The Challenge of the Avant-Garde*, New Haven en Londen 2000.

Modernistische tijdschriften

Anthologie [du Groupe Moderne d'Art et de Littérature], Luik, maart 1921–maart/april 1940

L'Art libre, Brussel, 15 maart 1919– juni 1922

Au Volant, Brussel, april/september 1919

Bâtir, Brussel, 15 december 1932–1940

Blok, Warschau, 1924–26

Cahiers de Belgique, februari 1928–oktober/november 1931

Ça ira!, Antwerpen, april 1920–januari 1923

Le Centaure, Brussel, oktober 1926–juni/juli 1930

La Cité, Brussel, juli 1919–augustus 1935

Contimporanul, Boekarest, 3 juni 1922–januari 1932

Le Disque Vert, Brussel–Parijs, mei 1921–oktober 1922; Brussel, februari/april 1923–juni 1925

De Driehoek, Antwerpen, 1 april 1925–1 januari 1926

L'Esprit Nouveau, Parijs, oktober 1920–januari 1925

Le Geste, Brussel, december 1919–maart 1920

Harol, Brussel, juni 1913; 5 juli 1919–20 juni 1920

Het Getij, Amsterdam, januari 1916–december 1924

La Lanterne sourde, Brussel, november/december 1921–juli/oktober 1922

Lumière, Antwerpen, 1 augustus 1919–28; februari 1923

Ma, Boedapest, 1916–19; Wenen, 1920–25

Manomètre, Lyon, juli 1922–januari 1928

Mécano, Leiden, januari 1922–januari 1924

Merz, Hannover, januari 1923–32

La Nervie, Braine-le-Comte, februari 1920–augustus 1933

Noi, Rome, juni 1917–1925

Opbouwen, Antwerpen, 1928–37

Het Overzicht, Antwerpen, juni 1921–februari 1925

Pogen, Gent, 1923–25

Punct, Boekarest, november 1924–maart 1925

Résurrection, Namen, december 1917–mei 1918

Het Roode Zeil, Antwerpen–Brussel, 15 maart–oktober 1920

Ruimte, Antwerpen, maart 1920–oktober 1921

7 Arts, Brussel, juni 1922–4 mei 1929

Signaux de France et de Belgique, Antwerpen–Parijs, 1 mei 1921–maart/juni 1922

Staatsgevaarlijk, Antwerpen, 1 september–25 oktober 1919

De Stijl, Leiden, oktober 1917–januari 1932

De Stroom, Antwerpen, 15 juli–15 oktober 1918

Der Sturm, Berlin–Wenen, 3 maart 1910–juni 1932

Sélection, Antwerpen–Brussel, 1 augustus 1920–september 1927 (*Cahiers*: maart 1927–1933)

Variétés, Brussel, 15 mei 1928–15 april 1930

Vlaamsche Arbeid, Leuven–Gent–Antwerpen, november/december 1919–1930

Ter Waarheid, Gent–Brussel, januari 1921–1924

Zenit, Zagreb, februari 1921–1923; Belgrado, 1923–1926

Colofon

Dit boek werd gepubliceerd naar
aanleiding van de tentoonstelling
'Modernisme. Belgische abstracte kunst
en Europa 1912–1930'
Museum voor Schone Kunsten Gent
2 maart–30 juni 2013

CATALOGUS

Samenstelling

Dr. Johan De Smet, met medewerking van
Peter J.H. Pauwels

Auteurs

Dr. Liesbeth Decan, docent LUCA – School
of Arts, Brussel
Dr. Johan De Smet, conservator moderne
kunst Museum voor Schone Kunsten Gent
Dr. Virginie Devillez, afdelingshoofd Archief
voor Hedendaagse Kunst van België,
Koninklijke Musea voor Schone Kunsten
van België, Brussel
Arch. Marc Dubois, hoofddocent LUCA –
School of Arts, Brussel–Gent
Prof. dr. Steven Jacobs, docent Universiteit
Gent
Laura Kollwelter, onafhankelijk onderzoeker
Angelica Overwater, onafhankelijk onderzoeker
Peter J.H. Pauwels, onafhankelijk onderzoeker
Sergio Servellón, directeur FeliXart Museum,
Drogenbos
Ceri-Anne van de Geer, onafhankelijk
onderzoeker
Phillip Van den Bossche, directeur Mu.ZEE,
Oostende
Dr. Katrien Van Haute, docent LUCA –
School of Arts, Gent
Prof. dr. Hans Vandevoorde, docent Vrije
Universiteit Brussel
Valerie Verhack, onafhankelijk onderzoeker
Prof. dr. Marek Wieczorek, Associate
Professor, University of Washington –
School of Art

Uitgever

Mercatorfonds, Brussel, onder leiding van
Bernard Steyaert

Productie

Ann Mestdag, Mercatorfonds

Vertaling

Anne Luyckx (Kollwelter)
Hilde Pauwels (Wieczorek)

Eindredactie

Paul van Calster

Ontwerp, opmaak en zetwerk

Inge Ketelers, met medewerking van
Thomas Desmet

Gezet uit AG Book van Günter Gerhard Lange

Kleurcorrectie

Tijdsbeeld & Pièce Montée, Gent, onder
leiding van Ronny Gobyn en Rik Jacques

Fotolitho's, druk en afwerking

Die Keure, Brugge

Gedrukt op Papyrus LuxoArt Samt 150 g/m²

TENTOONSTELLING

Samenstelling

Dr. Johan De Smet, met medewerking van
Peter J.H. Pauwels

Afdeling architectuur

Arch. Marc Dubois, LUCA – School of Arts,
Brussel–Gent

Afdeling film en fotografie

Dr. Liesbeth Decan, LUCA – School of Arts,
Brussel
Prof. dr. Steven Jacobs, Universiteit Gent

Afdeling literatuur en theater

Prof. dr. Hans Vandevoorde, Vrije Universiteit
Brussel

Onderzoek

Inge Henneman, Angelica Overwater,
Ceri-Anne van de Geer

Coördinatie

Jet Peters

Vormgeving

Guy Châtel en Kris Coremans – ssa/xx –
architects, Gent, met medewerking
van Coming Soon, Wetteren

Het personeel van het Museum voor Schone
Kunsten Gent:

Directeur

Luc Vanackere

Wetenschappelijke medewerking

Bruno Fornari, Ruth Monteyne, Moniek
Nagels, Monique Tahon-Vanroose, Carine
Van Bruwaene, Cathérine Verleysen

Restauratie en presentatie

Lieven Gerard, Jan Van Looveren

Educatieve begeleiding

Lies Ledure, Lieven Van den Abeele

Promotie

Corinne Trop, Marie-Julie Dellaert

Bibliotheek, documentatie en archief

Veerle Verhasselt, Sofie Corneillie,
Els Schepens

Technisch-artistieke medewerking

Pascale De Meyer, Michel Burez, Freddy
Van Peteghem, Norbert Verschoore,
Marhilde Wiels

Secretariaat

Brigitte De Vos, Christine Droesbeke,
Emmanuelle Mussche, Marleen Schermie,
Pascale Van Lent, Nora Verhoeyen

Vrijwilligers

Kurt Cattoor, Anna Hoozee, Angelica
Overwater, Walter Schudel

Toezicht en receptie

Yolande Akkermans, Marleen
Bartholomeus, Cinderella Blomme,
Liliane De Backer, Ronny De Corte,
Armand De Grauwe, Pierre De Keuckeleire,
Annick De Mynck, Bert Depoorter,
Isabelle Heytens, Anne Marie Jacobs,
Carine Locy, Lucien Mussche, Paula Stevens,
José Strubbe, Linda Vandeveldde,
Rudy Vanhaute, Nathalie Verbeken.

Copyright © 2013 Mercatorfonds &
Museum voor Schone Kunsten Gent

ISBN 978 94 6230 000 2
D/2013/703/8

www.mercatorfonds.be
www.mskgent.be

Op het omslag:
Georges Vantongerloo,
Studie nr. III, 1919–20
Museum voor Schone Kunsten Gent
(afb. 2.17)

MSK
MUSEUM VOOR
SCHONE KUNSTEN
GENT

gent: zoveel stad

vlaamsekunstcollectie
KUNSTEN – MUSEUM – ARCHIEF – BIBLIOTHEEK

Belfius
Bank & Verzekeringen

Klara

COBRA
.be